

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Epidemie skvrnitého tyfu na konci druhé světové války v Terezíně

Epidemic of epidemic typhus at the end of the second world war in Terezin

Eliška Horáková

Vedoucí práce:	PhDr. Petr Koura, Ph.D.
Studijní program:	Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Dějepis se zaměřením na vzdělávání – Biologie, geologie a enviromentalistika se zaměřením na vzdělávání

2018

Prohlášení autora o původnosti práce

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma **Epidemie skvrnitého tyfu na konci druhé světové války v Terezíně** vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 05. 12. 2018

Podpis.....

Poděkování

Mé poděkování patří PhDr. Petru Kourovi, Ph.D. za jeho trpělivost a neocenitelné rady při vedení mé bakalářské práce. Také chci poděkovat zaměstnancům Archivu Památníku Terezín za veškerou pomoc při bádání. Dále mé rodině a přátelům, kteří mě při psaní bakalářské práce podporovali.

ANOTACE

Tato bakalářská práce si klade za cíl popsat průběh epidemie skvrnitého tyfu na konci druhé světové války v Terezíně. Zároveň přibližuje čtenářům historii města Terezín, popisuje, co je skvrnitý tyfus za nemoc a nastiňuje jeho historii. Práce je rozdělena do pěti kapitol a začíná úvodem. První kapitola hovoří o historii Terezína od jeho založení, až po léta 1941–1945, kdy ve městě veleli nacisté. Druhá kapitola je věnována charakteristice skvrnitého tyfu a jeho historii. Třetí část se zaměřuje na samotnou epidemii. Mapuje, co jí předcházelo, jak se vyvíjela a co se dělo po jejím skončení. Čtvrtá kapitola ve zkratce zmiňuje ostatní nemoci, které se v Terezíně objevovaly. Pátá část je věnována zdravotním sestrám, především těm z České ošetrovatelské školy při Nemocnici Na Bulovce, které zde vzpomínají, jak tyfovou epidemii vnímaly ony. Celou práci na konci shrnuji v závěru.

Klíčová slova: skvrnitý tyfus, Terezín, nákaza, druhá světová válka, léčba

ANNOTATION

This thesis forces to describe an epidemic of epidemic typhus at the end of the second world war in Terezin. The thesis is divided into five chapters. The thesis begins with an introduction. The first chapter talks about Terezin's history from his founding to the years 1941–1945, when the Nazi commanded the city. The second chapter is dedicated to a characteristic of an epidemic typhus and his history. The third chapter focuses on a course of typhus epidemic at Terezin, describes what preceded it, how it evolved and what happened after it was over. The fourth chapter briefly mentions other diseases, which occurred in Terezin. The fifth chapter talks about nurses, especially about the nurses from Czech nursing school. There is covered how they perceived the typhus epidemic. I summarize my thesis at the closing part.

Keywords: epidemic typhus, Terezin, taint, second world war, treatment

Obsah

Úvod	6
1. Historie města Terezín	9
2. Skvrnitý tyfus.....	18
2.1. Definice skvrnitého tyfu	18
2.2. Skvrnitý a břišní tyfus	19
2.3. Dějiny skvrnitého tyfu	20
3. SKVRNITÝ TYFUS V TEREZÍNĚ	23
3.1. PŘED EPIDEMIÍ SKVRNITÉHO TYFU	23
3.2. VYPUKNUTÍ EPIDEMIE SKVRNITÉHO TYFU	28
3.3. PRŮBĚH EPIDEMIE SKVRNITÉHO TYFU.....	33
3.4. POSTUP PŘI BOJI SE SKVRNITÝM TYFEM.....	48
3.5. PO SKONČENÍ EPIDEMIE SKVRNITÉHO TYFU.....	55
4. Ostatní nemoci, v Terezíně se vyskytující.....	61
5. Zdravotní sestry působící v Terezíně v období epidemie skvrnitého tyfu	63
Závěr.....	73
Seznam zkratk	77
Seznam pramenů a literatury.....	78
Seznam příloh.....	83
Přílohy	84

Úvod

Druhá světová válka v Evropě oficiálně skončila 8. května 1945. Některé koncentrační a vyhlazovací tábory však byly osvobozeny již dříve. Například Osvětim 27. ledna 1945, Dachau 29. dubna 1945. Nacisté se snažili zakrýt, co v těchto místech páchali, a proto měli v plánu tábory co nejrychleji vyklidit a srovnat se zemí. Z táborů jako Dachau, Osvětim nebo Bergen – Belsen odjížděly masové transporty, které svou cestu končily i v Terezíně. Díky nemocným, podvyživeným a zanedbaným lidem zde vypukla v dubnu 1945 epidemie skvrnitého tyfu. S koncem druhé světové války tak trápení Terezína nekončí.

Toto téma jsem si vybrala, jelikož je důležitou, avšak ne příliš známou a probádanou částí českých dějin. Vzhledem k tomu, že dějepis studuji v kombinaci s biologií, přišlo mi vhodné a potřebné se do osudů tohoto severočeského města na konci druhé světové války ponořit hlouběji.

Cílem bakalářské práce je představit historii města Terezín, osvětlit problematiku skvrnitého tyfu, a především se zaměřit na poslední dny války a první týdny míru v terezínské Malé a Hlavní pevnosti.

Ke komplexnějšímu poznání celé oblasti jsem pokládala za důležité v základech poznat historii města Terezín. Zde jsem čerpala z knihy Otakara Votočka: *Terezín*, kde podrobně popisuje dějiny města nejen během druhé světové války, ale již od jeho založení roku 1780. Uvědomuji si, že tato publikace vyšla roku 1980 a proto bylo informace v ní obsažené nutné ověřit a doplnit z jiných zdrojů. K tomu jsem použila především knihu Hanse Günthera Adlera: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, vybraných článků ze série periodik *Terezínské listy: sborník Památníku Terezín* a oficiálních internetových stránek Památníku Terezín <https://www.pamatnik-terezin.cz/>. Bylo zapotřebí zmapovat podstatu skvrnitého tyfu. Zjistit, jak se projevuje, přenáší a v jakých jiných historických okamžicích působil zkázu. Vzhledem k tomu, že skvrnitý tyfus se v moderní době již téměř nevyskytuje, novodobá lékařská literatura se tímto tématem příliš nezabývá. Proto jsem využila spíše knihy historického rázu, a to doporučenou knihu od Naomi Baumslag *Vražedná medicína: nacističtí lékaři, pokusy na lidech a tyfus* a knihu napsanou Mary Dobson *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*.

Stěžejní část mé bakalářské práce popisuje průběh tyfové epidemie v terezínské Malé pevnosti a ghettu. Přibližuji zde situaci před epidemií. Zde čerpám především z knihy od autorů PICK, J., Josef PACOVSKÝ a Richard POLLÁK: *Terezín očima hygienika: zpráva z*

terezínského koncentračního tábora o boji proti hmyzu a skvrnitému tyfu. Dále líčím vývoj tyfové epidemie, přínos České pomocné akce pod vedením MUDr. Karla Rašky a způsoby, jakými lékaři a ostatní zdravotnický personál proti tyfu bojovali. Pro tuto kapitolu jsem užila informací z Archivu Židovského muzea v Praze, rozšířené o poznatky z knihy Milana Hese: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*. Rovněž jsem použila již zmíněnou sérii periodik *Terezínské listy: sborník Památníku Terezín*. Zde přispívají svými články historici jako doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., PhDr. Jindra Jarošová a prof. PhDr. Miroslav Kryl CSc., z jejichž příspěvků v celé práci čerpám. Celou atmosféru dokreslují vzpomínky Ericha Kesslera zprostředkované v knize *Terezínské studie a dokumenty* z roku 1996. V poslední podkapitole zobrazují situaci v Terezíně až do prosince 1945, kdy se zde vyskytuje jen pár případů skvrnitého tyfu nebo pouze potyfusní komplikace. Skvělým pramenem pro zpracování této kapitoly se mi stal Archiv Památníku Terezín sídlící přímo v Malé pevnosti, který jsme několikrát navštívila.

Pro doplnění zde promítám vzpomínky zdravotních sester, které v Terezíně během skvrnivkové epidemie zachraňovaly životy. Ty jsem získala v *Archivu virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze*. Prolínají se zde i osudy Mezinárodního červeného kříže, jehož zástupci navštívili Terezín během války, ale působili zde i v začátcích tyfové epidemie. Rovněž vyzdvihují i Židovský světový kongres, který byl s Mezinárodním červeným křížem po celou válku v kontaktu a snažil se zlepšit podmínky vězněným. Zde jsem použila rovněž knihu *Terezínské studie a dokumenty* z roku 1996, konkrétně studii od Gerharda M. Riegera – *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války*.

Pro ucelenější obraz ve čtvrté kapitole jen letmo zmiňuji i další nemoci, se kterými se Terezín potýkal. K tomu jsem využila druhý díl knihy Hanse Günthera Adlera: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Sociologie.

Pátou kapitolu jsem věnovala zdravotním sestrám, které během tyfové epidemie v terezínské Malé pevnosti a ghettu působily. Především jsem se zaměřila na ještě nedostudované sestřičky, které sem přijely v rámci České pomocné akce zachránit životy neznámých lidí. Neocenitelným materiálem při psaní této kapitoly se mi stala kniha od Alexandra Lukeše – *Svatý týden v Terezíně*. Tento publicista měl jedinečnou možnost osobně hovořit a následně sepsat vzpomínky zmíněných mladých děvčat. To jsem bohužel já, v roce 2018, už nemohla. Zároveň se zaměřuje i na celý průběh tyfové epidemie, proto z jeho knihy čerpám i v ostatních kapitolách. Na této části spolupracoval s doc. PhDr. Vojtěchem

Blodigem, CSc., který s ním celou knihu odborně konzultoval.

1. Historie města Terezín

Pevnostní město Terezín založil roku 1780 Josef II. Sloužilo jako druhá obranná linie, která nezabraňovala nepříteli vniknutí na české území, ale měla zmařit jeho další postup. Území kolem města Litoměřice bylo vybráno, neboť sem protivníci často soustředili svůj zájem. Budoucí pevnost navíc mohla využívat toku řeky Ohře a v případě dalšího splavnění toku Vltavy a Labe, k dobrému zásobování. Na počátku roku 1780 padlo definitivní císařovo rozhodnutí pro stavbu pevnostního města. Bezprostředně poté bylo zřízeno Ženíjní ředitelství v Terezíně, které dostalo na starosti organizaci výstavby města. Dne 10. října započala stavba položením základního kamene. Této události se zúčastnil i sám Josef II. Pronesl tehdy památná slova vztahující se k pevnosti – *Zemí k obraně, matce ke cti.*¹ Pevnost pojmenoval, jak název napovídá, podle své matky Marie Terezie. Ironií osudu je, že panovníci neměli čeští Židé v lásce. V letech 1744–1745 vedla Marie Terezie druhou slezskou válku s pruským králem Fridrichem II. Během té pražští Židé chovali k jejímu protivníkovi přílišnou náklonnost. To využila jako záminku, aby 18. prosince vykázala Židy z Čech.² Židé však toužili být spíše pod ochranou toho kdo je silnější, aby je ochránil než že by přímo k osobě Fridricha II. chovali velké sympatie. Vykázání Židů se ukázalo jako chybné rozhodnutí, protože po jejich odchodu upadl hospodářský význam Prahy. Po čtyřech letech Marie Terezie povolila navrácení Židů zpět do Čech.³

Návrh města samotného vytvořil roku 1780 generál Pellegrini. Bylo navrženo jako město šachovitého typu. Skládá se ze třiceti bloků, které jsou seřazeny do pěti řad, od severu k jihu. Město čítalo několik kasáren, erárních budov, měšťanských domů, strážnic, ale i pivovar. Mezi bývalým posádkovým velitelstvím a důstojnickým pavilonem se tyčí monumentální posádkový kostel. Terezín je zcela originální v tom, že nejprve se na levém břehu řeky Ohře zbudovala pouze pevnost (Hlavní pevnost) a až poté v ní začalo systematicky vyrůstat město, kam mohli přicházet lidé z celé monarchie.⁴

Terezín měl dobře vypracované proviantní zázemí, které umožňovalo zásobování a

¹ VOTOČEK, O.: *Terezín*. Praha: Odeon, 1980. ISBN 01-517-80, s. 13-16.

² ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 80-7364-024-4, s. 61.

³ Změny postavení Židů v 18. století. In: Dějiny a fakta z historie. [online]. 01. 12. 2008. [cit. 2018--09--17]. Dostupné z: <http://www.edejiny.cz/zmeny-postaveni-zidu-v-18stol/>.

⁴ VOTOČEK, O.: *Terezín*, s. 44-55.

skladování dostatečného množství jídla. Již v době výstavby se zde zřídil sklad, pekárna, žitný a pšeničný mlýn. Nutností je zmínit i nemocnice v Terezíně. Posádková nemocnice se postavila v Hlavní pevnosti, která platila za nejbezpečnější část města. Vojenskou nemocnici později zbudovali v městské části zvané Kréta. Zde sídlila chirurgie. Město se pyšnilo i precizní kanalizační sítí. Důležitou se stala výstavba studní, které sloužily k zajištění dostatku vody pro vojenské posádky i civilní obyvatelstvo. Silnice a jiné cesty se neustále zpevňovaly a zdokonalovaly, aby zajistily bezpečnou dopravu i vhodné podmínky k přesunu materiálu a vojenských jednotek v rámci pevnosti. Město mělo, v této době již nezbytné, veřejné osvětlení. Stavitelé mysleli při výstavbě města i na veřejnou zeleň. Proto má Terezín i dnes pět parků a mnoho alejí listnatých stromů.⁵

Již v roce 1780 byla dokončena hlavní část pevnosti. V roce 1782 se Terezín stal svobodným královským městem a 22. září 1784 uzavřeným městem. Vybudovali ho především lidé z blízkého okolí pod přísným dohledem italských stavitelů.⁶ V roce 1782 Josef II. udělil městu všechny svobody v osidlovacím patentu. Rovněž vybídl k tomu, aby do města přicházeli schopní řemeslníci, tovaryši, pekaři, řezníci, ševci a další. Těmto lidem nabídl možnost přidělení již postaveného erárního domu v případě, že by nechtěli nebo si nemohli dovolit postavit svoje vlastní obydlí. Tomu, kdo erární dům přijme, bude prominuta vojenská povinnost a placení daní. Správy města se dočasně ujal litoměřický magistrát. Terezín se postupně plnil obyvateli a městu se dařilo velmi dobře.⁷

Jak jsem výše uvedla, Terezín měl původně sloužit jako obranné město, proti dalšímu pronikání nepřítelů do vnitra země. Během prusko-rakouských válek se předpokládalo, že Prusové se pokusí pevnostní město dobýt. Terezín se na tuto situaci začal připravovat. Opevnění se zdokonalovalo, ve městě se vršily zásoby jídla. Stromy okolo pevnosti zmizely, aby uvolnily prostor pro případné bitevní pole. Obavy se nakonec ukázaly jako mylné, protože Prusové o pevnost nejevili větší zájem. Pevnostní města už neměla v moderní válce své místo. I proto byl v roce 1882 vydán výnos, který rušil pevnostní statut Terezína. V platnost vešel roku 1888.⁸

Terezínská pevnost se zrušila, ovšem Terezín nadále zůstával vojenským městem,

⁵ VOTOČEK, O.: *Terezín*, s. 55-56.

⁶ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 61.

⁷ VOTOČEK, O.: *Terezín*. s. 56–57.

⁸ Tamtéž, s. 85–89.

kde přebývala početná vojenská posádka a město se dále rozrůstalo. Jako příklad můžeme uvést stavbu spolkového domu, nové české záložny a terezínského náměstí. Začalo se s bouráním hradebního pásma, které leželo v západní části města, aby zde mohlo vzniknout předměstí zvané Kréta, kde byla později zbudována již zmíněná nemocnice, která za druhé světové války sloužila vojákům bojujícím za Německo.⁹

Malá pevnost, postavená na pravém břehu řeky Ohře, sloužila již od začátku jako vojenská trestnice. Už od 1. poloviny 19. století zde pobývali političtí vězni. Byl to jeden z nejkrutějších žalářů v Rakousku-Uhersku, především kvůli špatným hygienickým podmínkám, chudé stravě a krutému zacházení, se kterým se tu vězni potýkali. Ihned po vypuknutí první světové války sem deportovali obyvatele Haliče, Bukoviny či Zakarpatské Ukrajiny.¹⁰ Jednalo se především o rusofilské obyvatelstvo, pro které Terezín sloužil jako internační tábor nebo se sem svázeli účastníci nejrozumnějších vzpour proti Rakousku – Uhersku.¹¹ Mezi ně patřili i členové organizace „Mladá Bosna“, kteří se účastnili atentátu na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. Ti byli odsouzeni k trestu smrti. Nedostali ho jen Gavrilo Princip, Nedeljko Čabrinovič a Trifun Grabež, kteří obdrželi trest odnětí svobody ve výši 20 let, protože jim v době atentátu nebylo ještě 20 let. Gavrilo Princip, který zabil následníka trůnu, zemřel v terezínské posádkové nemocnici 28. 4. 1918. Pochován byl na terezínském hřbitově do hrobu bez označení. Po vyhlášení Československé republiky v roce 1918 jeho ostatky exhumovali a převezli do Sarajeva.¹²

Meziválečná léta prožíval Terezín poměrně příznivě. Lehce se projevila hospodářská krize, která postihla celou republiku, ale ne tolik jako ve městech průmyslových.¹³ V roce 1921 zde žilo 6 860 obyvatel, z toho 3 607 civilních občanů a zbytek vojáci. V roce 1930 už počet vzrostl na 7 181, ale civilních občanů zde pobývalo jen 3 431. Mohlo za to i postupné stěhování německé menšiny, která po roce 1918 Terezín opouštěla. Dělo se tak především díky tomu, že město leželo v bezprostřední blízkosti národnostního pomezí Čechů a Němců. Velká hospodářská krize zasáhla Terezín už jako čistě české město. V městské radě měly

⁹ Tamtéž, s. 94.

¹⁰ Tamtéž, s. 95.

¹¹ Malá pevnost v době první světové války. In: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezín [online]. 20. 02. 2015. [cit. 17--03--17]. Dostupné z <http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/mala-pevnost-v-dobe-prvni-svetove-valky/>.

¹² VOTOČEK, O.: *Terezín*, s. 95–97.

¹³ Tamtéž, s. 97.

velké zastoupení socialistické strany. Především komunistická strana žádala ještě před vypuknutím krize, aby město začalo podporovat výstavbu průmyslu, která by pomohla zažehnat nezaměstnanost. Při hlasování se reformistické strany postavily proti návrhům komunistů, což se do budoucna ukázalo jako dobrý krok. Nezaměstnanost během krize sice narostla, ale ne rapidně. Ty, které postihla, město podporovalo. Ovšem ve vyhlášce z 18. prosince 1933 stojí, že už nepřijímá další žádanky na vánoční podpory, protože již přerozdělilo všechnu mouku i peníze, které mělo pro tyto účely k dispozici.¹⁴

Terezín žil v meziválečné době bohatým kulturním životem, zejména ve společenském domě a moderní Sokolovně vybudované v roce 1931 s tanečními sály. Hrál se zde divadlo, vystupovala četná pěvecká uskupení a štěstí přálo i sportu. V roce 1934 v Terezíně odehráli představení Olgy Scheinplugové i slavní herci Hugo Haas, Antonie Nedošínská a sama autorka.¹⁵

Zvrat přišel v roce 1938, kdy musela Československá republika odstoupit Německu značnou část pohraničí. Dne 16. března 1939 vznikl Protektorát Čechy a Morava. Již první den přijely do Terezína německé jednotky a ústřední vojenská základna byla zabrána německým velitelským. Začaly se postupně objevovat cedulky zakazující vstup Židům a 5. listopadu dostal Terezín stálou německou posádku. Do roku 1941 žádné větší změny nenastaly a obyvatelé Terezína žili stejný život jako zbytek země.¹⁶

V létě 1941 německé orgány zřídily oddělení G (ghetto), které se zabývalo vznikem židovského tábora v Protektorátu. Nacisté si přáli, aby Terezín sloužil jako sběrné místo pro české a později moravské Židy i jako přestupní bod mezi Protektorátem a dalšími východoevropskými tábory. Nacisté chtěli Terezín udělat lidštější verzí ostatních táborů, kde by Židé sami město spravovali a pracovali v něm. Měl v podstatě sloužit jako ukázka toho, jak se žije v ostatních táborech. Chodily by sem vizitace organizací (především poboček Mezinárodního červeného kříže – dále jako MČK) aby se přesvědčily, jak se zde „krásně“ žije. Plány se během války několikrát změnily, ale v tomto duchu se nacisté snažili

¹⁴ KRYL, M.: *Příspěvek k starším dějinám Terezína. Terezín v době buržoazní ČSR, po mnichovské zradě a v době nacistické okupace*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1980. ISSN 0232-0452, s. 6, 7.

¹⁵ Tamtéž, s. 6.

¹⁶ VOTOČEK, O.: *Terezín*, s. 99, 100.

Terezín držet, i když i zde panovaly špatné podmínky jako všude jinde.¹⁷

Že pro tyto účely byl vybrán zrovna Terezín mělo několik důvodů. Jednalo se o pevnostní město a hradby zajišťovaly snadnou ochranu. Stála tu řada kasáren, kam se mohlo umístit velké množství osob a leželo v blízkosti trati spojující Prahu a Ústí nad Labem.¹⁸

V Hlavní pevnosti (tedy přímo ve městě) nacisté zřídili ghetto, které mělo budit dojem normálního města. Ve skutečnosti sloužilo i jako dočasné shromaždiště, odkud se Židé posílali do východoevropských koncentračních táborů. Vězně ze začátku ubytovávali v kasárnách, protože v domech stále bydleli původní obyvatelé města.¹⁹ Dne 16. února vydal Reinhard Heydrich výnos, dle kterého mělo všechno obyvatelstvo Terezín do konce června opustit. Až na státní a vojenské budovy byly všechny ostatní objekty za nevýhodnou cenu vykoupeny Ústřednou pro židovské vystěhovalce, která sídlila v Praze. Dá se říct, že tato instituce řídila genocidu českých Židů. Civilní obyvatelé mohli nadále pobývat pouze na předměstí zvaném Kréta. Vzhledem k tomu, že Terezín jako město zrušili, spadala nyní všechna jeho úřední agenda pod obec Bohušovice nad Ohří.²⁰ V polovině roku 1942 už všichni na nátlak nacistů odešli a Židé se přesunuli do jejich příbytků. Se stále příjíždějícími transporty nejen z Protektorátu Čechy a Morava, ale i z Německa, Rakouska, Nizozemska a Dánska se ghetto plnilo čím dál více lidmi. Nové prostory se už neuvolňovaly, a proto vězni přežívali ve stísněných prostorech sklepů a půd.²¹

Druhá část města - Malá pevnost, fungovala jako policejní věznice gestapa. Internovali zde členy odboje z Čech i Moravy. Věznili tu například příslušníky odbojové organizace Obrana národa. Konkrétně generála Hugo Vojtu, generála Františka Kraváka, generála Viktora Spěváčka a generála Františka Melichara. Zástupce organizace Petiční výbor „Věrní zůstaneme“ generála Vojtěcha Čížka, spisovatele Karla Josefa Beneše a JUDr. Miladu Horákovou. Z komunistického odboje zde zavřeli Eduarda Urxe, Marii Zápotockou,

¹⁷ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 48, 49.

¹⁸ CHLÁDKOVÁ, L.: *Terezínské ghetto*. Praha: V ráji, 2005. ISBN 80-86758-18-4, s. 8.

¹⁹ Koncentrační tábor pro Židy, tzv. ghetto Terezín. In: Památník Terezín [online] [cit. 22--09--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/koncentracni-tabor-pro-zidy-tzv-ghetto-terezin>.

²⁰ BLODIG, V.: *Město poznamenané tragédií, Poválečný Terezín 1945–1946*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1996. ISSN 0232-0452, s. 7.

²¹ Koncentrační tábor pro Židy, tzv. ghetto Terezín. In: Památník Terezín [online] [cit. 22--09--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/koncentracni-tabor-pro-zidy-tzv-ghetto-terezin>.

či MUDr. Miloše Nedvěda. Dále Poláky, Slováky, Francouze, Italy i občany dnes již bývalého Sovětského svazu. Jen Malou pevností prošlo 32 000 osob, z toho přímo zde zahynulo přibližně 2 600 vězňů a mnoho dalších po deportacích v koncentračních táborech.²²

V roce 1941 začali nacisté shromažďovat a transportovat obyvatele, kteří byli na základě Norimberských zákonů vyloučeni z veřejného života.²³ Protektorát byl rozdělen na 15 správních jednotek v čele se zemským radou. V místě, kde sídlil, se Židé po obdržení dopisu s transportním číslem shromažďovali. Číslo jim zůstalo po celou dobu pobytu v Terezíně a využívalo se především v úředním styku. Každý transport většinou čítal okolo tisíce osob, někdy přijely i transporty s více, podruhé s méně lidmi. Nejmasovější deportace v rámci Protektorátu skončily roku 1943. Poté už přijížděly jen menší transporty. To platilo až do začátku roku 1945, kdy začalo deportování Židů ze „smíšených manželství“, které započalo další příchody nových osob do Terezína. První transport do Terezína dorazil 24. listopadu 1941. Od tohoto dne, až do 15. dubna 1945, jich sem přijelo 343. Přesně 98 dorazilo z území Protektorátu. Jen jeden transport čítal nad 2 000 lidí a přijel z Westerborku.²⁴ Z Terezína vyjelo 63 transportů, jejichž cesta končila od října 1942 téměř výhradně v Osvětimi.²⁵

Transportů do východoevropských táborů, kdy Židé neprošli Terezínem bylo jen 8. Prvních 5 z Prahy do Lodže se uskutečnily ve dnech 16., 21., 26., 31. října a 3. listopadu. Dne 16. listopadu byl vypraven transport z Brna do Minsku. Poté už všechny transporty s výjimkou dvou vedly nejprve přes Terezín a odsud dále na Východ.²⁶

Jak už jsem zmiňovala, Terezín měl u nacistů výsadní postavení a v podstatě ho chtěli používat jako transparentní město, na kterém by se ukázalo, jak si Židé po přesunech žijí. Proto transporty do Terezína ličili jako zájezdy do lázeňského městečka.²⁷ Město mělo vlastní

²² Policejní věznice v Malé pevnosti. In: Památník Terezín [online] [cit. 22--09--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/policejni-veznice-v-male-pevnosti>.

²³ VOTOČEK, O.: *Terezín*, s. 99.

²⁴ ADLER, Günther H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 69, 70.

²⁵ Koncentrační tábor pro Židy, tzv. ghetto Terezín. In: Památník Terezín [online] [cit. 22--09--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/koncentracni-tabor-pro-zidy-tzv-ghetto-terezin>.

²⁶ BLODIG, V.: *Vznik terezínského ghetta*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1997. ISSN 0232-0452, s. 14.

²⁷ VOTOČEK, O.: *Terezín*, s. 100, 101.

tzv. židovskou samosprávu, které dávali rozkazy nacisté. Protektorátní četníci pomáhali oddílům SS strážit město. Ti ovšem ve většině cítili s vězni a snažili se jim pomoci nebo udržet kontakt s vnějším světem.²⁸

Kontrolám ze zahraničí se nacisté snažili ukázat město jako každé jiné, které na území Protektorátu Čechy a Morava leží. Dá se říct, že se stal takovou Potěmkinovou vesnicí mezi ghetty. Vybrané budovy a místa se vždy ještě více upravila a zkrášlila. Sem návštěvníci mohli vstoupit a vidět idylické maloměsto se spokojenými lidmi a dobře fungujícími institucemi. Pokud by zašli o ulici vedle, spatřili by pravou tvář Terezína. Delegace takovou snahu neměly a Terezín na ně působil poklidným dojmem.²⁹

V ghettu se uplatňovaly nejrůznější zákazy a nařízení. Jediné, co se později v určité míře povolilo, byl kulturní život. Ten měl posloužit k zakrytí pravdy o tom, k čemu toto severočeské město doopravdy slouží. Pro vězně měla kultura rovněž velký význam, protože v ní našli naději a pomáhala jim celou situaci lépe zvládat.³⁰ Ze začátku byla kultura zakázána, ovšem od roku 1942 se zde poměry, co se kulturního vyžití týče, trochu uvolnily. Nacisté věděli, co vězně čeká, až nasednou do transportů mířících na Východ a s oblibou říkali „*jen at' si hrají*.“³¹

V Terezíně žilo mnoho význačných osobností tehdejší umělecké sféry, které sem transportovali. V hudební oblasti k těmto hvězdám patřili například Viktor Ullmann, Hans Krása, Pavel Haas a další. K velkým talentům zase dirigent Rafael Schächter, který v Terezíně několikrát uvedl Smetanovu Prodanou nevěstu a Hubičku, Mozartovu Figarovu svatbu a Requiem od Giuseppe Verdiho. V divadelní činnosti vynikali Gustav Schorsch, Norbert Frýd a Zdeněk Jelínek. Kabarety a estrády zajišťovali Karel Švenk, Leo Strauss a Kurt Gerron. Hrál se v domech, na půdách, ve sklepě a v podstatě všude, kde se k tomu jen trochu skýtal podmínky.³² Dalšími významnými hudebníky byl i Otto Sattler a Kurt Meyer. Dříve společně hráli v nejproslulejším pražském baru Elysée. Otto Sattler hrál na housle a

²⁸ Koncentrační tábor pro Židy, tzv. ghetto Terezín. In: Památník Terezín [online] [cit. 22--09--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/koncentracni-tabor-pro-zidy-tzv-ghetto-terezin>.

²⁹ VOTOČEK, O.: *Terezín*, s. 102–104.

³⁰ Koncentrační tábor pro Židy, tzv. ghetto Terezín. In: Památník Terezín [online] [cit. 22--09--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/koncentracni-tabor-pro-zidy-tzv-ghetto-terezin>.

³¹ CHLÁDKOVÁ, L.: *Terezínské ghetto*, s. 13.

³² Tamtéž, s. 14.

Kurt Meyer na piano a harmoniku. V Terezíně zahráli nejznámější melodie z Toscy, Aidy, Traviaty a z mnoha dalších. Bohužel z Terezína byl Otto Sattler deportován 28. září do Osvětimi. Kurt Meyer jen o pár dní později. Otto Sattler se pak transporty dostal až do Dachau, kde byl 29. dubna 1945 osvobozen. Kurt Meyer zůstal v Osvětimi, kde se rovněž dočkal osvobození.³³

Knihy se nepovoľovaly, proto s literárním přednesem přišli vězni do styku jen od lidí, kteří si literaturu pamatovali z paměti. Jedním z nich byl Oldřich Musil, absolvent divadelní školy, díky které si pamatoval velké množství poezie. Jako příklad básní, které v Terezíně přednášel, mohu uvést Štědrý den, Vodníka a Holoubka od Karla Jaromíra Erbena, Máchův Máj, Romanci o Karlu IV., Baladu českou od Jana Nerudy a další. Poezie se v Terezíně nejen přednášela, ale i vytvářela. Jan Mandík zde napsal báseň Vidění mřížemi, Pomalu a řízně či Bordeláři ven!, Václav Pošta Terezín a Ženo má neplač, Václav Kuttan Zpověď, Cela na IV. dvoře a Výkřik. Veškerá poezie odrážela pocity, které vězni v Terezíně zažívali. Velmi oblíbenými se staly přednášky na nejrůznější témata z oblasti astronomie, umění, historie, architektury nebo medicíny.³⁴

Terezín byl oficiálně osvobozen 8. května. První jednotky Rudé armády sem dorazily o den později. Situaci zde komplikoval dále zmíněný skvrnitý tyfus. Celkově prošlo Terezínem od 24. listopadu 1941 do 20. dubna 1945 140 937 lidí, pokud přičteme i 225 dětí, které se v Terezíně narodily, celkový počet stoupne na 141 162 osob. Nejvíce zde pobývalo Čechů, poté Němců, Rakušanů, Nizozemců a Dánů. Po 20. dubnu už do Terezína přijížděly jen transporty související s koncem války a vyklízením východoevropských koncentračních a vyhlazovacích táborů. V Terezíně pravděpodobně zemřelo okolo 33 500 lidí, pokud započítáme i oběti po 20. dubnu 1945, dostaneme se zaokrouhleně na 35 100 osob. Deportováno odsud bylo 88 000 lidí, z čehož jen 3 500 osob přežilo. Dne 9. května, tedy v prvních dnech svobody, se zde mělo nacházet přibližně 16 810 původních vězňů.³⁵ Celkově pak asi 29 320 osob, pokud nepočítáme obyvatele Malé pevnosti.³⁶ Všechna čísla

³³ KUNA, M.: *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945: o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, s. 133, 135–137.

³⁴ CHLÁDKOVÁ L., JAROŠOVÁ J., KRYL M.: *Literární tvorba vězňů v Malé pevnosti Terezín*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1978. ISSN 0232-0452, s. 4, 10, 10-15, 20, 21.

³⁵ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 74, 77, 79, 83, 96.

³⁶ LAGUS, K., POLÁK J.: *Město za mřížemi*. Praha: Baset, 2006. ISBN 80-7340-088-X, s. 278.

jsou jen přibližná, statistiky se vyhotovovaly ve velmi vypjatých podmínkách a přesné počty osob se asi nikdy nedozvíme.

Ihned po skončení druhé světové války se celosvětově objevila snaha, aby hrůzy této etapy v našich dějinách nebyly zapomenuty. Díky tomu vznikl Památník Terezín, jako výstraha a připomínka budoucím generacím. O jeho vzniku se rozhodlo 6. května 1947. Tehdejší československá vláda se usnesla, že Památník se jako pietní místo musí udržet ve stejném stavu, v jakém byl v době nacismu. Památník Terezín se skládá z několika míst, mezi které patří Malá pevnost jako historická část Terezína, Národní hřbitov, Muzeum ghetta, bývalá Magdeburská kasárna, modlitebna z doby ghetta a rekonstrukce „mansardy“ vězňů terezínského ghetta, Židovský hřbitov s krematoriem a Ruský hřbitov, památník sovětských vojáků, pamětní deska u bývalé železniční vlečky, pietní místo u Ohře, kolumbárium s částí opevnění, obřadní místnosti, márnice a bývalá podzemní továrna Richard v Litoměřicích s krematoriem.³⁷

³⁷ Vznik Památníku Terezín. In: Památník Terezín [online] [cit. 30--10--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vznik-pamatniku-terezin>.

2. Skvrnitý tyfus

2.1. Definice skvrnitého tyfu

Skvrnitý tyfus je akutní infekční smrtelné onemocnění vyvolávané vnitrobuněčnou parazitickou bakterií nazývanou se *Rickettsia prowazekii*. Pojmenována byla na počest dvou vědců, kteří při jejím bádání zemřeli. Jednalo se o Američana Howarda Rickettse, který zemřel v roce 1910 a o pět let později o Čecha Stanislava Provázka. Tyto organismy se přenášejí na člověka díky vši šatní (*Pediculus humanus*). Veš šatní je biologickou formou vši hlavové, přesto se liší. Žije na jiných částech těla, vydrží déle bez hostitele, a především je schopna přenášet nemoci.³⁸ Skvrnitý tyfus se vyskytuje převážně v oblastech s nadměrnou koncentrací lidí, kde vládne špatné hygienické podmínky. Vši žijí v teplých oděvech, kde kladou trus, díky kterému se nemoc přenáší. Dávají většinou přednost vlně nebo bavlně. Vši šatní neumí skákat ani létat, pouze lézt. Tímto způsobem se mohou přenést na člověka a nasát z něj nepatrné množství krve. Pokud je člověk, od kterého veš krev saje nakažen skvrnitým tyfem, veš se nakazí také. Na skvrnitý tyfus nakonec umírá v důsledku poškození jejích trávicích orgánů. Než se tak stane, může infikovat další osoby svými výkaly. Ty se dostávají do ranek a člověk je nakažen. Lidé mohou trus rovněž vdechnout a bakterie vniká do těla prostřednictvím nosní sliznice.³⁹

Inkubační doba se odhaduje přibližně na 12-16 dnů. Organismus člověka poté výrazně oslabí, postiženého začínají bolet svaly, hlava, zažívá návaly nevolnosti, má neustálý pocit žízně, a především vysoké horečky. Během týdne nastupuje přechodná hluchota nebo slepota, poruchy spánku a celková slabost a vyčerpání. Okolo pátého dne se v podpaží a oblasti trupu začíná objevovat vyrážka, která se postupně rozšiřuje. Nikdy však nezasáhne obličej, dlaně a chodidla. Skvrny bývají rozmístěny nepravidelně a mají růžovou až fialovou barvu. Působí nepříjemný zápach. Pokud jsou skvrny jen lehce stlačeny prstem, zmizí. Během druhého až třetího týdne upadá pacient do deliria. Projevují se u něj násilnické sklony a vykřikuje nesrozumitelné věty. U vážnějších případů se může dostavit i infekční

³⁸ VOTÝPKA, J., KOLÁŘOVÁ I., HORÁK P.: *O parazitech a lidech*. V Praze: Stanislav Juhaňák – Triton, 2018. ISBN 978-80-7553-350-0, s. 149, 150.

³⁹ DOBSON, J. M.: *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*. V Praze: Slovart, 2009. ISBN 9788073912925, s. 36-38.

vaskulitida, což je zánět žil. Dále dochází i ke zvětšení srdce neboli kardiomyopatii.⁴⁰

Úmrtnost je v případě neléčení 10-40 %. Čím je člověk starší, tím je pravděpodobnost úmrtí větší. Příčinou smrti je selhání vnitřních orgánů v důsledku nahromadění toxických látek v organismu.⁴¹

2.2. Skvrnitý a břišní tyfus

Anglický lékař Thomas Willis vyslovil v roce 1669 jako první myšlenku, že břišní tyfus – *febris putrida* a skvrnitý tyfus – *febris pestilens* jsou dvě rozdílné nemoci. Jako důvod udával, že skvrnitý tyfus je daleko nakažlivější, rozsáhlejší a krvácivější než tyfus břišní. Liší se i způsobem propuknutí, průběhem, horečkou a vzhledem vyrážky. Skvrnitý tyfus má velmi rychlý nástup a horečka neustupuje několik dní. Tyfus břišní se projevuje pomaleji a horečka konstantně vzrůstá. Lidé infikovaní skvrnitým tyfem trpí obvykle silnými bolestmi hlavy, hluchotou a zánětem spojivek s tím rozdílem, že v tomto případě se neobjevuje zánětlivý výměšek jako u klasického zánětu spojivek. Pacienti nakažení břišním tyfem bývají obvykle apatičtí, skvrny na pokožce se objevují od 7. do 10. dne od propuknutí nemoci a po dvou až třech dnech mizí. V žaludku a střevech se vytvářejí bolestivé vředy a můžeme pozorovat i zvětšené lymfatické uzliny na břiše.⁴²

První jasnější průlom v identifikaci skvrnitého tyfu nastal až v 19. století ve Spojených státech. V zimě 1835-1836 lékař William Wood Gerhard studoval skvrnitý tyfus, který propukl mezi irskými přistěhovalci žijícími ve Filadelfii. V roce 1839 začal lékař Pierre Louis prosazovat latinské slovo *typhoid* jako název této nemoci. Gerhard pojal důvodné podezření, že břišní tyfus, který se ve Francii běžně vyskytoval, se liší od skvrnitého tyfu, charakterističtější spíše pro Anglii a Rusko. K této myšlence se vyjádřili i další lékaři a většina z nich se oficiálně shodla, že skvrnitý a břišní tyfus jsou dvě různé choroby.⁴³

⁴⁰ BAUMSLAG, Naomi. *Vražedná medicína: nacističtí lékaři, pokusy na lidech a tyfus*. Praha: Naše vojsko, 2013. ISBN 978-80-206-1379-0, s. 29, 30.

⁴¹ DOBSON, J. M.: *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, s. 38.

⁴² BAUMSLAG, N.: *Vražedná medicína: nacističtí lékaři, pokusy na lidech a tyfus*, s. 30, 31.

⁴³ DOBSON, J. M.: *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, s. 40.

2.3. Dějiny skvrnitého tyfu

Se skvrnitým tyfem poprvé bojovaly už starověké národy. V této době nebylo jasno, zda nemoc přenáší bakterie *Rickettsia prowazekii* nebo jiný patogen.⁴⁴ Poprvé zaznamenáváme skvrnitý tyfus ve větší míře mezi lety 1489–1490 při příležitosti španělského obléhání Granady. Jednalo se o poslední maurskou pevnost ve Španělsku. Zde podlehl skvrnivce (jiný výraz pro skvrnitý tyfus) na 17 000 španělských vojáků. Jde o historicky první jednoznačný doklad epidemie skvrnitého tyfu za války v Evropě.⁴⁵ Ten zasáhl i do bojů a korunu římského císaře. O ni se přeli francouzský král František I. a Habsburk Karel V. Francouzi obklíčili italskou Neapol a možná by vyhráli, kdyby francouzské vojsko nezasáhl skvrnitý tyfus. Skvrnivka pomohla uherskému vojevůdci Jánosi Hunyadi v boji proti Turkům, kteří pod vedením Mohameda II. oblehli Bělehrad. V tureckém vojsku nemoc rovněž propukla, proto se museli obléhání vzdát a odtáhnout.⁴⁶ V letech 1570–1576 Španělé zanesli tyfus do Latinské Ameriky a Mexika. Ve stejné době začaly tyfové epidemie ve Vídni, Maďarsku a Polsku. V průběhu 17. století se vyskytly i v Rusku.⁴⁷

Klasickým příkladem toho, jak se tyfus vyvíjí, je případ z roku 1577, který se stal v anglickém Oxfordu. Katolický knihař jménem Rowland Jenks byl souzen za to, že distribuoval „papeženské“ knihy. Jeho případ měl mezi veřejností značnou publicitu a na jeho soud se přišlo podívat velké množství lidí. Soudní síň byla přeplněná, dusná a všude převládal nepříjemný zápach. Rowland Jenks vyvázl jen s lehkým trestem, ovšem většina lidí, kteří se přišli na jeho proces podívat zemřeli později, na v té době ještě neznámý, skvrnitý tyfus. Šířil se tedy nejčastěji v místech, kde převažovala nadměrná koncentrace lidí a špatné hygienické podmínky. Podobných soudních případů zažila tato doba spousty a přitahovaly proto pozornost velkého množství lidí. Nějaký čas se věřilo, že nákazu způsobuje nepříjemný pach vězňů. Proto se do soudních síní nosil česnek, bylinky či ocet. Lidé se domnívali, že zmíněné věci vzduch osvěží a bude zabráněno nákaze. Během třicetileté války, tedy mezi lety 1618–1648 skvrnivka nakazila rovněž velké množství vojáků. V roce 1643 v anglické občanské

⁴⁴ VOTÝPKA, J., KOLÁŘOVÁ I., HORÁK P.: *O parazitech a lidech*, s. 150.

⁴⁵ BAUMSLAG, N.: *Vražedná medicína: nacističtí lékaři, pokusy na lidech a tyfus*, s. 32.

⁴⁶ VOTÝPKA, J., KOLÁŘOVÁ I., HORÁK P.: *O parazitech a lidech*, s. 149, 150.

⁴⁷ BAUMSLAG, N.: *Vražedná medicína: nacističtí lékaři, pokusy na lidech a tyfus*, s. 32.

válce zasáhla skvrnivková epidemie téměř celý ostrov a o život přišlo mnoho lidí.⁴⁸ Expanze námořního obchodu přinesla rozšíření nejrůznějších nemocí do celého světa. Mezi ty patřil i tyfus. Vyskytl se především v oblasti mysu Dobré naděje, kam ho v roce 1665 zavlékla flotila lodí Dutch East India Shipping Company a způsobila smrt velké části obyvatel.⁴⁹

Termín tyfus jako takový byl poprvé použit v 18. století a je odvozen od řeckého slova *typhos*. To v překladu znamená kouřový nebo mlhavý. Onemocnění je tímto charakteristické, protože oběti ve většině případů trpí psychickým omámením nebo otupělou skleslostí. Skvrnitý tyfus je známý i jako vězeňská, lodní, hladová či táborová horečka. Považoval se i za příkladnou nemoc špíny a zoufalství. Postihoval především vězně, námořníky, žebráky a vojáky. Skvrnivka spolu s dalšími chorobami jako úplavice, epidemický návratný tyfus, kurděje a břišní tyfus si ve válce vyžádaly často mnohem více životů než skutečný boj. V letech 1854-1856 umírá v krymské válce na skvrnitý tyfus dvakrát více vojáků než na zranění z boje.⁵⁰ Kvůli této válce se nemoc rozšířila na většinu území evropského Ruska. V mnoha městech vyhlásili karanténu. V 60. letech 19. století se tyfus objevil v Moskvě, nynějším Petrohradě a v mnoha dalších ruských městech. Když epidemie dorazila v roce 1878 do Oděsy, úřady nařídily dezinfikovat nevěstince a izolovat vesnice. Díky tomu se počty případů tyfu výrazně snížily. V 70. letech skvrnivka ustupuje.⁵¹

V letech 1909-1910 dokázal Charles Nicolle, že hlavním přenašečem choroby je veš šatní. Vypozoroval totiž, že pacienti, kteří jsou před nástupem do nemocnice svléknuti, oholeni a umyti ostatní nenakazí. Toto zjištění potvrdili i již zmínění badatelé Howard Ricketts a Stanislav Provázek.⁵²

Skvrnitý tyfus ruinoval Evropu i za první a druhé světové války. Hned na začátku první světové války, v roce 1914, zasáhl Srbsko a na následky této nemoci zde zemřelo přes 150 000 lidí. V letech 1917-1922 bylo v Evropě a v oblastech, v té době již bývalého Ruského impéria, zaznamenáno 25 až 30 milionů případů skvrnitého tyfu a na 3 miliony úmrtí. Při této příležitosti pronesl Vladimir Iljič Lenin památnou větu „*Bud' socialismus zvítězí nad vší, nebo veš porazí socialismus*“. V této válce se na západní frontě přijímala striktní opatření,

⁴⁸ DOBSON, J. M.: *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, s. 36, 37.

⁴⁹ BAUMSLAG, N.: *Vražedná medicína: nacističtí lékaři, pokusy na lidech a tyfus*, s. 32.

⁵⁰ DOBSON, J. M.: *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, s. 38, 39.

⁵¹ BAUMSLAG, N.: *Vražedná medicína: nacističtí lékaři, pokusy na lidech a tyfus*, s. 33.

⁵² DOBSON, J. M.: *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, s. 41.

aby se skvrnitý tyfus vůbec neobjevil. Byly budovány laboratoře, prádelny a odvšivovací stanice. Vojáci, stejně jako váleční zajatci podstoupili koupel, odvšivení a dezinfekci. Odvšivovalo se i oblečení. Nejdříve bylo vydezinfikováno párou, pak plynem, a nakonec zasypáno pudrem proti vším. Tyfová epidemie se západní frontě kvůli těmto opatřením téměř vyhnula. Mezi první a druhou světovou válkou došlo k lékařským pokrokům. V roce 1937 vyrobil Herald R. Cox z americké hygienické služby vakcínu, která sice nezachránila vojáky před skvrnitým tyfem, ale významně mírnila jeho průběh. V dalších letech byl vyvinut insekticid DDT. Chemicky se jednalo o dichloro-difenyl-trichloroetan. Používal se ve formě prášku a aplikoval se tzv. foukači. Ty zaměřily přímo na vši a účinně je usmrtily.⁵³

V nacistických koncentračních táborech představoval skvrnitý tyfus velké nebezpečí, a to navzdory přísným odvšivovacím akcím. Tehdejší věda byla omezená a tyfus se léčil v podstatě jen dvěma léky – Lobelinem a Sympatolem. Lobelin podporoval dýchání, Sympatol stimuloval srdeční činnost. Ani po jejich aplikaci nebylo jisté, zda pacient přežije. Vysoké horečky často neustupovaly a centrální nervový systém přestával pracovat. Mnohokrát pacientům selhalo v prodloužené míše centrum dechu a upadli do bezvědomí, ze kterého se neprobudili. Na konci 40. let 20. století se začala proti bakterii skvrnitého tyfu uplatňovat antibiotika.⁵⁴ Dnes se skvrnitý tyfus vyskytuje jen poměrně vzácně v oblastech jihoamerických And, asijských Himalájí a některých v částech Afriky.⁵⁵

⁵³ Tamtéž, s. 41–43.

⁵⁴ HES, M.: *A brány se otevřely.: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*. Praha: EPOCH, 2015. Magnetka (Pražská vydavatelská společnost: EPOCH). ISBN 978-80-7425-257-0, s. 98.

⁵⁵ DOBSON, J. M.: *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, s. 43.

3. SKVRNITÝ TYFUS V TEREZÍNĚ

3.1. PŘED EPIDEMIÍ SKVRNITÉHO TYFU

V Terezíně se už během války vyskytovala celá řada nemocí jako avitaminóza, úplavice, svrab a mnoho dalších. Ty byly spojeny především s katastrofálními hygienickými podmínkami, špatnou stravou a trýzněním ze strany dozorců. Na konci války však nejen Malou pevnost, ale později celé město čekalo další trápení v podobě epidemie skvrnitého tyfu.

Problém začal již daleko dříve, než samotná tyfová epidemie vypukla. Potíž Terezína tkvěla v tom, že se tu často střídalo dobré a špatné období. Někdy mělo město poměrně velké zásoby jídla a dalších potřebných věcí, někdy nezbývalo ani na zajištění základních potřeb, aby se zde udržely hygienické návyky. Další problém spočíval ve faktu, že když už se lidé naučili efektivně mýt, odvíšivovat a dělat vše pro prevenci šíření nakažlivých onemocnění, nacisté je poslali do koncentračních táborů na Východě a s nově příchozími vše mohlo začít nanovo.⁵⁶

Od začátku listopadu 1941 do konce června 1942 se v Terezíně vši vyskytovaly jen výjimečně. Od konce června 1942 do března 1943 se vši rozmohly po celém Terezíně, ovšem není znám žádný případ skvrnivky. Za rozmnožení vši mohla skutečnost, že po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, v rámci represí během tzv. heydrichiády, sem putovalo daleko více lidí než dříve. Každý týden docházelo do Terezína přibližně 6 000 osob, většinou starých a nemocných. Tím se počet obyvatel navýšil až o 60 000 a to navzdory neustálým transportům z Terezína do jiných koncentračních táborů.⁵⁷

V říjnu 1943 se pro vězněné uvolnila Myslivecká kasárna, odkud se zavšivení původně rozšířilo. Měla se z ní stát karanténa pro zavšivené osoby. Odtud, po náležitém odvíšení, byli postižení předáni do péče sociálního ústavu. Karanténa se nejevila jako příliš efektivní. Vězně zde nutili spát na zemi namačkané u sebe, slábli a mnozí umírali. Pokles počtu zavšivených lidí do konce měsíce března je dán spíše jejich smrtí než účinností karantény. Celkově podstoupilo od října 1942 do ledna 1943 odvíšení 14 833 osob a

⁵⁶ PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R.: *Terezín očima hygienika: zpráva z terezínského koncentračního tábora o boji proti hmyzu a skvrnitému tyfu*. Praha: Lékařské knihkupectví a nakladatelství, 1948, s. 14.

⁵⁷ Tamtéž, s. 16, 18, 19.

vydezinfikováno bylo 20 452 zavazadel.⁵⁸

Velkou zásluhu na zlepšování podmínek v Terezíně měl MČK a Židovský světový kongres (dále jen ŽSK). Celou válku chodily do sídla ŽSK v Ženevě zprávy o vývoji situace v tomto židovském ghettu, především prostřednictvím pražské židovské obce. Po celou dobu války usiloval ŽSK o udržení spojení s Terezínem, což nebylo snadné. Toužili zde zachovat alespoň základní regule pro zacházení s uvězněnými. To se, jak víme, nepodařilo. Když vyplula na povrch nacistická koncepce „konečného řešení židovské otázky“, ŽSK zostril apel na MČK, aby zasáhl. Ten se k žádným větším krokům neměl. Až po padesáti letech od skončení války přiznal tehdejší prezident MČK, že jeho tehdejší politika nebyla správná.⁵⁹

Přesto zástupci MČK poslali v září 1942 do Berlína nótu, kde uváděli alespoň základní požadavky pro zacházení s internovanými osobami. Adresovali ji ministerstvu zahraničí. Slibovali, že o Terezín se budou nyní více zajímat a udělají vše, aby se podmínky zlepšily. V roce 1943 navštívili Terezín zástupci Německého červeného kříže. Z této návštěvy se vrátili otřeseni a konstatovali, že poměry v ghettu jsou nevyhovující. Obyvatelé jsou podvyživeni, žijí zde v nehygienických podmínkách a lékařská péče nedosahuje potřeb.⁶⁰

Nacistický režim proto v zájmu propagandy udělal pro další případné návštěvy z Terezína místo, kde nic nenasvědčovalo tomu, že zde lidé žijí v bídě a nouzi. Toto „zkrášlování“ města vedl Benjamin Murmelstein, který byl po Paulu Eppsteinovi a Jakobu Edelsteinovi předseda židovské rady starších v Terezíně a jako jediný z nich válku přežil. Ve městě se postavila kavárna, naproti ní dřevěný hudební pavilon a zřídilo se hřiště pro děti. Dům, který sloužil jako mateřská školka, byl zvenčí pomalován obrázky zvířat. Za ním se nacházel ještě velký park s pískovištěm, brouzdalištěm, kolotočem a dalším vyžitím. Na okraji města stála budova bývalého Sokola, která sloužila pro vězně nakažené encefalitidou. Změnila se ale na společenský dům pro konání kulturních akcí. Rovněž zde vznikla knihovna a synagoga. Zbudoval se i důstojný hřbitov a hroby se vybavily náhrobky. Budovy kasáren se renovovaly zvenku i zevnitř. Zdobné nápisy směřovaly návštěvníky k institucím jako banka, pošta, knihovna nebo hasiči. Cesty se upravovaly a čistily, budovy natíraly a

⁵⁸ Tamtéž, s. 20, 21.

⁵⁹ RIEGER, M. G.: *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války*. Terezínské studie a dokumenty, Institut Terezínských studií. 1996. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X, s. 177–179.

⁶⁰ Tamtéž, s. 179–182.

rekonstruovaly. Nutno dodat, že vše bylo upravené jen „na oko“ a v bezprostřední blízkosti trasy, kterou měla návštěva absolvovat.⁶¹

Když byla mise zkrášlení Terezína dokončena, musela se vyřešit další otázka. Zástupci Červeného kříže nemohli vidět, jak je Terezín přeplněný lidmi. Proto mezi 16. a 18. květnem 1944, chvíli před plánovou návštěvou, vypravili nacisté transporty s 7 503 vězni do vyhlazovacího tábora Auschwitz-Birkenau.⁶²

Zpět k lékařské situaci. Částečnou záchranou pro Terezín se stalo základní vybavení ošetrovny lékařskými nástroji, které proběhlo v roce 1943. Navýšil se i počet lůžek pro nemocné.⁶³ Od března 1943 do října 1943 se v Terezíně uskutečňovala asanace. Situace se začala obracet k lepšímu. Věznitelé započali používat preparát kyseliny kyanovodíkové, díky kterému se podařilo dosáhnout efektivnějšího odvšivení zavazadel a oděvu. Zlepšovala se hygiena, zásoby vody, zaváděly a modernizovaly se sprchy. V květnu začalo odhmyzování veškerých budov. Od listopadu 1943 do 20. dubna 1945 byl Terezín téměř bez vší. Předpokládalo se sice, že během zimy zavšivení opět vzroste, ale naštěstí se tak nestalo. Kontroly se nadále zlepšovaly. Těm nejpřísnějším podléhal každý nový transport. I díky tomu panovaly v Terezíně v této době daleko lepší podmínky než v táborech, odkud transporty přicházely.⁶⁴

Co se týče početního stavu lékařů, mnoho jich přišlo do Terezína právě s transporty. Nejdříve se jednalo především o starší doktory, kteří s ohledem na svůj věk a vysílení nemohli zastat dostatečně svou práci. Od letních měsíců roku 1942 až do října 1944 se situace postupně zlepšovala, lékaři zvládali pacienty ošetřovat a nevyskytovaly se žádné personální problémy. Od roku 1942 totiž začali do Terezína přicházet i mladší doktoři. Ani pro ně situace nebyla snadná. Pracovali v nevyhovujících podmínkách při nedostatku léků a stravy. Starší lékaři se starali o hygienu pacientů, neboť si všichni mysleli, že to pro ně nebude tolik namáhavý úkol. V době, kdy zavšivení kulminovalo, se tyto domněnky ukázaly

⁶¹ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 221, 222.

⁶² Theresienstadt: Red Cross Visit. In: United States Holocaust Memorial Museum [online]. [cit. 25--03--2018]. Dostupné z: <https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007463>.

⁶³ Ošetrování nemocných v Malé pevnosti. In: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezín [online]. 18. 09. 2009. [cit. 07--03--2018]. Dostupné z: <http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/osetrovani-nemocnych-v-male-pevnosti/>.

⁶⁴ PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R.: *Terezín očima hygienika*, s. 16, 22, 23.

jako liché.⁶⁵

První ojedinělý případ skvrnitého tyfu se v Malé pevnosti objevil už na začátku zimy 1944. Stalo se tak v době, kdy hygienická služba stále fungovala v plném provozu. V pevnosti pobývalo okolo 36 000 lidí namačkaných ve stísněných prostorách. Případ se vyskytl u jednoho nově transportovaného vězně z Berlína, který přesně jako ostatní prošel základním odvíšivacím procesem. Byl hned izolován od ostatních obyvatel, stejně jako skupina, se kterou přišel. Tento pacient přes veškerou pomoc a nasazení personálu zemřel.⁶⁶ Další z prvotních případů sem pravděpodobně zavlekli vězni, kteří museli pracovat v nedaleké podzemní továrně. Ta se nacházela v bezprostřední blízkosti Litoměřic.⁶⁷ Jmenovala se Richard a pracovali zde vězni z IV. dvora Malé pevnosti.⁶⁸

Na konci roku 1944 postihla Terezín rovněž epidemie úplavice. Nejdříve se projevovala pouze u mužů, ale později se přenesla i na ženy. Infikovaní nemohli být dokonale izolováni, ale aspoň část z nich zamířila do další terezínské nemocnice zvané krankenrevír. Přesto této nemoci podlehl asi jedna třetina z původně nakažených.⁶⁹

Dne 23. června 1944 se uskutečnila předpovídaná návštěva z MČK, na kterou se nacisté dobře připravili. Na misi do Terezína přijeli z Dánska Frants Hvass, vedoucí politického oddělení ministerstva zahraničí a primář Juel Henningsen, který byl zplnomocněncem Dánského červeného kříže. Ze Švýcarska dorazil doktor Maurice Rossel, funkcionář MČK. SS zde zastupovali Erwin Weinmann – velitel bezpečnostní policie (Sicherheitspolizei, SiPo) a služby (Sicherheitsdienst, SD) v Protektorátu Čechy a Morava. Za Německý červený kříž tu byl doktor Heidenkamp. Terezínskou židovskou obec zastupoval MUDr. Paul Eppstein a další ze členů rady starších. Pouze jemu dovolili s návštěvou mluvit, ovšem vždy za přítomnosti někoho z Němců. Po městě je provázel velitel ghetta Karl Rahm a jeho zástupce. Plán byl přesně a obratně sestaven. Delegáti viděli jen

⁶⁵ Tamtéž, s. 32, 33.

⁶⁶ Tamtéž, s. 5, 23.

⁶⁷ ČT1. Jaro 45. *Mláď a válku si nevybereš*. [online]. 04. 07. 2015. [cit. 07--12--2017] Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11059888231-jaro-45/215411033110012>.

⁶⁸ Ošetřování nemocných v Malé pevnost. In: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezín [online]. 18. 09. 2009. [cit. 07--03--2018]. Dostupné z: <http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/osetrovani-nemocnych-v-male-pevnosti/>.

⁶⁹ Tamtéž.

uměle vytvořenou harmonii města. Vše buď projeli autem nebo prošli pěšky po předem naplánované trase, aby nespatriili skutečnou realitu.⁷⁰ Nechali se snadno oklamat nacistickou propagandou i slovy doktora Eppsteina, kterého nacisté zmanipulovali. Očekávali, že v ghettu uvidí daleko horší věci. Eppstein jim tvrdil, že lidé, kteří v Terezíně žijí, nejsou posíláni transporty do jiných táborů, že ubytovny skýtají komfortní a pohodlné vybavení, zdravotnictví a stravování označil rovněž za uspokojivé.⁷¹

ŽSK věděl, že tato zpráva není pravdivá a že Maurice Rossel věřil tomu, co mu doktor Eppstein řekl a sám žádnou větší kontrolu neprováděl. Rozhodně se nedalo věřit tomu, že v Terezíně transporty končí, neboť ŽSK měl potvrzeno z několika zdrojů, že zde probíhají, především od dvou slovenských uprchlíků z Osvětimi, kteří tuto informaci potvrdili. Po příjezdu doktora Rossela do Ženevy ho představitel ŽSK Gerhard M. Rieger, společně s doktorem Ullmannem upozornili, že se při prohlídce dopustil omylu. I díky tomu drželi jeho zprávu o Terezíně v ústředí MČK v tajnosti.⁷²

V říjnu 1944 se ještě zdálo být vítězství nad nacisty v nedohlednu. ŽSK se bál, že nacisté těsně před koncem války zabijí všechny své vězně, aby zakryli stopy po svých zvěstvech. Musely se začít podnikat kroky, aby k takové situaci nedošlo. K realizaci tohoto plánu byl zvolen JUDr. Jaromír Kopecký – delegát československé vlády, který měl ty největší předpoklady dát dohromady co největší počet zástupců vlád i národních poboček Červeného kříže. Dne 17. listopadu 1944 svolal do Ženevy jednání, kterého se zúčastnili zástupci či delegáti Červeného kříže následujících zemí – Řecka, Holandska, Belgie, Francie, Itálie, Norska, Polska, Rumunska, Jugoslávie a Československa. Gerhard M. Rieger mezitím naléhal na vlády neutrálních zemí, dokonce i Vatikánu a všech výborů MČK, aby jim nacistické Německo slíbilo, že se k válečným zajatcům budou uplatňovat alespoň minimální právní záruky. Všichni sdíleli nadšení a souhlasili s tím, že o tomto kroku budou informovat i Velkou Británii a USA.⁷³

Dne 7. prosince 1944 zaslal JUDr. Kopecký listinu, kde bylo shrnuto vše, co se po nacistickém Německu vůči chování k vězňům požaduje. Vlády všech zemí zareagovaly velmi rychle, a proto se brzy konal druhý sjezd. Zde se dohodlo, že jednotlivé země pošlou

⁷⁰ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 229, 230.

⁷¹ RIEGER, M. G.: *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války*, s. 183, 184.

⁷² Tamtéž, s. 184.

⁷³ Tamtéž, s. 185, 186.

nótu prezidentovi MČK Carlu Jacobovi Burckhardtovi, v níž bude žádán, aby udělal vše pro propuštění vězněných osob ve sběrných a koncentračních táborech. Tato nota k němu putovala 28. února 1945 i s podporou Velké Británie a USA. Burckhardt na jejím základě začal jednat s nejvyššími říšskými místy. Dne 26. března informoval všechny o průběhu a výsledcích jeho schůzky. Největším vítězstvím bylo, že nacistické Německo povolilo všem zástupcům MČK přístup do táborů pro internované osoby.⁷⁴

3.2. VYPUKNUTÍ EPIDEMIE SKVRNITÉHO TYFU

Tyfová epidemie v Terezíně byla dílem masivních transportů vězňů z koncentračních a vyhlazovacích táborů, které se musely vyklidit kvůli postupu Rudé armády z Východu. Nacisté nechtěli, aby se odhalila zvěrstva, která v táborech prováděli. V posledních týdnech války přijelo do terezínského ghetta i do Malé pevnosti přes 15 500 osob. Tím se počet vězňů prakticky zdvojnásobil. Do Terezína se dostali lidé především z německých koncentračních táborů a z táborů na území bývalého Polska.⁷⁵ Nejmasivnější transporty sem směřovaly po 20. dubnu 1945. Právě lidé z nich, většinou nemocní, staří, vyhublí a špinaví do Terezína zavlekli vši a tím rozpoutali epidemii skvrnitého tyfu, která patří mezi největší epidemie infekčních nemocí minulého století.⁷⁶

Zdvojnásobení počtu obyvatel nemohl Terezín zvládnout. Velitel terezínského ghetta Karl Rahm příjezd transportů oznámil dozorcům a personálu 19. dubna 1945. Nedal jim ovšem žádné bližší informace o tom, kolik vězňů přijede a v jakém budou stavu. Potřeboval jen, aby personál zajistil dostatek ubytovacích prostor pro nově příchozí, což se později ukázalo jako velký problém. Další fungování se stalo velmi nejistým.⁷⁷

Před 20. dubnem 1945 byly zdravotní poměry uvnitř ghetta poměrně dobré. V této době zde pobývalo přibližně 17 000 obyvatel, z toho asi 40 trpělo infekčním onemocněním jako spála, záškrt a encefalitida. Skvrnitý tyfus se tu nevyskytoval ani v jednom případě. Nemocnice poskytovala přibližně 450 lůžek, které standardně využívali nemocní lidé. V chorobinci se nacházelo asi 1 000 lůžek, které obývali starší lidé. V ghettu pracovalo 178

⁷⁴ Tamtéž, s. 186.

⁷⁵ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*. Praha: Naše vojsko, 2008. ISBN 978-80-206-0916-8, s. 24.

⁷⁶ PICK, J. PACOVSKÝ J., POLLÁK R.: *Terezín očima hygienika*, s. 24.

⁷⁷ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1995. ISSN 0232-0452, s. 7.

lékařů a 348 sester.⁷⁸

Dne 20. dubna přijely dva transporty. Z Birkenau 1 467 osob a z různých táborů z oblasti Niederdonau dalších 1 319 osob. Lidé přijeli v soupravách o 30 vagonech, nesmírně namačkaní u sebe. Mnoho z přepravovaných zemřelo už cestou a další umírali bezprostředně po příjezdu. Jen první transport vpustili do Terezína ihned, další musel čekat na nádraží v nedalekých Bohušovicích. Nejvíce vězňů přijelo 21. dubna, kdy jich dorazilo 1 706 z tábora Bergen-Belsen. Z Teplic přijely dva transporty o 644 ženách a 504 mužích, ze Zaječího vlak dovezl 1 671 lidí, z Heinichenu 1 279 a z Buchenwaldu 950 vězňů. Další dny příjezdy pokračovaly. Dne 23. dubna dorazil další transport z Buchenwaldu, 24. dubna z Drážďan a Aschersleбену, 25. dubna z Riesy a Drážďan. Dne 26. dubna přijely transporty z nedalekých Litoměřic a Duderstadtu, 27. dubna ze Šatova u Znojma, Litoměřic a znovu Buchenwaldu a další transport z Duderstadtu. Výraznější počet vězňů přišel z Mark Kleebergu. Dne 28. dubna a 29. dubna následovaly transporty z Bergy. Další přijely 1. května z Osvětimi, Dachau a z Lovosic. Poslední transport dorazil ještě 11. května, tedy celé tři dny po osvobození. Přijelo v něm jen 19 vězňů. Nejvyššího počtu nově transportovaných dosáhl Terezín podle dochovaných evidencí 2. května 1945, kdy se zde nacházelo 12 634 nových vězňů. Od tohoto data, i přes stále pokračující příjezdy vězňů počet klesal. V den kdy skončila karanténa, která byla kvůli tyfóvé epidemii vyhlášena, tedy 28. května, obývalo bývalé ghetto 11 975 nově příchozích. Samozřejmě musíme přihlédnout k faktu, že se tyto statistiky vyhotovovaly ve velmi vypjatých podmínkách a nemusejí být zcela v souladu s realitou. Kvůli tomu se i jednotlivá čísla mohou lišit. Často nečitají transport, který přijel 6. května 1945.⁷⁹ V knize *Město za mřížemi* od autorů Laguse a Poláka se uvádí, že od 20. dubna do 5. května 1945 přibýlo v Terezíně 12 797 nových osob.⁸⁰ Když připočteme ještě transporty po 5. květnu, mohlo do Terezína dorazit až 15 000 nově příchozích.⁸¹

Na 20. duben 1945 vzpomíná i jeden z vězňů Erich Kessler ve svém deníku. V Terezíně pobýval již delší dobu. Popisuje, že se mu v oku objevila zatvrdlina, kvůli které musel na operaci. Práce bylo v té době poměrně málo, takže vězni pracovali jen půlku dne.

⁷⁸ Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv.č. 330 b. *Zpráva o činnosti České pomocné akce*, 1945.

⁷⁹ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 7, 8.

⁸⁰ LAGUS, K. POLÁK J.: *Město za mřížemi*, s. 209.

⁸¹ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 300.

Konstatuje, že přijel první transport vězňů, který přivezl osoby z různých táborů v Německu do Terezína. Transport o 30 vagónech určených pro přepravu skotu přivezl asi 1 700 lidí. Další stál v Bohušovicích. Cestovaly asi 6 týdnů, takže lidé, které přivezl, se nacházeli v otřesném stavu. Byli vyhladovělí, v otrhaném oblečení, ženy neměly vlasy, většina z nich se sama neudržela na nohou. Dne 21. dubna přijel další transport. Lidé v něm vypadali stejně jako předešlého dne. Jejich zavšivené šaty byly spáleny. Nejdříve se bránili, protože si stále pamatovali, jak ženy a děti v Birkenau vlákali do sprch pod záminkou umytí, kde na ně čekala smrt plynem. Dne 22. dubna transporty pokračovaly. Večer v Terezíně oznámila rada starších, že Paul Dunant, člen MČK, se zúčastnil jejich schůze. Zde vydal prohlášení, ve kterém slibuje další pomoc Terezínu i přes fakt, že se zde Němci stále nacházejí. Paul Dunant na schůzi dále uvedl, i když to nebylo oficiálně oznámeno, že Němci nemají o Židy nadále zájem a chtějí je z koncentračních táborů poslat sem do Terezína.⁸²

Transporty, které přijely do terezínského ghetta v dubnu 1945, přivezly lidi v zuboženém stavu – podvyživené, špinavé a zavšivené. Drtivá většina z nich trpěla infekčními nemocemi. Ty se šířily i mezi obyvatele ghetta, kteří jim doposud odolávali. Jediným způsobem, jak se epidemii vyvarovat, bylo nově příchozí osoby izolovat. Pro tyto účely se vyklidily budovy kasáren C III a H V. Brzy se pro nemocné ani v nich nenašlo místo. Situaci zhoršoval nedostatek jídla, ovšem dostatečný přísun potravin zajistit nešlo. Velká část lidí začala trpět horečnatým onemocněním, které se rychle šířilo mezi ostatní. Bylo třeba co nejrychleji odhalit o jakou nemoc se jedná a pokusit se o její efektivní léčbu.⁸³

Nejblíže k tomu měl polský lékař Włodzimierz Oroński. Ještě před začátkem druhé světové války se živil jako epidemiolog, který se zabýval právě tyfovými onemocněními. Na všechny strany varoval zdravotnický personál na nebezpečí, jaké hrozí, pokud vězni budou stále zavšivení žít v nehygienických podmínkách. Dne 22. března na to upozornil i velitele I. dvora Stefana Rojka, který patřil k nejsadističtějším dozorcům v Terezíně. Rojka jeho varování nedbal, naopak nechal Oroňského potrestat. Vedoucí lékař České pomocné akce (dále jen ČPA), která v Terezíně pomáhala ničit epidemii skvrnitého tyfu Karel Raška, po válce uvedl, že Oroński musel stát několik hodin s bednou cihel na hlavě a poté strávil dlouhý čas na samotce. I další lékaři z řad vězňů varovali, že nemoc by mohla být skvrnitým tyfem,

⁸² KESSLER, E.: *20. duben 1945 v Terezíně a dny následující*. Terezínské studie a dokumenty, Institut Terezínských studií. 1996. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X, s. 277-279.

⁸³ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 89.

ale nemohli bez podrobného laboratorního vyšetření říct více. Vzorky krve nemocných byly až během dubna 1945 zaslány k rozboru do Ústí nad Labem.⁸⁴

Nejzoufalejší situace panovala bezpochyby na IV. dvoře Malé pevnosti, odkud velká část vězňů chodila pracovat do podzemních továren. Díky této fyzicky náročné práci vězni ztráceli sílu, a tudíž se stali daleko náchylnějšími k nakažení. Hygienické podmínky na ubikacích byly neuspokojivé. Koncem března se vedoucím lékařem IV. dvora stal MUDr. Přemysl Poňka. Dostal na pomoc ještě sedm dalších lékařů, kteří mu v boji s tyfovým onemocněním pomáhali. Dokonce bydleli s vězni přímo na celách. Lékaři se domnívali, že tento krok pomůže k prevenci dalšího šíření tyfové epidemie a tím i k jejímu rychlejšímu zlikvidování. Opak byl pravdou. Místo toho, aby nemocných ubývalo, jejich počet stále narůstal. Ke konci dubna už byl IV. dvůr naprosto přeplněný. Neexistovala žádná možnost pro navýšení kapacity lůžek, protože i když nové prostory obstarat šlo, velitel věznice v Malé pevnosti Heinrich Jöckel jejich uvolnění nedovolil. To vedlo k dalšímu přírůstku nemocných. Všechny dvory a budovy byly beznadějně přeplněny. Proto zdraví pacienti stále leželi na pokojích s nemocnými.⁸⁵

Do Terezína neustále přijížděly nové transporty z východních koncentračních táborů a končily zde cestu i některé pochody smrti. Lidé, kteří se dostali až do Terezína, vypadali týden od týdne hůř. Absolutní většina z nich trpěla silnou podvýživou. Někteří jídlo ani nedokázali přijmout. Kvůli tomu velké procento přeživších nakonec zemřelo na vyhladovění.⁸⁶

Boji s tyfovou epidemií nepomohl ani fakt, že v zimě mezi roky 1944-1945 nefungovaly v Terezíně sprchy. Vedoucí Terezína je vyřadili z provozu, když zde probíhala epidemie úplavice. Voda téměř netekla a scházelo uhlí. Prádelna nebyla v provozu, záchody se ucpaly a vězni se nemohli umýt.⁸⁷

První případ skvrnitého tyfu, který odstartoval epidemii, zaregistrovali lékaři 24. dubna. Tento den se oficiálně potvrdil výskyt nemoci na území Terezína. Prudce rostla i celková nemocnost obyvatel, tedy prudký vzrůst i jiných nemocí než skvrnitý tyfus. Ze 720

⁸⁴ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 41, 42.

⁸⁵ Tamtéž, s. 42.

⁸⁶ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 90.

⁸⁷ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 42, 43.

nemocných před 20. dubnem se stav prudce zvýšil na 1 890. K tomuto počtu zůstávalo na pokojích ještě 1 320 nemocných a dalších 1 900 osob se léčilo ambulantně. Vedle skvrnitého tyfu se zde vyskytovala ještě řada jiných nemocí. Patřily mezi ně tyfus břišní, zánět tenkého střeva, úplavice, dystrofie a tuberkulóza. Dne 1. května se vyskytl první případ skvrnitého tyfu i mezi zdravotníky. Celkově na následky tyfové epidemie zemřelo 43 pracovníků zdravotní služby židovské samosprávy. Konkrétně 15 lékařů, 15 ošetřovatelek a 13 pracovníků z odvěšivovacích stanic. Z řad ČPA zahynuli na skvrnitý tyfus čtyři zdravotníci – jeden lékař, dvě ošetřovatelky a jeden pracovník odvěšivovací stanice. Oběti se našly i mezi sovětskými zdravotníky, kteří později přijeli těm českým s epidemií pomoci.⁸⁸ K 1. květnu 1945 se v Terezíně nachází 17 515 původních vězňů.⁸⁹ Po vypuknutí tyfové epidemie se hlásí přibližně 30–40 nových případů nemocí každý den, později 80–100 a v době kulminace 100–120. Ne vždy se jednalo o skvrnitý tyfus.⁹⁰

Oficiální lékař Malé pevnosti MUDr. Benno Krönert žádal po Jöcklovi snížení celkového počtu vězňů a zrušení pracovních komand, která odcházela na podzemní práce do Litoměřic. Tak se stalo až ke konci dubna, kdy většina obyvatel byla už natolik nemocná, že se pracovní komanda ani nesestavila. Zdravotní poměry v Malé pevnosti se nedaly zvládnout. Proto nechal Krönert uzavřít, a tím i naprosto izolovat IV. dvůr. Na základě tohoto kroku se rozhodl odjet do Prahy, kde chtěl najít podporu pro boj s epidemií. Dne 30. dubna jej přijal již zmíněný Erwin Weinmann. Krönert si postěžoval na již neudržitelnou situaci v Malé pevnosti a rovněž na chování velitele Malé pevnosti Jöckela, který ignoroval všechna lékařova upozornění. Weinmann proto pověřil lékaře, aby do Terezína přijeli a situaci zkontrolovali. Doktoři přijeli 1. května. Prohlídka však nebyla důsledná. Lékaři do cel nevstoupili, pouze rychle prošli budovy, aniž by pacienty zkontrolovali. Poté konstatovali, že vše je nanejvýš vyhovující a není třeba mít obavy.⁹¹

Ještě 25. dubna sestavili lékaři působící v Terezíně seznam pacientů, kteří by měli být propuštěni, aby se nemoc zbytečně nešířila i na tyfem nepostižené lidi. Na seznamu se vyskytovali především vězni, kteří trpěli tuberkulózou, ovšem podařilo se na soupisku vepsat i pár zdravých vězňů. Ti měli za úkol v Praze informovat o situaci v Terezíně a přispět ke

⁸⁸ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 14.

⁸⁹ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 300.

⁹⁰ LAGUS, K., POLÁK J.: *Město za mřížemi*, s. 210.

⁹¹ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 43.

zorganizování pomoci. Na seznamu se vyskytovalo přibližně 230–250 jmen. Heinrich Jöckel seznam přijal a 27. dubna jej odeslal do hlavního města ke schválení. Odpověď přišla o tři dny později, ale povolovala pouze propuštění pacientů s tuberkulózou. K tomu nakonec skutečně došlo. Další propouštění se i přes protesty a žádosti nekonalo. Naštěstí dva z vězňů, Karel Novák a Mirko Charvát, kteří se nacházeli mezi propuštěnými jednali, jakmile dorazili do Prahy. Začali shánět pro Terezín pomoc. Navštívili Zemský úřad, ale i Státní zdravotní ústav, kde se obrátili na již zmíněného MUDr. Karla Rašku, který jim pomoc přislíbil.⁹²

3.3. PRŮBĚH EPIDEMIE SKVRNITÉHO TYFU

Velké slovo v Terezíně v počátcích tyfové epidemie měl i MČK. Do Terezína podnikal během války nejrůznější inspekce, aby se přesvědčil, jaké zde panují poměry. Těsně před a během tyfové epidemie navštívili jeho zástupci Terezín celkem třikrát. První z návštěv proběhla v posledních dnech měsíce března. Do Terezína zavítali vyslanci MČK z Berlína v čele s již zmíněným Paulem Dunantem a delegátem MČK v Berlíně doktorem Lehnerem. Paul Dunant se v táboře ještě nemohl usadit, protože sem nepřišly příkazy, které by to povolovaly. Přijet sem ovšem mohl hned třikrát a to 6. a 21. dubna a od 2. do 10. května zůstal v Terezíně v době osvobození i v době tyfové epidemie.⁹³

Na první návštěvě nacisté ukázali vyslancům prázdné byty, zavedli je na koncert a divadlo v pravé poledne. Na doktora Lehnera prohlídka udělala velký dojem.⁹⁴ Jejich doprovod se skládal ze členů SS. Návštěva byla přísně hlídána, nemohli mluvit s již zmíněným doktorem Marmelsteinem beze svědků, ani s nikým jiným. Dozvěděli se, že asi před 6 měsíci transportovali 10 000 vězňů do jiných táborů, především do Osvětimi, odkud se nikdy nevrátili. Paul Dunant při této příležitosti požádal delegáty MČK, aby v ghettu mohl zůstat.⁹⁵ Při druhé návštěvě se opět nechali zmást. Paul Dunant uvěřil lžím, že kromě výjimečných případů nebude z ghetta nikdo přemístěn, dokud neukončí svou činnost. Ovšem zároveň slíbil, že bude podporovat Terezín, jak jen to půjde. Poslední návštěva se uskutečnila 2. května. Během ní přijal Paul Dunant od nacistických velitelů veškeré pravomoci. V Malé

⁹² Tamtéž, s. 44.

⁹³ RIEGER, M. G.: *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války*, s. 187.

⁹⁴ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 263.

⁹⁵ Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv.č. 330 b. *Dokumenty Mezinárodního výboru Červeného kříže o Terezínském ghettu*, 1945.

pevnosti však zabíjeli vězně i po Dunantově převzetí moci, byť přímo ve městě byl respektován.⁹⁶

Dne 1. května dostal Karel Raška výsledky rozboru krve 96 terezínských vězňů. Ty potvrdily, že všichni z nich jsou skutečně nakaženi skvrnitým tyfem. O den později se sešel v Roudnici nad Labem s okresním lékařem MUDr. Karlem Slachem. Společně navštívili Malou pevnost, kde už na ně čekali ostatní roudničtí lékaři. Nacističtí pohlaváři nechtěli zprvu lékaře do Malé pevnosti vpustit, přestože věděli, jak zoufalá situace je. Vymýšleli si, že nemají povolení ke vstupu či cestovní příkazy. Po dlouhém přemlouvání jim dovolili prohlédnout si I. dvůr a marodku. Zde lékaři hovořili s vedoucím lékařem MUDr. Jiřím Syllabou, který byl v té době vězněm. I ten popíral výskyt skvrnitého tyfu v Terezíně, poukazoval na mikrobiologické nálezy z německé lékařské fakulty, které to měly dokazovat. Porovnáním rozborů vyšlo najevo, že výsledky byly záměrně zkresleny. Po této konfrontaci doktor Syllaba potvrdil, že v Malé pevnosti je asi tisícovka případů, které odpovídají skvrnitému tyfu.⁹⁷

Odhady lehce po začátku vypuknutí tyfové epidemie byly katastrofální. Skvrnitému tyfu mělo podlehnout dle odhadů přibližně 1 500 osob. Pomocnou ruku přiložili i terezínští hasiči (převážně věžňové), kteří zajišťovali nepřetržité zásoby pitné vody. Rovněž se podíleli na likvidaci majetku (zejména oblečení) lidí, které skvrnitý tyfus postihl. To se jevilo jako jedna z účinných cest, jak šíření tyfu zabránit.⁹⁸

Obyvatelé se nacházeli ve stále horším psychickém i fyzickém stavu. Ve většině případů nestačily kapacity odlišovacích zařízení a odlišování nemohlo být náležitě důsledné. Vězni přicházeli na ubytovací jednotky zamořeni od vši, a to přispívalo k rozšiřování infekčních nemocí, především skvrnitého tyfu. Za nejvíce zavšivené se považovali vězni z Bergen-Belsenu, kteří se ubytovali v Drážďanských kasárnách a Západních barácích. Dalším mínusem se stal fakt, že lidé se na sebe v ubytovacích jednotkách neustále mačkali, neboť tyto prostory byly příliš stísněné a pobývalo zde více vězňů, než mělo. Díky tomu se vši roznášely několikrát rychleji. Docházelo i k nekontrolovatelnému promíchávání transportů, takže nakažení se dostávali mezi zdravé. To se nemělo dít, ale

⁹⁶ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 267, 276.

⁹⁷ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 44, 45.

⁹⁸ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 92.

při tak ohromném náporu se této skutečnosti těžko zabraňovalo. I proto se ze začátku špatně určovala příčina jednotlivých úmrtí, což zbrzdilo odhalení skvrnitého tyfu.⁹⁹

Jak už jsem zmínila, dne 2. května převzal ochranu nad městem Paul Dunant, jako zástupce MČK. S tím přebíral i velení nad ghettem a nad policejní věznicí gestapa v Malé pevnosti.¹⁰⁰ Přesto ještě v tento den stihli nacisté v Malé pevnosti popravit 51 příslušníků odbojových organizací.¹⁰¹ Ochrana MČK znamenala pro Terezín záchranu, protože situaci by určitě sám nezvládl. Poměry v Malé pevnosti byly kritické. Odsud nemocné osoby převáželi do Sudetských kasáren, které se nacházely ve městě. Zpráva o tyfové epidemii se brzy dostala i za hranice Terezína.¹⁰² Paul Dunant do Terezína dorazil 2. května. Jeden z Židů, kteří zde v této době pobývali, tehdy dvanáctiletý Alfred Drukker vzpomínal, že věděli o Dunantově příjezdu na kontrolu. Chtěl se přesvědčit, jak se budou události dále vyvíjet. Jeho příjezd si vykládali jako dobré znamení, protože to znamenalo, že válka bude brzy u konce.¹⁰³ Všechny místní uklidňoval, že vše dobře dopadne a Červený kříž udělá, co bude v jeho silách, aby se tak stalo co nejdříve. Dne 4. května se do města vrátili pracovníci Československého červeného kříže.¹⁰⁴ Přesněji řečeno pouze bývalí členové Československého červeného kříže, který nacisté 5. srpna 1940 rozpustili. Mnoho jeho představitelů během války zatkli, věznili v koncentračních táborech a popravili. Ti, kteří se tomuto neštěstí vyhnuli, pomáhali vězňům na útěku z pochodů smrti, v místech, které postihlo bombardování, a právě i při tyfové epidemii v Terezíně.¹⁰⁵

Po tom, co lékaři uviděli tolik zubožených lidí, požádali doktora Syllabu, aby u nejméně 20 nemocných nebo zemřelých odebral krevní vzorky. Karel Raška přijel další den ráno (3. května) s mobilní laboratoří a provedl krevní rozbor. Ráno stál u vjezdu do Malé pevnosti Heinrich Jöckel a Karel Raška ho žádal o povolení k vjezdu. Nesouhlasil, ale doktor

⁹⁹ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 13.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 10.

¹⁰¹ Poslední poprava v Terezíně. In: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezín [online]. 09. 08. 2010. [cit. 23--10--2018]. Dostupné z: <http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/posledni-poprava-v-terezine/>.

¹⁰² HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 90.

¹⁰³ GILBERT, M.: *The Day the war ended: May 8, 1945 – Victory in Europe*. H. Holt, 1995. ISBN 978-08-050-4735-6, s. 51,52.

¹⁰⁴ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 91.

¹⁰⁵ Československý červený kříž za okupace republiky. In: Český červený kříž [online] [cit. 22--10--2018]. Dostupné z: <https://www.cervenkykruz.eu/cz/historievalka.aspx>.

Raška se nenechal zastrašit a trval na vpuštění do Malé pevnosti z důvodu zoufalé situace kolem epidemie tyfu. Jöckel nakonec povolil a zavedl Rašku na I. dvůr. Sem doktor Syllaba zanesl krevní vzorky ze IV. dvora. Raška ovšem zažádal o povolení, aby ho mohl i navštívit. Chtěl vidět jaké tam panují poměry. To už Heinrich Jöckel nedovolil. Rozzuřil se a Rašku vyhnal se slovy, že situace je záležitostí MČK a ten už v Terezíně působí. Bylo však jisté, že tyfus se dále rozšiřuje.¹⁰⁶

Karel Raška se proto vypravil za představitelem MČK Paulem Dunantem. Upozornil ho na nebezpečí, které s tyfovou epidemií přichází. Vysvětlil mu, že má k dispozici zdravotnický personál, který je ochoten situaci v Terezíně vyřešit, jen potřebuje povolení. Dunant slíbil, že se pokusí jeho žádosti vyhovět. Po velmi dlouhém a obtížném jednání opravdu povolení dostal. Raška však musel přijmout fakt, že nad ním drží ruku MČK, který ho bude kontrolovat. Do Malé pevnosti mohl zprvu vstoupit pouze Raška. To stačilo, aby provedl sérologické vyšetření a dokázal, že 80–90 % tyfózních onemocnění jsou skutečně skvrnitým tyfem. Bezprostředně po tomto zjištění předal informaci představitelům MČK.¹⁰⁷

Dne 3. května lékaři hlásili 159 případů onemocnění skvrnitým tyfem a 16 případů tyfu břišního. Pro srovnání uvádím, že celkově bylo zaznamenáno 2 192 případů skvrnivky. Je však téměř jisté, že hodně případů nebylo evidováno, takže konečné číslo je určitě daleko větší.¹⁰⁸ Dle odhadů mohl skvrnitý tyfus postihnout až 3 500 tisíce pacientů.¹⁰⁹

Před odjezdem do Terezína jednal Karel Raška ještě s MUDr. Budínem a profesorem Charvátem o tom, jak se celá akce bude vyvíjet. Záchranná akce se musela zahájit ihned. Odjezd ČPA do Terezína se stanovil na 4. května. Mělo sem odjet i 50 sester z Nemocnice Na Bulovce, několik lékařů a jiných zdravotních pracovníků. Všichni tito lidé se o odjezdu do Terezína dozvěděli až 4. května ráno. Dopoledne do Terezína navíc odjeli doktoři Karpíšek, Mašek, Kunc a Lhotka, studentky České ošetrovatelské školy při Nemocnici Na Bulovce, o kterých budu mluvit v samostatné kapitole a další členové zdravotnického personálu.¹¹⁰

¹⁰⁶ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 45.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 46, 47.

¹⁰⁸ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 14.

¹⁰⁹ LAGUS, K. POLÁK J.: *Město za mřížemi*, s. 213.

¹¹⁰ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 46, 47.

Mezi významné lékaře bojující se skvrnitým tyfem v Terezíně patřil i doktor Budín ze Zemského úřadu v Praze. Dále MUDr. Veselý či MUDr. Stach. Na záchranné akci se podíleli i jiní lékaři – z Prahy, Roudnice a Mělníka.¹¹¹

Když se 4. května dostal personál ČPA na místo, ihned dal postiženým lidem prostředky na odvěšivování, holení a koupání. Státní zdravotní ústav poskytl i mobilní mikrobiologickou laboratoř. Poté přišlo zdlouhavé jednání s Heinrichem Jöckelem, jehož výsledkem bylo přemístění a izolování nemocných v improvizovaných nemocnicích. Zde mohli lékaři nemocné efektivně a bezpečně léčit. Vždy když to situace umožnila se uvolňovaly nové budovy a místnosti. Sem se nemocní převáželi, protože nemohli setrvávat v místnostech zamořených tyfem. Ještě ten samý den začali MUDr. Karpíšek a MUDr. Mašek s diagnózou. Ti vězni, kteří podstoupili odvěšvení a následnou koupel, přebíral MUDr. Kunc a MUDr. Lhotka a přemísťovali je do improvizovaných nemocnic. Všechny ženy, u kterých se skvrnivka nepotvrdila, převedli příslušníci SS do ghetta. Na jeden z uvolněných dvorů Malé pevnosti se přenesli pacienti, které skvrnitý tyfus postihl nejvíce. Současně se v Roudnici nad Labem připravovala paralelní pomoc terezínským vězňům pod vedením MUDr. Broďáka. Tato skupina přivezla do Terezína léky, zdravotnický materiál a potraviny. Nutno zmínit, že velká část z těchto pomocníků Terezín neopustila, ale zůstala zde a přidala se k ČPA.¹¹²

Když přítomní lékaři vstoupili mezi nemocné, viděli před sebou katastrofální obraz zubožených lidí. Pacienti blouznili ve vysokých horečkách, mnozí umírali a byli ošklivě zavšiveni.¹¹³ Jednou z pacientek byla i Nelly Rozehnalová: *„S jednou kamarádkou jsme chodily jako dobrovolnice a bývalé vězenkyně pomáhat jako ošetřovatelky, a zde jsem se nakazila skvrnitým tyfem. Moje maminka byla úplně zničená, protože už moje sestra zemřela v koncentráku, o bratrovi nevěděla nic a já, jako její poslední dítě jsem se nakazila smrtelnou skvrnivkou. S kamarádkou jsme se nakazily obě dvě a obě jsme dostaly vysoké horečky a dali nás někam do izolace. Poté jsem upadla do bezvědomí a pár dní jsem vůbec nevnímala a nic si nepamatuju. Víím, že jsme byly v nějakém dřevěném baráku, do kterého přšelo a který nahrazoval nemocnici. Maminka se na mě chodila k oknu pořád koukat, jestli jsem jako v pořádku a já jsem na ni prý v blouznění křičela „Co tu děláš, já už tu dávno nejsem“.*

¹¹¹ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 92, 98.

¹¹² LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 50, 51.

¹¹³ Tamtéž, s. 45.

*Mohlo mě prý zachránit jen to, že jsem mladá, že jsem měla jenom 17 let. O moji kamarádce prý říkali, že má hladší průběh, že ona to přežije. Nakonec to bylo naopak. Já jsem přežila a ona zemřela. Víím, že náš ošetřoval nějaký polský lékař, který pak na ten tyfus taky zemřel.“*¹¹⁴

Příslušníci SS pomalu přestávali řešit i množící se útoky vězňů z terezínské pevnosti. Bylo jasné, že nacistický režim brzy padne. Začali pozvolna opouštět všechny budovy které obývali. Dne 5. května započaly přícházet do Terezína první zásilky potravin, léků, zdravotnického materiálu a šatstva z řady měst po celé zemi.¹¹⁵ Stejného dne nacisté už kompletně zmizeli z komplexu města, kde si vzali jen nejnútnejší věci a odešli.¹¹⁶

Karel Raška ihned po svém příjezdu vydal vyhlášku, ve které poukazuje na to, že pokud nebudou dodrženy jeho epidemiologické a zdravotnické směrnice, skvrnitý tyfus a další nemoci budou zavlečeny i mezi zdravé obyvatele, a to i mezi občany mimo město Terezín. Proto nařídil ze své plné úřední moci, že každý, kdo bude svým chováním ohrožovat správný chod zdravotnických akcí v infekční nemocnici číslo 1 (Malá pevnost) i v nemocnici číslo 2 (Sudetské kasárny) či obecně v oblasti celého Terezína, bude bezprostředně poslán do cel, kde pobývají nakažení skvrnitým tyfem a jinými nemocemi. Jedině touto hrozbou se prý dalo zabránit nezodpovědnému chování a tím zavlečení nemocí mezi civilní obyvatelstvo.¹¹⁷

Nechal tedy zabrat i Sudetské kasárny, kde dříve pobývali nacisté, které mohly pojmout až 4 000 osob a nařídil sem pomalu převádět vězně z Malé pevnosti za účelem odvěšvení. Tuto práci zde většinou vykonával původní zdravotnický personál Terezína.¹¹⁸ Ten spadl pod židovskou samosprávu.¹¹⁹ Musím zmínit, že dělba práce mezi ČPA a původními zdravotníky nebyla zvládnuta. Transporty se přerozdělovaly velmi neefektivně. Jednou přijel transport, o kterém doktor Raška řekl, že se ho ujme. Když viděl, jak je

¹¹⁴ Rozehnalová N.: ID číslo: 17244. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarín.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

¹¹⁵ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 10.

¹¹⁶ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 91.

¹¹⁷ Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv. č. 330 b. *Vyhláška č.1 od doktora Rašky*, 1945.

¹¹⁸ Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv. č. 330 b. *Pomoc pro Terezín*, 1945.

¹¹⁹ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 12.

transport plný zubožených a vyhladovělých lidí, rozhodl se ho na poslední chvíli přenechat terezínským zdravotníkům. Z toho plynuly velké organizační zmatky. Ze začátku zde existovaly v podstatě dvě uskupení. ČPA si přivlastnila velící funkce, ale neplnila své povinnosti v plné míře. Terezínští lékaři pak museli činit, co doktor Raška nařídil. Daleko lepším řešením by nejspíše bylo, kdyby dal Raška za vznik jedné velké organizaci, sestávající se ze všech lékařů, sester a dalšího personálu. Toto seskupení by společně plnilo všechny své povinnosti, aby co nejzdrárněji zabránilo šíření nemoci v Terezíně, a především efektivněji zastavilo skvrnitý tyfus. Doktor Raška si dělal nárok i na všechny potraviny, zdravotnické pomůcky či pomocné síly a soustřeďoval je do svého úseku v Malé pevnosti. Odůvodňoval tuto skutečnost tím, že zbytek Terezína má všeho dostatek, i když opak byl pravdou. Zaměřil se především na Malou pevnost, kde situace skutečná byla nejzávažnější, to ovšem neznamenovalo, že zbytek Terezína pomoc nepotřeboval.¹²⁰

Všichni zdravotníci působící mimo Malou pevnost museli poprosit o bezodkladnou pomoc. Především požadovali, aby lékaři či jiní zdravotníci vystřídali unavené a z části podvyživené stávající pracovníky. Ze stejného důvodu vyžadovali vystřídat i zaměstnance technických a zásobovacích služeb. Dále prosili o dezinfekční stanici s odborným personálem, který by zařizoval masové odvěšívání nově příchozích. Rovněž žádali o ochranné oděvy pro lékaře a jiný ošetrovatelský personál. Po dobu alespoň nejbližších 4 týdnů potřebovali doplnit potraviny. A to 22 000 kg masa, 40 000 kg chlebové mouky, 50 000 kg chleba, 11 000 kg soli, 1 000 kg kvasnic a 5 000 litrů octa.¹²¹

ČPA působila pod titulem „Pomoc Terezínu“. Přidali se do ní lékaři, sestry a další zdravotníci. Z celého státu přicházely oděvy, potraviny, léčiva a ostatní věci, které osoby v Terezíně potřebovaly. Akce měla být soustředěna nejdříve na celý prostor Terezína, ale později se omezila, jak už jsem zmínila, v podstatě jen na Malou pevnost. V ostatních částech města zasáhli zdravotníci bývalého ghetta a později i sovětští zdravotníci. Karel Raška si po příjezdu do Terezína vyžádal pro svou akci 60 mužů, zdravotnický materiál, slavníky a slámu. Terezínští zdravotníci samozřejmě vše rádi poskytl, ovšem očekávali, že budou společně s ČPA pracovat na zlepšení hygienických podmínek a společně i zastaví rozrůstající se skvrnitý tyfus. Další smutnou skutečností bylo, že si ČPA po příchodu zamluvila jediné dva pojízdné vozy, které se v ghettu nacházely. Tím pádem neměli ostatní

¹²⁰ Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv. č. 330 b. *Pomoc pro Terezín*, 1945.

¹²¹ Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv. č. 330 b. *Pomoc pro Terezín*, 1945.

jak se starat o 17 000 původních obyvatel ghetta a zbytek nově příchozích. Tyto skutečnosti dokládají, že ČPA nepostupovala úplně efektivně při potírání problémů se skvrnitým tyfem.¹²²

Nutno říci, že situaci komplikovaly i nepokoje, které mezi vězni panovaly a které se musely řešit. V zoufalé situaci si vězni navzájem kradli oblečení, hygienické potřeby i potraviny. Často odmítali poslouchat nařízení lékařů, což by jako nositelé nákazy měli. Díky tomu se neustále posilovala pořádková služba, a to nejen při střežení objektů, ale i při příjezdu transportů. Nejvyostřenější konflikt mezi pořádkovou službou a vězni se odehrál ještě 3. května 1945. Tehdy si polští vězni ubytovaní v Západních barácích chtěli vymoci extra přiděl potravy ze zásilek Červeného kříže, nové šatstvo a povolení, které by je opravňovalo k volnému pohybu po Terezíně. To si nemohli dovolit, a proto pořádková služba zasáhla důrazněji než obvykle. Bylo zapotřebí dát vězňům najevo, že pro ně existují hranice, které nemohou překročit. Na druhou stranu velké procento vězňů se hned, jak jim to fyzický stav umožnil, zapojilo do prací spojených s hladkým fungováním pevnosti. Ukázalo se, jak někdo je schopen i po špatných zkušenostech poměrně rychlého návratu do normálního života, kdežto druhý se se strašnými zážitky musí srovnávat velice dlouho a dost možná ani nesrovná.¹²³

Paní Edita Kmínková vzpomíná, jak se přihlásila dobrovolně jako ošetřovatelka, aby pečovala o pacienty, kteří přijeli s posledními transporty války do Terezína: *„Já jsem se stala ošetřovatelkou v Terezíně, abych tady mohla pomáhat. Jednou, když jsem šla takhle do práce už, už jsem brala za kliku, ale v tom přiběhl jeden pán, co jsem ho znala tak od vidění. Spustil na mě, že tam nemůžu jít, že mě zná a že mám doma malé dítě. Když tam půjdu, tak že se nakazím tyfem a kdo se pak postará o to malé. Já jsem si tak říkala, že má asi pravdu a nešla jsem tam. Pak jsem 5. května z Terezína utekla. Byla jsem tam vlastně necelé 4 měsíce.“*¹²⁴

Na léčení nemocných vzpomíná i další z mnoha sester, které v Terezíně působily, Marie Horáková: *„Na mém oddělení byli většinou Maďaři, takže jsem se s nima jen špatně dorozumívala a ošetřování probíhalo v daleko těžších podmínkách, protože byli hodně vystrašení, co se s nima zamýšlí. Ležely zde ženy, na kterých dělal pokusy doktor Josef*

¹²² Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv.č. 330 b. Zpráva o činnosti České pomocné akce, 1945.

¹²³ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 9.

¹²⁴ Kmínková E.: ID: 9767, Malach.

Mengele v Osvětimi. Tyto ženy vypadaly strašně. Práce to byla velice náročná, protože nás na tuto práci nebylo mnoho. Nemohly jsme jen tak odejít se slovy, že máme po pracovní době, to jednoduše nešlo. Všechny jsme byly naprosto vyčerpané. Čtvrtého května přijely dva autobusy a z nich vystoupily sestřičky z České pomocné akce, které doprovázel profesor Raška. Ten byl největší epidemiologický odborník a ten přišel ten tyfus zlikvidovat. Tenkrát jsem z té námahy a únavy dostala teplotu a jedna přítelkyně mi řekla, že ony tady už svoji práci udělaly a že teď mají náhradu, tak že můžou zkusit odejít.“¹²⁵

V Malé pevnosti zůstalo po odbavení žen asi 4 800 mužů. Ti pomáhali s vybudováním nemocnice. S její stavbou se začalo 5. května večer. Ve dvou odvěšivovacích stanicích byli odbavováni chodící a zdánlivě zdraví vězňové z I. II. a III. dvora Malé pevnosti. Tímto odbavením je zdravotníci zachránili před eventuální nákazou. Přitom se zřídil i pravidelný a stálý lékařský a ošetrovatelský dozor na IV. dvoře, kde leželo v nemožných hygienických podmínkách přes 3 000 lidí. O den později se za pomoci vězňů, už odvěšivených, připravilo ve třech barácích asi 250 lůžek. Jejich práce byla opravdu hrdinská, pokud si uvědomíme, že jejich zdravotní stav nebyl ideální. Jejich pomoc však zdravotníci potřebovali, protože stále převládal nedostatek personálu. Situaci komplikovalo i přerušení elektrického proudu a nedostatek vody. Přesto se podařilo nemožné. Během pěti dní se postavila nemocnice a 11. května proběhla hospitalizace prvních pacientů v I. infekční nemocnici. Nemocnice nepostrádala rentgen, který lékařům významně ulehčil práci. Zde leželi nejvážněji nemocní jedinci. Ostatní se převezli do jiných pomocných nemocnic anebo do Sudetských kasáren. Díky tomu se začali postižení naplno léčit.¹²⁶

Důležité je zmínit, jak se zdravotní instituce v Terezíně strukturovaly. Existovaly dvě hlavní ústředí. *Třídící služba ústředního lékaře* a *Oddělení pro odhmyzování*. První z nich se ještě členila na *Třídící stanici úředního lékaře* a *Okresní lékařské oddělení*. Vedoucí se dělili na ty, kteří prohlíželi nově přichozí transporty. Dále ti, co dohlíželi na lázně a ti co podnikali hromadné prohlídky bloků a kasáren. Čtvrtá skupina aplikovala ochranné očkování a pátá zajišťovala lůžka zavšiveným jedincům. Tyto seskupení si musely navzájem intenzivně pomáhat. Situaci komplikoval i měnící se počet lékařů. Hodně z nich dosáhlo vysokého věku a práci proto často nezvládali. Sociální služba navíc přidávala benefity raději mladším

¹²⁵ Horáková M.: ID: 21379, Malach.

¹²⁶ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 3560. *Zpráva o činnosti a vybudování nemocnice*, 1945.

ročníkům než starším.¹²⁷

Složitější strukturu mělo *Oddělení pro odhmyzování*. Na nejvyšším místě stál vedoucí, pod něhož spadaly čtyři instituce. První z nich – Místo pro hlášení evidencí, se dále dělilo na zavazadlovou službu skládající se ze skupiny pro přívoz, skladiště plynovaných zavazadel a skupiny pro odvoz zavazadel a lůžkovin. Dále ze skupiny odvšivovacích lázní, kam spadal mužský a ženský lázeňský personál, lékaři, holiči, doprovázející personál a doprava šatstva v odvšivovacích stanicích. Další skupina měla na starosti vanové lázně, malou lázeňskou stanici, malé parní stanice, dezinfekce domů a službu plynových komor. Technická služba jako druhá instituce obstarávala opravy ve vlastní dílně, spojení k parní a vodovodní ústředně a laboratoř. Správa materiálu zahrnovala sklad, výdejnu lučebnin a zajišťovala dodávky pomůcek a materiálů. Poslední instituce – Vedoucí plynování, se starala o plynování kasáren, domů a jednotlivých místností.¹²⁸

Poté, co do Terezína přijel 6. května 1945 poslední transport před koncem války, byla situace již kritická. Čekalo tu na pomoc 1 600 lidí. Mnoho obyvatel Terezína se nacházelo ve stavu, kdy se nedokázali postarat o sebe, natož o ostatní. Velká část z nich už z nemocí i zešilela.¹²⁹

Tento transport byl jeden z nejhorších. Z dopravovaných vězňů dorazilo 37 bez známek života. Ani zde se ČPA nezachovala nejlépe. Dlouho se o vykládání transportu nikdo nestaral. Když přišel jeden z členů ČPA a viděl, co je čeká za práci, prohlásil, že zdravotníci bývalého ghetta se mají o tento transport postarat sami. To s vypětím sil udělali. Alespoň 1 200 chůze schopných odvšivili a umístili na různé ubikace. Transportované pak definitivně zachránili před smrtí až zdravotníci Rudé armády. Zdravotnický personál sám na všechno nestačil, protože se zároveň musel starat o dalších 5 000 nových nemocných.¹³⁰

Dne 6. května 1945 vydali doktoři Baeck, Meissner, Klang a Meijers vyhlášku, v níž stálo, že MČK přebírá oficiálně ochranu nad Terezínem. Ve městě se už totiž nevyskytovali žádní nacističtí příslušníci. Paul Dunant pověřil výše zmíněné doktory vedením samosprávy. Lékaři ve vyhlášce upozorňovali, že válka ještě není u konce, ale v Terezíně jsou všichni

¹²⁷ PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R.: *Terezín očima hygienika*, s. 130, 131.

¹²⁸ Tamtéž, s. 132.

¹²⁹ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 92.

¹³⁰ Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv.č. 330 b. *Zpráva o činnosti České pomocné akce*, 1945.

v bezpečí. Kdo by Terezín opustil, vydal by se podle nich dobrovolně všem válečným hrozbám.¹³¹ Dále ve vyhlášce stálo, že korespondence je dovolena bez omezení a v jakékoli řeči. Každý obyvatel Terezína měl právo na oznámkovanou dopisnici. Lékaři slibovali, že bude dodán a veřejně vyvěšen tisk. Vyzývali i k dodržování karantén v jednotlivých budovách a místnostech.¹³²

Celou záchrannou akci v Terezíně vedl i MUDr. Jindřich Karpíšek. Když ho 7. května odvolali k řízení záchranných prací přímo do ghetta, předal pravomoci v Malé pevnosti MUDr. Jiřímu Syllabovi a medikovi Jindřichu Brůčkovi. Pacienty, kteří byli po očištění a lékařské prohlídce schopni chůze, převedli do ghetta. Těžší případy odvážela nákladní auta. Denně se podařilo odvést a dezinfikovat přes 800 vězňů. I přes maximální zapojení všeho personálu se nadále objevovalo několik nových případů skvrnivky každý den. Spojení s Prahou zůstávalo pouze telefonické a nová pomoc nepřicházela.¹³³

Ještě téhož dne (7. května) se stala přelomová událost – Paul Dunant vyhověl žádosti doktora Rašky, který žádal, aby s ním mohl jet do Saska vstříc Rudé armádě. Potřeboval její pomoc, aby zabránil hromadným útěkům vězňů z Terezína. Nemohli utíkat, protože by skvrnivku zatáhli i mezi civilní občany. Rovněž si od Sovětů sliboval posílení stavu lékařů, sester a dalších zdravotníků. V té době se Praha rozhodla poskytnout Terezínu potraviny a zdravotnický materiál. Jeden z prvních vozů vyjel z hlavního města už 5. května. Vůz nesl vlajky MČK, přesto jej Němci odstřelovali. Pražané cítili povinnost pomoci severočeskému městu i v dalších dnech. Proto se 7. května přesně v 17:50 ozvalo z Československého rozhlasu hlášení Zdravotně sociální komise České národní rady, která oznamovala lékařům, sestrám, ale i obyčejným dobrovolníkům, aby se co nejrychleji hlásili k odjezdu do Terezína, kde je jejich pomoc očekávána. Konkrétně zazněla tato slova: „*Sociální zdravotní komise České národní rady vyzývá lékaře, zejména internisty, epidemiology, kožní lékaře, chirurgy a jiné odborné lékaře, dobrovolné sestry Československého červeného kříže, sociální pracovnice a muže s výcvikem pro první pomoc, aby se urychleně přihlásili k odjezdu se zdravotní výpravou do Terezína. Přihlaste se ihned, nejlépe telefonicky na čísla: 212-85,*

¹³¹ Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv.č. 330 b. *Zpráva o činnosti České pomocné akce*, 1945.

¹³² ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 277.

¹³³ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 60.

341-90, 341-92. Podepsána: Česká národní rada. “¹³⁴

Výzva vedla k obrovské sbírce. Ti, kteří nemohli do Terezína odjet, nosili oblečení, jídlo, boty, hygienické potřeby i léky do Lékařského domu v Praze, kde mimo jiné pomáhala i manželka Karla Rašky, MUDr. Helena Rašková. Tato budova již brzy na dary kapacitně nestačila. Proto jedna z dobrovolnic – Božena Hruběšová, uvolnila svůj vinohradský byt v Mánesově ulici, kde mohla začít další sbírka. Na celé akci se podílela celá řada organizací jako Československý červený kříž, MČK, Český turista a další. Zúčastnilo se přes 200 dobrovolníků.¹³⁵ Dne 9. května vyjely do Terezína dvě výpravy. První tvořila pomoc z Lékařského domu a věci ze zabavených německých bytů. Jejich podporu vezlo 20 automobilů. Druhou vedla již zmíněná Božena Hruběšová, která poskytla ze svých prostředků nakoupená mýdla a prací prášek. Když se paní Hruběšová z Terezína vrátila, před jejím bytem našla mnoho dalších dárců s věcmi, které mohly v Terezíně pomoci. Díky velkému zájmu občanů jezdila do Terezína od 10. května denně. Rozsáhlá sbírková akce se uskutečnila i v Poděbradech.¹³⁶

Erich Kessler v deníku popisuje, že museli celý den – 7. května, potírat střechy Západních baráků červeným křížem na znamení nebezpečí. U vchodu se nachází tabule s lebkou a nápisem „Tyf – Typhus“. V ten den bylo v Terezíně opravdu rušno. Lidé se potulovali po ulicích a nejvíce jich stálo před sídlem Červeného kříže. Všichni cítili, že válka je u konce. Kapitulace prý byla podepsána již v 7:00 ráno, ovšem v Praze stále trvají lokální boje. Dne 8. května už mohli terezínští vězni vidět projíždět okolo Rudou armádu.¹³⁷ I v okolí Terezína se v té době střílelo. Střelba zasáhla i ghetto. Ve 21:00 večer byl Terezín osvobozen.¹³⁸

Druhá světová válka v Evropě skončila oficiálně 8. května 1945. Tuto radostnou událost obyvatelům Terezína oznámil Paul Dunant z balkonu radnice. Jásot nebral konce a všichni zářili štěstím.¹³⁹

¹³⁴ Tamtéž, s. 69–71.

¹³⁵ Tamtéž, s. 71.

¹³⁶ JAROŠOVÁ, J.: *Terezín v roce 1945*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín, Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1974. ISSN 0232-0452, s. 22, 23.

¹³⁷ KESSLER, E.: *20. duben 1945 v Terezíně a dny následující*, s. 284, 286.

¹³⁸ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 301.

¹³⁹ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 94.

Jak už jsem zmínila, Karel Raška se společně s Paulem Dunantem vydali do Saska vstříc Rudé armádě, kterou žádali o pomoc v boji se skvrnitým tyfem. To se bohužel nepodařilo. Paul Dunant rovněž předal Karlu Raškovi všechny své pravomoci, protože válka skončila a s tím skončila i jeho mise v Terezíně. Zůstal tu však až do 10. května.¹⁴⁰ Dne 9. května odjel Raška do Prahy, aby se zde opět pokusil zařídit pomoc od Rudé armády a požádal MUDr. Patočku (o tři dny později mu svěřil funkci úplně), aby ho v době jeho nepřítomnosti zastupoval ve vedení ČPA. V Praze byla nakonec úspěšnější jeho žena MUDr. Helena Rašková, která se díky známosti s tehdejším premiérem Zdeňkem Fierlingerem mohla dostat až k veliteli sovětské posádky Rybalkovi. Ten jí pomoc pro Terezín přislíbil.¹⁴¹ Sovětští vojáci vstoupili za hradby Terezína 9. května 1945 a 10. května se velitelem města stal major M. A. Kuzmin.¹⁴² Samosprávu převzal inženýr Jiří Vogel, který v Terezíně pobýval už od roku 1941.¹⁴³

Již 11. května dorazily do Terezína první sanitní kolony a sanitní vlak. K tomu se ve městě zřídilo pět armádních nemocnic, dezinfekční i odvěšivovací stanice, sprchy a laboratoře.¹⁴⁴

Válka skončila, ale trápení ne. Situace v Terezíně se nezlepšovala, naopak byla velmi nepřehledná a obtížná, všichni jednali ve velkém stresu. Ve městě se muselo najít několik volných budov, kam by lékaři přepravili zbylé osoby z Malé pevnosti. Tam nemohly nadále setrvávat, protože zdejší prostory tyfus doslova zamořil. Zdravotníci současně kontrolovali všechny přítomné v bývalém ghettu a ty zdravé propouštěli domů. Prováděly se rozsáhlé odvěšivovací akce, aby nemocných jen ubývalo.¹⁴⁵

Pro terezínskou situaci znamenal příchod sovětského týmu zásadní pomoc. Pro 17 000 původních vězňů bylo nyní k dispozici celkově 180 lékařů. Z toho 70 z nich pracovalo v nemocnicích, zbytek na uvolněných ubikacích. K nim později přibylo ještě 90 lékařů z evakuačních transportů. Dále zde působilo 350 zdravotních sester, 70 dezinfektorů a 360 osob zdravotního personálu. Ještě na konci dubna došlo k vyklizení Hamburských a

¹⁴⁰ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 11.

¹⁴¹ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 82, 84.

¹⁴² BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 11, 12.

¹⁴³ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 279.

¹⁴⁴ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 95, 96.

¹⁴⁵ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 13.

Drážďanských kasáren, kde se ubytovalo 4 000 lidí. Dále se pro potřeby nemocných postupně uvolnily prostory v kasárnách Sudetských a Podmokelských, v Sokolovně, Jižních barácích a úřadovně samosprávy.¹⁴⁶

Před 10. květnem z Terezína odjelo asi 1 000 českých Židů a mezi 10. - 14. květnem, kdy probíhala první vlna repatriace, opustilo město dalších 3 000 lidí.¹⁴⁷ Celkově z Terezína mezi 5. a 14. květnem odešlo asi 6 000 osob, převážně Čechů. Asi polovina neprošla lékařskou prohlídkou.¹⁴⁸ Dne 14. května se v bývalém ghettu nacházelo 25 301 osob (bez obyvatel Malé pevnosti). Z nich 1 897 dětí bylo mladších 15 let.¹⁴⁹ Z tohoto počtu naprostá většina nutně potřebovala odbornou lékařskou pomoc. Všichni doufali, že se podaří epidemii skvrnitého tyfu zvládnout co nejrychleji. Do epidemie skvrnivky se přidala navíc ještě úplavice a tuberkulóza, což způsobilo další komplikace.¹⁵⁰ Dne 11. května Česká národní rada zrušila ghetto v obvodu Bohušovice – Terezín. Všechny internované osoby se měly nadále řídit příkazy Karla Rašky jako zástupce České národní rady a Mezinárodního červeného kříže. Raška musel nařídít postup likvidace nacistických orgánů tak, aby nebyl v žádném případě narušen chod nemocničního města. Vedení židovské samosprávy převzal, jak jsem výše zmiňovala, Ing. Jiří Vogel. Měl k dispozici sekretariát, k němu přiřadili i pátrací oddělení, pořádkovou službu, strážní službu a hasiče. Samostatnými odděleními se staly úřady práce pro muže a ženy, pošta, banka a peněžnictví, oddělení pro věci právní, knihovna, evidence obyvatelstva, správa domů, hospodářská správa, zemědělství, provozovny, technika, pečovatelské oddělení a zdravotnictví.¹⁵¹ Nutno zmínit, že ve stejné době se podařilo s pomocí českých lékařů extrémně zamořenou Malou pevnost v podstatě vyklidit. Od té doby zde zůstávali už jen vážně nemocní lidé neschopní převozu. V bývalém ghettu, kam nemocné převáželi, se situace začala horšit. Skvrnitý tyfus se tu samozřejmě vyskytoval, ovšem po příchodu nemocných z Malé pevnosti počet nových případů narostl.¹⁵²

Dalším nepříjemným faktem bylo, že v prvních dnech po svém příchodu nechali sovětsí vojáci odcházet mnoho lidí z Terezína bez lékařské prohlídky a často zabraňovali

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 13.

¹⁴⁷ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 279.

¹⁴⁸ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 101.

¹⁴⁹ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 279.

¹⁵⁰ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 96.

¹⁵¹ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 11.

¹⁵² JAROŠOVÁ, J.: *Terezín v roce 1945*, s. 24.

pořádkové službě i četníkům zasahovat. Tak došlo i k masovému odchodu obyvatelů Jižních baráků v noci z 10. na 11. května. Někteří bohužel ještě během noci či ihned následujícího dne drancovali obchody v blízkých Litoměřicích nebo šířili skvrnitý tyfus.¹⁵³

Paní Ela Beyle Fuchsová ovšem velmi oceňovala kuráž sovětských zdravotníků: „*Když vypukla skvrnitá epidemie na Malé pevnosti a v Terezíně, tak Rusové ihned jak přijeli, tak se ujali všech léčebných zařízení a šli proti němu bojovat. Nás k tomu ze začátku skoro ani nepustili a chtěli to léčit zcela samotní. My jsme tohle dost obdivovali, že mají takovou odvahu a kuráž.*“¹⁵⁴

Lékaři samotní neměli lehký úděl, protože práce stále přibývalo. Po osvobození navíc odešlo mnoho československých státních příslušníků. To vedlo k dalšímu poklesu zdravotnických sil. Ti pracovníci, kteří zůstali, už nemohli situaci nadále zvládat, a proto se jim zkrátily směny. Díky tomu na všech úsecích scházelo ještě více lékařů. Nutno dodat, že část zdravotníků svou práci nedělala naplno, nerespektovali samosprávu a její příkazy a zanedbávali své povinnosti. Na druhou stranu zde pracovalo i hodně těch, kteří svou práci brali jako poslání a pracovali i nad hranice svých možností. I mnoho bývalých vězňů ukázalo svoji lidskost a zůstávali zde i po osvobození, aby pomohli potřebným.¹⁵⁵ Jedním z nich byl i bývalý vedoucí zdravotnictví v ghettu MUDr. Richard Stein a jeho personál. Dříve pracovali ve Vrchlabských kasárnách, kde se nacházela nemocnice pro ghetto.¹⁵⁶

Skutečnost, že válka je u konce, přinesla na druhé straně i potíže. Spojení s hlavním městem se přerušilo a jakákoli materiální či personální pomoc z Prahy se pozastavila. Vězni se stali konečně svobodnými. Na všech významných a viditelných místech se objevily československé vlajky, které vězni zhotovili přímo pro tuto příležitost. Po útěku dozorců najeli do Terezína četníci s nadporučíkem Bambasem a převzali stráž nad hlavním vchodem. Vyvěsili i žlutý prapor s lebkou na znamení, že zde probíhá nebezpečná epidemie.¹⁵⁷

Než do ghetta přijeli sovětské zdravotníky, prevencí a zastavením dalšího rozšiřování nákazy byl pověřen dr. Aaron Vedder. Jednalo se o univerzitního profesora z Amsterdamu a docenta bakteriologie a hygieny. Ze začátku měl velké problémy, které vyplývaly z

¹⁵³ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 12.

¹⁵⁴ Fuchsová B. E.: ID: 8636, Malach.

¹⁵⁵ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 13, 14.

¹⁵⁶ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 84.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 52.

neujasnění jeho kompetencí, neustálého nedostatku personálu a zdravotnickému materiálu. Proto se obrátil na radu starších, po které vyžadoval vyjasnění jeho pravomocí. Rovněž chtěl zajistit, aby se boj se skvrnitým tyfem stal naprostou prioritou před ostatními problémy, které ghetto sužovaly. Uvedl, že pokud mu nebude vyhověno, ze své funkce odstoupí. O několik dní později zveřejnila rada starších oběžník, ve kterém sdělovala, že doktoru Vedderovi se svěřuje neomezená moc při boji se skvrnitým tyfem. Všem terezínským oddělením se nařizovalo, aby poskytly veškerou pomoc o jakou MUDr. Vedder požádá, aby se skvrnitý tyfus podařilo co nejrychleji zlikvidovat. Vedder měl obrovské zkušenosti, díky kterým vnesl do terezínského zdravotnictví efektivnější řád.¹⁵⁸

Klíčovou osobou v zápasu s touto závažnou chorobou byl i již několikrát zmíněný český epidemiolog Karel Raška. Ten zmínil, že nejvíce se z lékařského hlediska báli útěků. Hrozilo totiž, že kdyby kdokoli nakažený skvrnitým tyfem utekl a volně se pohyboval mezi zdravými občany, mohly by být následky epidemie ještě daleko horší. Vězni si museli uvědomit, že setrváním v Terezíně pomůžou nejen sobě, ale mají zodpovědnost i za ostatní.¹⁵⁹

3.4. POSTUP PŘI BOJI SE SKVRNITÝM TYFEM

V první fázi došlo k oddělení nemocných a podezřelých z nákazy a jejich následnému přemístění do nemocnic. Vyhlásila se přísná karanténa a zákaz přemísťování osob v prostorách Terezína bez souhlasu lékařů. Výjimky se většinou udělovaly pouze v případě důkladného odvěšivení a pro lékařské vyšetření. Českoslovenští bývalí vězňové, kteří už z Terezína odešli, se museli tři týdny po sobě hlásit u lékaře v místě nového pobytu, aby u nich provedl lékařskou prohlídku, protože nákaza skvrnitým tyfem se ani u nich nevyklučovala. Stejným způsobem se zdravotní prohlídce vystavili i lidé, kteří chtěli repatriačním vozem odcestovat na Slovensko. Dne 20. května proto mohlo odjet 1 213 osob.¹⁶⁰

Známe případ paní Hany Blaskové, které se podařilo Terezín opustit i v době tyfové epidemie: „*Já jsem pracovala v Terezíně v kuchyni, když vypukla tyfová epidemie. My jsme*

¹⁵⁸ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 14.

¹⁵⁹ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 96.

¹⁶⁰ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 14, 15.

*se tady ale bát nemuseli. V jedné kuchyni se vařilo většinou pro 6 000 osob a občas přišla objednávka, že se toto jídlo veze do karanténních baráků, kde byli ti nakažení skvrnitým tyfem. Do přímého kontaktu jsme s nima ovšem nepřišli, protože to jídlo tam vždycky vozil někdo jiný. V Terezíně jsem byla až do 10. května. Kdo chtěl odejít, musel získat propustku. Tu vydávali nejdřív četníci, kteří ji ale dali jen tomu, kdo nepřišel s nakaženými do styku. Po tom, co přišel Mezinárodní červený kříž, tak všichni přišli na to, že je to blbost, protože i ten, kdo s nakaženými do styku nepřišel se mohl nakazit, takže to zarazili a ani propustky se nevydávaly. Mně se teda ven podařilo dostat, protože jsem měla švagra, budoucího tehdy ještě. Ten propustku dostal a já jsem si tam připsala ještě svoje jméno a bez problémů jsem prošla. To ale ještě když se propustky vydávaly.*¹⁶¹

Sama sovětská zdravotnická služba oficiálně zahájila své práce v Terezíně 13. května, ale první zdravotníci se zde objevili, jak jsem zmiňovala, již 11. května. V jejích řadách sloužilo 340 příslušníků. Z toho 52 lékařů a 80 zdravotních sester. Měla k dispozici 2 laboratoře, 5 sanitních vozů, 6 uzavřených a 2 otevřené dezinfekční komory.¹⁶² Epidemiologické skupině velel nejdříve major dr. Hernštejn a poté doc. dr. D. N. Kaljužnyj, nemocniční skupinu vedl doc. dr. M. Sofronov.¹⁶³ V jejich první vyhlášce z 13. května stálo, že na celé město (Malou pevnost i bývalé ghetto) je uvalena přísná karanténa.¹⁶⁴ Ta však začala platit až o den později, tedy 14. května.¹⁶⁵ Do odvolání nesměly z Terezína odjíždět transporty, s výjimkou již zmíněného slovenského transportu, ani jednotlivci. Vyhláška oslovovala doposud propuštěné vězně, aby se podíleli na záchranných akcích spojených s tyfovou epidemií a rovněž aby pomohli ostatním se v pořádku a bezpečí vrátit se do svých domovů poté, co bude karanténa zrušena. Poslední slova vyhlášky zněla takto: „*Pomozte nemocným a pomozte sobě*“. V druhé vyhlášce vydané ve stejný den stálo, že všichni obyvatelé mají povinnost pracovat. Její porušení se trestalo. Všichni praceschopní se měli dostavit ještě toho dne ve 21:00 do Magdeburských kasáren, aby jim zde vedoucí udělili příslušné úkoly. Tuto povinnost neměli pouze obyvatelé se stálým pracovním zařazením, ale výjimečně i ti, kteří podléhali karanténnímu režimu. Dne 9. června přibýlo ke

¹⁶¹ Blasková H.: ID číslo: 16208, Malach.

¹⁶² BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 15, 16.

¹⁶³ JAROŠOVÁ, J.: *Terezín v roce 1945*, s. 14, 15.

¹⁶⁴ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 15.

¹⁶⁵ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. Dějiny*, s. 301.

zdravotnickému personálu ještě 25 zdravotníků z Anglie, kteří setrvali až do konce srpna.¹⁶⁶ Jednalo se o Čechy i Slováky, kteří do Anglie emigrovali a absolvovali tam lékařské kurzy.¹⁶⁷

Všechny tyto zdravotnické jednotky (ČPA, MČK, sovětští i angličtí zdravotníci) nejvíce pracovaly v objektech jako Podmokelská kasárna, bývalá vojenská nemocnice na Krétě, Magdeburská kasárna, Drážďanská kasárna, Hamburská kasárna, dřevěné baráky na Jižním vrchu, Sokolovna – která se současně stala sídlem velení sovětské zdravotní služby, bývalá měšťanská škola a nouzová nemocniční oddělení v některých domech na náměstí. Celkem v těchto budovách pobývalo 3 500 nemocných.¹⁶⁸

Část odvšivených osob transportovali v nemocničním oděvu do ústavu pro hluchoněmé. Osoby, které přišly do přímého styku s nemocným, zde musely zůstat 21 dní na pozorování. Co se týče dalšího přistěhovalectví civilního obyvatelstva do přilehlých Litoměřic, bylo obyvatelstvo ČSR upozorněno na návrh profesora MUDr. Patočky Československým rozhlasem, aby omezili návštěvy tohoto města na jen opravdu urgentní a neodkladné důvody. Zdroj infekce představovala Dělostřelecká kasárna a terezínská nemocnice, kam dříve docházeli lidé z Litoměřic pracovat a tyfová epidemie by mohla propuknout i v tomto městě. Mnoho lidí, kteří pobývali v Terezíně nedbali na omezení a utíkali různými zakázanými cestami. Neodradil je ani fakt, že za nedovolené opuštění města hrozila smrt zastřelením. Šéflékař terezínské posádky byl poučen prof. Patočkou v Dělostřeleckých kasárnách, že jeho vojsku může stále hrozit nakažení skvrnitým tyfem i přesto, že v kasárnách už byly zlepšeny hygienické podmínky. Významně však doporučil jejich znovuasanači.¹⁶⁹

Rovněž uvedl, že je nutné počítat s dalšími případy skvrnivky mezi vojskem a civilním obyvatelstvem i na podzim. Z tohoto důvodu vyzval všechny pracovníky Terezína, aby se dále snažili uvolňovat prostory a vytvářeli nová lůžka potencionálním pacientům. Pro izolaci doporučil baráky na Krétě, ústav hluchoněmých či Dělostřelecké kasárny, které mohly sloužit pro vojsko i civilní obyvatelstvo. Toto opatření podle názoru pana prof. MUDr. Patočky bylo nejvýhodnější. Primářem pro případy izolace na Krétě se stal jeho kolega, MUDr. Karpíšek. Další možností pro vytvoření ubikací skýtal Mariánský špitál, ovšem zde

¹⁶⁶ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 15.

¹⁶⁷ JAROŠOVÁ, J.: *Terezín v roce 1945*, s. 24.

¹⁶⁸ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 15, 16.

¹⁶⁹ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Co dělat proti úplnému zlikvidování skvrnitého tyfu*, 1945.

nepanovaly nejlepší podmínky k jejich vytvoření.¹⁷⁰

Od 16. května platily v ghettu nové stravovací dávky pro vězně. Nemocní nejen skvrnitým tyfem museli získat zpět ztracené síly. Příděl na osobu denně činil 600 gramů chleba, 100 gramů krup, 110 gramů masa nebo konzerv, 34 gramů tuku, 20 gramů cukru a 320 gramů brambor nebo zeleniny. Zvláště oslabené osoby dostávaly 700 gramů chleba, 120 gramů krup, 150 gramů masa, 30 gramů tuku a 25 gramů cukru. Vzhledem ke špatným zkušenostem z prvních dnů se zakazovalo vydávání potravin příslušníkům Rudé armády. Především se pamatovalo na děti, které dostávaly zvláštní přídávky – salát a masité jídlo. Počet dětí v Terezíně byl 16. května 1945 následující. Děti do tří let zde pobývalo 144. Od 4 do 6 let 271, od 7 do 10 let 454, od 11 do 14 let 398 a od 15 do 18 let 392.¹⁷¹

Pro porovnání můžeme uvést příklad jídelníčku ještě z měsíce dubna, na základě vzpomínek Ericha Kesslera. On dostal na den 1 rybí konzervu, 1 paštiku, půl kilogramu mouky, 250 gramů marmelády, 250 gramů cukru, dvě housky a 150 gramů salámu. Počítali i s tím, že dostanou chléb, což se ale nestalo.¹⁷²

Přísná nařízení platila nově i pro zdravotnický personál. Major Kuzmin vydal nařízení, podle kterého všichni zdravotníci podléhají válečnému právu a jsou považováni za mobilizované. Ten, kdo by se vyhýbal plnění povinností, měl být souzen dle válečného práva. Podobné opatření platilo i pro samosprávu, která vyhlásila tresty za nenastoupení do práce či za její předčasné opuštění. Navzdory tomu se nedařilo zabezpečit všechny potřeby bývalého ghetta. Stále scházel personál, zejména na čištění budov, kanalizace a veřejných prostranství. Proto do práce nasadili i internované Němce. První skupina německých žen začala pracovat 17. května. Celkově se pro tyto účely vyhradilo 700 Němců, kteří měli docházet na práci do bývalého ghetta. Jejich hlavní pracovní náplní se stalo čištění kanalizací.¹⁷³

Důsledná karanténa a plné nasazení všech zdravotnických pracovníků vedlo k zastavení epidemie v poměrně krátkém čase. Během karantény prošlo zdravotní prohlídkou 15 000 lidí. Ve většině případů se jednalo o příslušníky evakuačních transportů. U všech proběhlo odvěšování, ostříhání, vykoupání a převlečení do nových šatů. Ihned jak se naskytla

¹⁷⁰ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Oznámení, že je nutno počítat s dalšími případy skvrnivky*, 1945.

¹⁷¹ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 16.

¹⁷² KESSLER, E.: *20. duben 1945 v Terezíně a dny následující*, s. 281.

¹⁷³ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 16.

možnost, dbalo se na oddělení zdravých od nemocných, aby nedocházelo k další nákaze. Epidemie se prakticky zvládla překonat během 3 a půl týdne od vyhlášení karantény. V době kulminace se hlásilo i přes 100 nových onemocnění všeho druhu denně. Ihned po zahájení léčby se začal počet snižovat. Dne 10. května hlásí statistiky 64 mrtvých vězňů, jen o 4 dny 152. Od 26. května se situace rapidně zlepšila a počty mrtvých se pohybovaly okolo 20 lidí denně, pravděpodobně i díky vyhlášené karanténě. Od 21. dubna do 11. června zemřelo v Terezíně 1 566 osob, na následky tyfu nejspíše 502 vězňů. Nutno říci, že čísla jsou pravděpodobně ještě vyšší, protože v prvních dnech epidemie se nedařilo přesně zaznamenávat počty zemřelých.¹⁷⁴

Jak uvádím ve druhé kapitole, stejně jako v koncentračních táborech i zde lékaři léčili skvrnitý tyfus dvěma léky, které tehdejší medicína nabízela. Lobelinem, který povzbuzoval u pacienta dýchání a Sympatolem, který ovlivňoval jeho srdeční činnost. Samozřejmě ani tyto medikamenty nezaručily jisté uzdravení pacienta. Největším úskalím se většinou staly vysoké horečky, které se nepodařilo zmírnit. Kvůli nim přestal pracovat centrální nervový systém, v prodloužené míše přestalo fungovat centrum dechu a pacient zemřel.¹⁷⁵

Látky, které se používaly na pomoc v boji proti vším byla například rtuťová mast. Ta se nedoporučovala používat ve velkém množství, především v nevětraných a přeplněných místnostech. Na zavšivení v oblasti hlavy nejvíce pomáhaly prostředky Kuprex a Delitex. Ty přicházely nepravidelně, a to i několik měsíců po objednávce. Proto se jimi muselo šetřit.¹⁷⁶ Petrolej, ocet a sabatilový ocet rovněž scházely. Hlavní zájem se soustředil na výzkum efektivního přípravku, který by pomohl v boji proti vším. Nesmělo se jednat o prostředek náročný na výrobu a měl se sestávat z věcí, které jsou snadno sehnatelné. Musel obsahovat vodu, protože jiná organická rozpouštědla chyběla. Po různých bádáních a pokusech spatřily světlo světa dva přípravky. Jeden nazvaný Wo 10, druhý Wo 11. První z nich se sestával z Ventoxu, pyridinu, směsi kyseliny šťavelové, teplé destilované vody, hydroxidu sodného, pevného, či ještě lépe tekutého Igepalu, a sublimátu in pastilis. Druhý z Ventoxu a již uvedené směsi látek. Tyto přípravky se aplikovaly do vlasů pacienta a účinně hubily vši a hnidy.¹⁷⁷

Účinnost dalšího vyvídaného léku spočívala v látce akrylonitril. Mast se skládala

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 17.

¹⁷⁵ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 98.

¹⁷⁶ PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R.: *Terezín očima hygienika*, s. 57.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 121-123.

přibližně z těchto součástí – 50 dílů stearátu amonného, 43 dílů vody, 5 dílů akrylonitrilu, 2 díly vyšších homologů pyrimidinu. Poslední jmenovaný se do masti přidával jen kvůli výstražnému zápachu, aby mast nebyla použita omylem. Mast dostala název: „Mast proti vším 3“. Celý proces fungoval tak, že se přípravek vmazal do vlasů, zde se z něho vypařil akrylonitril a ten pronikl dýchacími otvory hnid až k embryu.¹⁷⁸ Na konci července se začal používat i insekticid DDT, o kterém se zmiňuji v druhé kapitole.¹⁷⁹

Karanténa mohla být ukončena již 28. května. Přesněji řečeno zmírněna, protože stále nemocní vězni karanténě podléhali i nadále, ovšem jen ve vyhrazených místnostech. Sovětský zdravotnický personál se přesunul do karanténního tábora v Litoměřicích. Svou činnost v Terezíně definitivně ukončil 13. června. Někteří sovětsští zdravotníci zde zůstávali až do července. Dne 9. července se v Podmokelských kasárnách uskutečnilo rozloučení s posledními příslušníky sovětského zdravotního personálu. Terezínské nemocnice se dostaly pod křídla československého ministerstva zdravotnictví a postupně ukončovaly svou činnost. Nejdéle byla v provozu Všeobecná nemocnice ve Vrchlabských kasárnách, kde se nacházeli především postižení tuberkulózou a Infekční nemocnice v Podmokelských kasárnách. Zpráva Československé státní pomocné nemocnice v Terezíně z 20. června 1945 sdělovala, že epidemii se podařilo definitivně překonat a je možné zahájit přípravu na úplné ukončení činnosti nemocnic i ČPA.¹⁸⁰

Fakt, že tyfovou epidemii se podařilo úspěšně zlikvidovat, potvrzuje i zpráva vedoucího epidemiologa bývalé státní Československé nemocnice v Terezíně, psaná vedoucímu epidemiologovi měst Terezín a Litoměřice. Oznamuje zde, že mezi obyvatelstvem bývalého ghetta Terezín, dle úředního hlášení a oznámení vedoucího zdravotnictví doc. MUDr. Steina, se nevyskytl během přibližně 4 neděl žádný nový případ skvrnitého tyfu. Ve skupině ve městě internovaných Němců se nenašel žádný nový případ skvrnitého tyfu již tři týdny. U strážní četnické čety se objevil v poslední době jen jeden nemocný a to kolem 22. července 1945. U něj se prokázalo, že jeho nakažení s velikou pravděpodobností souvisí s likvidací infekční a chirurgické nemocnice na Krétě.¹⁸¹

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 58, 59.

¹⁷⁹ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 74.

¹⁸⁰ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 17.

¹⁸¹ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Zpráva o konci tyfové epidemie*, 1945.

O epidemii skvrnitého tyfu nelze již vůbec mluvit. Není ovšem vyloučena možnost, že ojedinělé případy se budou vyskytovat i nadále. Rovněž se doporučuje, aby budovy, které se musely vysídlit z důvodu zamoření tyfem, se znovu obydlely až po dvou, případně třech měsících. Jen tak je jistota, že lidé se v těchto prostorech skvrnitým tyfem nenakazí. Během tohoto 2-3 měsíčního intervalu je stále zakázán neúčelný a nadbytečný vstup okolního obyvatelstva do komplexu města. Výjimka se udělovala pouze tehdy, pokud byla budova absolutně odhmyzena plynem, dezinfikována a uzávěrkou vyňata z komplexu města. V takovém případě se budova může aktivně používat ihned po skončení asanačních prací.¹⁸²

Dne 16. června 1945 je známa zpráva, ve které okresní lékař a okresní správní komise v Litoměřicích, adresuje zprávu Zemskému národnímu výboru ve věci opatření proti skvrnitému tyfu v okrese Litoměřice. Píše se zde, že v týdnu od 11. do 16. června 1945 se vykazuje 9 nových případů skvrnitého tyfu a to sice 1 z Prosmyk a 8 z Litoměřic (3 z koncentračního tábora, 3 z různých domovů v Litoměřicích a 2 z ústavu pro hluchoněmé). Rovněž zde zmiňuje, že všechna zdravotnická opatření se provádějí dle návrhů epidemiologa profesora MUDr. Patočky, po dohodě s okresním lékařem posádky podplukovníkem dr. Zítkem. Izolace nemocných probíhá na Krétě. Kréta se nachází v oblasti Terezína, což je v souladu s příkazem divize, aby diagnostikované případy skvrnivky byly izolovány mimo město Litoměřice. V každém případě skvrnivky je provedena asanace domu, odvšivení všech obyvatel domu v Mariánské nemocnici, jejich šaty jsou dopraveny do Terezína k dezinfekci.¹⁸³

Musíme si přiznat, že za úspěšné zvládnutí tyfové epidemie vděčíme i sovětské pomoci, bez níž by se celá situace zvládala daleko hůře nebo by se nezvládla vůbec. Na konci května mohla být obnovena repatriace. Koncem července opustila většina lidí město. Dne 10. července odjeli i poslední sovětsí zdravotníci. Všichni velice gratulovali Karlu Raškovi, jak takto závažný problém zvládl a všichni věděli, že nejhorší je zažehnáno. Nejdůležitější pro úspěšný boj se skvrnitým tyfem se stala vyhlášená karanténa, kvůli které lidé zůstávali za zdmi Terezína a epidemie se nemohla šířit dál. Šlo zachránit i více životů, to by ovšem záchranná akce musela začít daleko dříve, ale čas se vrátit nedá, a i tento výsledek byl více než úspěšný.¹⁸⁴

¹⁸² Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Upozornění na prevenci*, 1945.

¹⁸³ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Nové případy skvrnitého tyfu*, 1945.

¹⁸⁴ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 102.

3.5. PO SKONČENÍ EPIDEMIE SKVRNITÉHO TYFU

Vzhledem k tomu, že epidemii se podařilo úspěšně zastavit, bylo možné zahájit přípravu bývalých vězňů na návrat do svých domovů. To žádalo čas a další fungování aparátu samosprávy. Proto výzva „Všem spolupracovníkům správy Terezína“, zveřejněná 23. května oslovovala všechny, kteří mohli pracovat a jejich věk se pohyboval od 16 do 60 let, aby přispěli k plnění pracovních úkolů. Rovněž prosila ty, kteří by i po skončení karantény projevíli ochotu zůstat alespoň do 30. června, aby se přihlásili na sekretariátu. Slibovaný plat činil od 3 000 do 5 000 korun.¹⁸⁵

První vlna repatriace probíhala od 10. do 14. května 1945, ovšem poté musela být kvůli probíhající karanténě zastavena.¹⁸⁶ Přibližně 300 lidí opustilo Terezín v době karantény i přes výslovný zákaz. Využili přitom dobré vůle četníků, kteří hlídali obvod města. Kromě toho odjel z Terezína v době karantény již zmíněný transport na Slovensko, a ještě den před koncem karantény 273 bývalých politických vězňů odjelo do Masarykových domů v Praze – Krči.¹⁸⁷

Po skončení karantény a obnovení repatriace mohli českoslovenští obyvatelé odcházet i jednotlivě, ale pouze pod podmínkou, že se budou hlásit k lékařským prohlídkám v místě příštího pobytu. Každý odcházející dostal repatriační průkaz nebo jiné potvrzení, které příslušná země vyžadovala, dále věci na cestu a nějaké peníze. Příkladně můžeme uvést, že 6. června odjelo 1 000 Holanďanů zpět do své vlasti. Dopravovali se buď auty nebo z Plzně letecky. Další velké skupiny odjely do Maďarska, Rumunska, Jugoslávie a Řecka. Sovětské státní příslušníci se před odchodem povinně registrovali. Museli tak učinit do 7. června. Největší problém představovala německá repatriace. První úskalí spočívalo ve velkém počtu starých a nemocných osob, které neměly již tolik sil, aby zvládly tuto náročnou cestu. Daleko větší problém tkvěl ve faktu, že v Německu neexistovaly žádné instituce, které by se o ně postaraly. Nakonec se vše podařilo úspěšně vyřešit, avšak někteří Němci zde museli zůstat až do roku 1947.¹⁸⁸ Dne 30. června 1945 zůstává v Terezíně 5 952 původních vězňů.¹⁸⁹

¹⁸⁵ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 17, 18.

¹⁸⁶ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 101.

¹⁸⁷ BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, s. 18.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 19.

¹⁸⁹ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 102.

Denní hlášení z 13. července 1945 říká, že v Terezíně nadále pobývá 1 550 lidí z toho 775 žen a 795 mužů. Z tohoto počtu trpělo skvrnitým tyfem 26 žen a 11 mužů. Druhou nejčastější nemocí byl záškrt, kterým trpělo 11 lidí. Dále tuberkulóza, která zasáhla 10 lidí – 6 žen a 4 muže. Poté spála, kterou neměla žádná žena a 3 muži.¹⁹⁰

Dne 17. července 1945 hlásí Zdravotně-policejní služba v Terezíně – Malá pevnost, konkrétně okresní lékař z Litoměřic, že skvrnitým tyfem stále trpí 26 žen a 11 mužů. Píše, že zdravotní opatření projednal s vládním radou doktorem Zítkem. S ohledem na přetrvávající zavšivení a zblešení Malé pevnosti se provádí asanace tohoto areálu, která potrvá ještě nejméně 14 dní. Odsun některých osob podle naléhavosti bude možný teprve po vyšetření a s ohledem na stávající případy skvrnivky doporučuje částečný odsun odvšivených a neherečných osob ihned po vyšetření.¹⁹¹

Zpráva z 21. července uvádí, že ještě 6. června zřídil pan doktor Patočka infekční oddělení. Od té doby zde přijmuli celkem 57 případů skvrnitého tyfu a 8 podezřelých na skvrnitý tyfus. Z toho 23 případů propustili po úspěšné léčbě domů, 9 pacientů bohužel zemřelo. Toho času se na oddělení nachází 33 případů skvrnivky. V prvním červencovém týdnu bylo přijato 10 případů, v druhém týdnu opět 10 případů, v posledních týdnech žádné.¹⁹²

Následující zpráva je z 27. července 1945 a adresuje se Zdravotnímu ústavu v Litoměřicích. Stojí zde, že po poslední zprávě z 21. července 1945 se přijal už jen jeden případ skvrnitého tyfu na infekčním oddělení. Propustilo se 5 pacientů, kteří se úspěšně vyléčili. Na skvrnitý tyfus skonal jeden pacient. Celkově se na infekčním oddělení k tomuto dni nachází 28 případů skvrnitého tyfu. Hodně osob má klasické potyfusní komplikace (proleženiny, průšnice, akutní zánět středního ucha) a poruchy oběhu krve.¹⁹³

Dne 1. srpna 1945 informuje vedoucí lékař infekčního oddělení o tom, že od července k tomuto dni přijali celkem 66 případů skvrnitého tyfu nebo osob, u kterých tuto nemoc doktoři nevylučovali. U Richarda Vatera, který byl přijat 23. července 1945 na oddělení s podezřením na skvrnitý tyfus, se klinický průběh nemoci nepotvrdil. Z oddělení celkově

¹⁹⁰ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Zpráva o počtu lidí v Terezíně*, 1945.

¹⁹¹ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Stav skvrnitého tyfu*, 1945.

¹⁹² Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Počty nemocných vězňů*, 1945.

¹⁹³ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Přehled aktuálních onemocnění*, 1945.

propustili 30 případů, 11 lidí zemřelo, mezi nimi pouze 1 žena. V současné době se zde nachází 25 případů. Nadále se jedná hlavně o potyfusní komplikace. Dne 10. srpna oznamuje vedoucí lékař, že žádný nový nemocný není. Skvrnitým tyfem nebo potyfusními komplikacemi trpí 24 nemocných.¹⁹⁴

Zpráva repatriační komise udává, že k 13. srpnu bylo celkově repatriováno 30 300 osob. Tento počet zahrnuje i osoby, které opustily Terezín bez předchozí lékařské prohlídky. K 13. srpnu zůstává v Terezíně už jen 689 osob, z nichž 350 mělo odjet 21. srpna. Samospráva bývalého ghetta a Malé pevnosti se zrušila 15. srpna 1945. To ukončilo celé dramatické období.¹⁹⁵ Oficiálně byla repatriace ukončena 21. srpna 1945.¹⁹⁶ O pacienty, kteří nemohli být ze zdravotních důvodů repatriováni, se starali zaměstnanci nemocnice v Litoměřicích. Většina z nich se uzdravila a vrátila domů během měsíců září, října a listopadu.¹⁹⁷

Další zpráva z 18. srpna hlásí, že nové případy tyfu se nevyskytují. Na oddělení leží 21 případů, které sužují potyfusní komplikace. Proto už dále nebudou vedeni pod označením tyfus, ale pouze pod označením jednotlivých komplikací. Po odjezdu nového transportu internovaných se uvolnil prostor, který dosud sloužil pro nemocné průjemem a tuberkulózou. Tuberkulózou trpí 38 mužů a 6 žen. Hlášení z 3. září praví, že na infekčním oddělení se nachází 52 nemocných, avšak většina má pouze průjem. Tyfem netrpí žádný pacient, ani se žádné nové případy nevyskytly. Na oddělení leží 7 osob, které skvrnitý tyfus prodělaly.¹⁹⁸

Další případ je znám od okresního a policejního lékaře MUDr. Františka Šrámka, který ošetřoval Wachtera Englemanna narozeného roku 1890. Ten byl podezřelý z nakažení břišním tyfem, který se v Terezíně rovněž vyskytoval, ale případů nebylo mnoho. Jednalo se o vězně Krajského soudu v Litoměřicích. Ve zprávě pro krajský soud stojí: „*Shora jmenovaný přijat do věznice 26. 5. 1945. Dne 17. 8. 1945 onemocněl horečkou a bolestmi hlavy a byl dodán do nemocnice v Litoměřicích na infekční oddělení s příznaky břišního tyfu. Jako vězeň docházel na práce zemědělské do Ploskovic. Pravděpodobným zdrojem infekce*

¹⁹⁴ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. 10974. *Další případy skvrnitého tyfu*, 1945.

¹⁹⁵ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 279, 301.

¹⁹⁶ Osvobození – Památník Terezín. In: Památník Terezín [online] [cit. 16--11--2017]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/osvobozeni>.

¹⁹⁷ HES, M.: *A brány se otevřely...: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, s. 102.

¹⁹⁸ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. 10974. *Informace o pacientech se skvrnitým tyfem*, 1945.

byla různá potrava, ovoce, které mohl požit po cestě do Ploskovic, nebo v Ploskovicích při práci.“¹⁹⁹

Zpráva z 21. září potvrzuje, že žádné nové případy tyfu se už nevyskytují, ale přibývají případy tuberkulózy. Situaci neusnadňuje ani špatná stravovací situace. Zvyšuje se i počet hladových edémů (otoků). K tomu přispívá avitaminóza, která souvisí s nedostatečným přísunem ovoce a zeleniny. Všechna místa v nemocnici jsou obsazena hlavně případy poruchy oběhu krve (souvisí s tyfem) a flegmony (taktéž souvisí s tyfem). Hlášení z 19. října říká, že v pevnosti umírají průměrně 3 osoby denně, takže se počet mrtvých zdvihl o 50 %. Důvodem však není tyfus, ale ve většině kachexie – smrt následkem nedostatečného stravování. Stále přetrvává nedostatek léčiv.²⁰⁰ Důležité je zmínit, že přibližně od této doby pacienti, kteří v Terezíně zůstali, neumírají (až na výjimky) na tyfus, ale na jiné nemoci, které s tyfem často souvisí.

Ovšem už 28. října oznamuje ve své zprávě Velitelství internačního tábora Terezín v Malé pevnosti skutečnost, že žena jménem Waltraut Wachutková, narozená 29. srpna 1927 onemocněla 1. října tyfem. Původ nemoci je neznámý, před onemocněním byla zaměstnána v kasárnách SNB.²⁰¹

Zpráva z 3. listopadu 1945 hlásí, že minulý týden zemřelo 17 lidí v nemocnici v Litoměřicích. V průměru denně skanají 3 lidé. V říjnu zemřelo v Terezíně 27 osob a v nemocnici v Litoměřicích 3 osoby. Příčinou smrti nebyl tyfus, ale kachexie. U 2 až 3 pacientů stále není nakažení skvrnitým tyfem vyloučeno, protože ještě nebyly zpracovány krevní testy. Stravovací situace je nadále velmi špatná a všichni se obávají příchodu mrazů. Dne 11. listopadu 1945 se vyskytl další případ tyfu u Hildy Treskeové a Gertrude Indrové.²⁰²

Dne 22. listopadu 1945 oznamuje velitelství Malé pevnosti, že do zemědělství byly povolány nové síly maďarské a německé národnosti, které pocházejí ze zajateckých táborů. Proto ministerstvo zdravotnictví upozorňuje výnosem z 18. října 1945, že hrozí rozšíření infekce vzhledem k tomu, že tyto osoby jsou ubytovány hromadně na menších místnostech. Kvůli tomu Zemský národní výbor v Praze žádá, aby zdravotní orgány v daných oblastech

¹⁹⁹ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10968. *Zpráva o další osobě nakažené břišním tyfem*, 1945.

²⁰⁰ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Příbytek případů tuberkulózy*, 1945.

²⁰¹ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Nový případ skvrnitého tyfu*, 1945.

²⁰² Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Hlášení o nemocných v Terezíně*, 1945.

udělaly co nejvíce pro to, aby došlo k zabránění rozšíření infekčních nemocí. Tyto osoby měly podstupovat pravidelné lékařské prohlídky. Rovněž se měly sprchovat a obecně využívat všech zdravotnických a hygienických opatření nutných k tomu, aby se zabránilo epidemiím, které mohly poškodit zdraví celého národa.²⁰³

Ze zprávy ze 17. prosince 1945 se dozvídáme, že s nadcházející zimou přicházejí problémy, především na dětském oddělení, kde panují velmi nepříznivé podmínky. Na následky podchlazení onemocněla už polovina dětí. Hodně z nich se podařilo dát pod patronát Červeného kříže. Navíc se tu vyskytuje svrab a vši, což celou situaci jen zhoršuje. Co se týče tyfu, na infekčním oddělení leží všechny staré případy bez horečky. Jednou z pacientek je Františka Schmidtová, dalším Jindřich Wischnewsky, který onemocněl 25. října a zemřel 19. prosince 1945. Pracoval ve stáji v Malé pevnosti. Také František Wanko, kterému 17. prosince odebrali krev a poslali na rozbor do Prahy s podezřením na tyfus. Tento muž pracoval v Terezíně v Mysliveckých kasárnách a neuvědomuje si, že by se tam vyskytovaly ještě další případy horečky.²⁰⁴

Akutní nedostatek potravin byl stále na denním pořádku. Dne 13. prosince sice nemocnice obdržela potraviny od MČK, avšak tento příděl ani zdaleka nedokázal zajistit obživu celé pevnosti. Strava byla navíc jednotvárná a neobsahovala téměř žádné bílkoviny ani vitaminy.²⁰⁵

Dne 21. prosince hlásí vedoucí lékař terezínské Malé pevnosti, že za poslední týden zemřeli 4 osoby a týden předtím 6 osob – ne na skvrnitý tyfus.²⁰⁶

Vidíme, že skvrnitý tyfus se nepodařilo vymýtit během měsíce května, jak by se mohlo zdát. Tento proces následoval ještě dlouho potom, ovšem již zde nemůžeme hovořit o epidemii, nýbrž jen o sporadických výskytech této nebezpečné nemoci. Počet tyfových onemocnění postupně klesal, dokud se ho nepodařilo zničit úplně. Samozřejmě ho vystřídalý jiné nemoci či potyfusní komplikace. Jednotlivé případy skvrnitého tyfu však byly postupným úsilím zdravotníků zdárně rozehnány. I situace u ostatních onemocnění, které v Terezíně přetrvávaly, se podařilo zvládnout.

²⁰³ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Upozornění na možné rozšíření infekce*, 1945.

²⁰⁴ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Informování o problémech přicházejících se zimou*, 1945.

²⁰⁵ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Zpráva o nedostatku jídla*, 1945.

²⁰⁶ Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974. *Počet lidí v Terezíně*, 1945.

Přesný počet obětí tyfové epidemie už asi nikdy nezjistíme. Od 21. dubna do konce června zemřelo v Terezíně 1 566 lidí, z toho 502 podlehl skvrnitému tyfu. Toto číslo nezahrnuje vězně z Malé pevnosti, kde je počet zemřelých na skvrnivku prakticky nezjistitelný. Nezahrnuje ani ty případy, kdy se osoby nakazily v Terezíně, ovšem nemoc samotná u nich propukla až po návratu domů. Od vypuknutí tyfové epidemie se v terezínském ghettu zjistilo 2 192 případů skvrnitého tyfu. Počet čítá jen jasné případy skvrnivky. V některých případech nebylo možné tyfus včas rozpoznat a lidé zemřeli dříve, než se u nich nemoc diagnostikovala.²⁰⁷ Tyfová epidemie vyvrcholila 9. května. Mezi 6. a 19. květnem onemocnělo skvrnitým tyfem dle odhadů 950 bývalých vězňů.²⁰⁸ H. G. Adler ve své knize *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství* uvádí, že skvrnitým tyfem bylo celkově nakaženo 2 100 osob.²⁰⁹

Roku 1947 se Terezín stal opět klasickým městem, pro které bylo ghetto minulostí. Minulá doba zde však zanechala stopy až do dnešních dnů.²¹⁰

²⁰⁷ JAROŠOVÁ, J.: *Terezín v roce 1945*, s. 24.

²⁰⁸ LAGUS, K., POLÁK J.: *Město za mřížemi*, s. 212.

²⁰⁹ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 301

²¹⁰ Tamtéž, s. 281.

4. Ostatní nemoci, v Terezíně se vyskytující

V Terezíně se vyskytovaly, jak jsem výše uvedla i jiné nemoci než skvrnitý tyfus. Hodně z nich s tyfem souviselo, zejména potyfusní komplikace jako proleženiny, zánět středního ucha či příušnice. Další se objevovaly v absolutní nezávislosti na této nemoci.

Vzhledem k tomu, že strava neobsahovala dostatečné množství bílkovin a vitaminů, tak se v Terezíně často vyskytovaly infekční průjmy. Nejčastěji se projevovaly ve formě zánětů tlustého a tenkého střeva. Epidemie zánětu tenkého střeva dosáhla svého vrcholu v létě 1942, kdy se zde nemocných vyskytovalo až 7 000. Na konci roku epidemie odezněla, ovšem nemoc nikdy nevymizela úplně. Nejvíce se na obyvatele přenášela z čerstvě upečeného chleba. Aby byl bezpečný, musel se ještě jednou opéct. Tuto možnost však téměř nikdo neměl. Další zdroj nákazy představoval starý margarín.²¹¹

Kromě skvrnitého tyfu se v Terezíně objevil i tyfus břišní, ale v daleko méně případech. Tento typ do 20. dubna 1945 postihl asi 1 300 osob. Jeho epidemie dosáhla svého vrcholu v únoru 1943. Provádělo se hromadné očkování, infikované osoby musely do karantény. Průběžně se kontrolovali především ti, kteří pracovali ve stravovacích provozech.²¹²

Nelze opomenout ani spálu. Té se v Terezíně vyskytlo do 20. dubna 1945 přibližně 1 900 případů. Postihla hlavně dospělé. První případy měly mírný průběh, později se nemoc zhoršovala. Zejména u dětí nastaly těžké komplikace nebo smíšení nemoci se spalničkami. Objevila se tu i encefalitida. Do 20. dubna 1945 jí onemocnělo asi 1 000 lidí s tím, že vrcholu nemoc dosáhla v prosinci 1943. Problém v této době byl, že když si lékaři nevěděli rady s určením diagnózy řekli, že se jedná o encefalitidu. Podobně to fungovalo i u tyfu. Dále záškrt. Případů této nemoci se nevyskytlo mnoho a zvláštní bylo, že mezi pacienty se neobjevily skoro žádné děti. Za to můžeme vděčit pravděpodobně vlně očkování, která se u dětí v posledních letech prováděla. Do 20. dubna 1945 Terezín zaznamenal asi 1 100 případů záškrtu. Tuberkulóza se přímo v Terezíně objevila do 20. dubna 1945 asi u 2 100 osob. Kromě střev zasahovala i další orgány. Nejčastější hned po tuberkulóze plic, byla tuberkulóza střev. Ti, kteří tuberkulózou onemocněli, museli být z nařízení SS deportováni. Prováděly se

²¹¹ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Sociologie. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 80-7364-024-4, s. 358.

²¹² Tamtéž, s. 360.

hromadné zdravotní prohlídky, nemocní dostávali přídavky na jídlo. Ve většině případů musela pacientům stačit léčba klidem na lůžku ve stísněných podmínkách. Další závažnou nemocí vyskytující se v těchto zdech byla žloutenka. Přesný počet případů není zjištěn, trpělo jí dle odhadů asi 2 000 vězňů. Nemoc propukla v září roku 1942 a již během druhé poloviny tohoto roku hlásil Terezín 600 případů. Vrcholu dosáhla na podzim 1943. Poté nemoc postupně odeznívala. Ten, kdo žloutenkou onemocněl, jí trpěl velmi dlouho. U některých případů se nezaznamenalo ani typické zežloutnutí očí. Pacientům se podával cukr a některým i glukóza v podobě injekcí.²¹³

Dále se zde v menší, avšak stále početné formě vyskytovaly spalničky, zánět spojivek, stafylokokové a streptokokové infekce, avitaminóza (většinou se jednalo o nedostatek vitamínu A, B a D), nejrůznější nemoci srdce, plic a samozřejmě i psychické choroby.²¹⁴

²¹³ Tamtéž, s. 364.

²¹⁴ Tamtéž, s. 365, 366.

5. Zdravotní sestry působící v Terezíně v období epidemie skvrnitého tyfu

Významnou úlohu v celé záchranné akci kolem tyfové epidemie v Terezíně sehrály i ještě nedostudované zdravotní sestry z České ošetrovatelské školy při Nemocnici Na Bulovce. Ovšem jak už jsem zmínila, v Terezíně, ještě před příjezdem ČPA a ostatních zdravotníků i poté působil původní zdravotnický personál Terezína. Právě jedna ze zdravotních sester vzpomíná, jaké poměry panovaly v Terezíně předtím, než sem přijela ČPA.

Marie Gardová si pamatuje na transporty, které přijely na jaře 1945: „Tyto pacienty jsem vykoukala, umyla, oblékla, ovšem o tom, že mají skvrnitý tyfus jsme ještě nevěděli, a proto jsme to taky nepoznali. Protože skvrnitý tyfus už dlouho nikdo z přítomných neviděl. Poté ovšem přišly ty velké transporty se skvrnitým tyfem. Tam byl jeden lékař z Košic, tehdy ještě docent a pak profesor. Ten měl převzít tu nemocnici a řekl, že jen pod podmínkou, že budu vrchní sestra. Tak jsem přišla do budovy té nemocnice a ta byla plná pacientů hlavně se skvrnitým tyfem. Byly to ty budovy na pravé straně od kostela stojící na náměstí. Stejně to ale nepoznali, oni to nevěděli, nikdo nemohl poznat skvrnitý tyfus. Všichni ale měli obrovské horečky, červené skvrny na břiše, ale často to vypadalo jako zánět mozkových blan. Skvrnitý tyfus jsme poznali díky dvěma lékařům, kteří přišli z Buchenwaldu a měli už zkušenosti se skvrnitým tyfem a řekli nám, jak se pozná od zánětu mozkových blan. Prý to bylo tak, že když se udeřilo do pažního svalu a ten zůstal pevný, tak se určitě jednalo o skvrnitý tyfus. Sedm sester mi na skvrnitý tyfus zemřelo. Já se nebála ani tak. Fasovaly jsme takové velké overaly na utažení, aby se na nás vši nedostaly. Já ho odmítla, nebyl mi k ničemu, já jsem velmi citlivá a cítila bych, že by po mě něco lezlo. Nějakým šťastným způsobem jsem tyfus nechytla.“ ²¹⁵

Na tyto overaly vzpomíná i další ze sestřiček Věra Krulichová: „Overaly jsme dostávaly vždy v jednom kusu a byly jsme do nich celé zahalené. Měly jsme k nim i rukavice, kapuce kolem obličeje, vše na těsné gumy. Před odchodem z tábora, kde byli ty nakažení tyfem jsme se musely dezinfikovat. Staré oblečení jsme tam nechávaly a převlékaly se do jiných šatů.“ ²¹⁶

²¹⁵ Gardová M.: ID číslo: 14452, Malach.

²¹⁶ Krulichová V.: ID číslo: 22928, Malach.

Pamětnice Milada Sehrová vzpomínala v dokumentu České televize, že se všechny studentky včetně ní se chystaly na měsíční volno, kdy měly psát závěrečnou práci a učit se na zkoušky. Dle jejích slov si ještě 4. května opakovaly látku, které příliš nerozuměly. V tom přišla do třídy vrchní sestra Božena Maternová, která studentkám přečetla dopis přímo z Terezína. V dopise stálo, že německé vedení Terezína chce propustit na svobodu všechny vězně nakažené skvrnitým tyfem, aby nákazu šířili na ostatní obyvatele a přinesli tím zemi zkázu. Tomu se muselo zabránit, a proto poprosili jí, jestli by nemohla do Terezína poslat aspoň 30 sester, které by pomohly v boji s touto smrtící chorobou.²¹⁷

I když mladé sestry vůbec nevěděly, co je čeká, přihlásily se všechny. Do Terezína odjely ve dvou skupinách. V první jich bylo dvacet, ve druhé dvanáct. Kvůli kritické situaci musely do Terezína odjet ihned. Je důležité zmínit, že i když dřívější trh nabízel očkovací látky proti skvrnitému tyfu, bylo jich pomálu a sestry si uvědomovaly, že očkovací látky jsou potřeba jinde. Očkování navíc znamenalo tři injekce podané po delším časovém intervalu, takže by do Terezína mohly odjet až po třetí aplikované injekci. Navíc očkování vyvolávalo často nepříjemné vedlejší účinky jako například vysoké horečky, a to si nemohly dovolit.²¹⁸

Když bylo vše připraveno, nastoupily do autobusu směr Terezín. Doprovázelo je auto, v němž seděl doktor Raška a doktor Karpíšek. Děvčata netušila kam jedou a co je Terezín zač. Neměly, stejně jako většina obyvatel ani ponětí, jaké zde během války panovaly poměry, a ani si neuměly představit, co je čeká v následujících dnech. O skvrnitém tyfu věděly jen základy. Jeden z epidemiologů v Terezíně popsal nemoc následovně: *„Začíná velmi prudce. Ráno mírná teplota, večer skoro čtyřicetistupňové horečky, potom dochází, jak jsem sám často viděl, k onemocnění srdečního svalu a cév, či k zánětu mozku. Postižení se naštěstí mohou uzdravit a jsou pak stoprocentně zdraví.“*²¹⁹ Jeden lékař působící při skvrnivkové epidemii v Terezíně byl očkovan a přesto onemocněl. Nemoc přežil i přes to, že již dosáhl úctyhodného věku 67 let. Nebylo běžné, že by pacienti v tak vysokém věku nemoc přežívali.²²⁰

²¹⁷ ČT1. Jaro 45. *Mládí a válku si nevybereš*. [online]. 04. 07. 2015. [cit. 07--12--2017] Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11059888231-jaro-45/215411033110012>.

²¹⁸ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 12, 22, 23.

²¹⁹ Tamtéž, s. 23, 24.

²²⁰ PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R.: *Terezín očima hygienika*, s. 26.

Děvčata dojela na místo určení a ihned po výstupu z autobusu je pobízeli, ať se co nejrychleji dostanou do Sudetských kasáren. Sestry byly rozděleny do dvou skupin. První odešla pomáhat přímo do ghetta. Zde musely během několika dnů vytvořit pokoje pro nemocné, sklad potravin, léčiv a kuchyň. Druhé skupině přidělili Malou pevnost s nejkritičtější situací, kde pacienti potřebovali okamžitou pomoc. Sem je kvůli bezpečnosti pouštěli po částech. První sestry sem přišly již 4. května a zbytek děvčat v dalších dnech. Oddělovaly tu mrtvé od živých. Dále musely u přeživších diagnostikovat, zda jsou zdraví či nemocní a ty znovu oddělit, aby se nemohli nakazit. Poté nemocné i zdravé pacienty odvíšovaly a dezinfikovaly.²²¹

Zdravotní sestra Milada Sehrová popisuje strašnou situaci, která zde panovala. Na studeném betonu se povalovali nazí lidé, kteří vypadali jako mrtvolky. Neměli téměř žádné svaly a kůže na nich jen visela. Živí se váleli mezi mrtvými. Popisuje, jak v komůrce maximálně pro jednoho člověka, se nacházelo i 6 lidí, z nichž žil jen jeden. Pacienti měli otevřené rány na nohou a rukách, které mokvaly a nepříjemně zapáchaly. Potvrzuje, že nejhorší byl skvrnitý tyfus, se kterým se do té doby nesetkaly. Doktoři museli pacienty upozornit, že tento typ tyfu přenášejí šatní vši a že je nutné, aby se každý den vzájemně kontrolovali. Podle Sehrové každou ze sester vši poštípaly. Některé ale měly štěstí a tyfem se nenakazily. Rovněž uvedla, že Terezín trpěl akutním nedostatkem jakéhokoli zdravotnického materiálu. Od léků po obvazy, nikde skoro nic. Popisovala, jak musely trhat prostěradla na dlouhé cáry, aby mohly pacientům obvázat nejnnutnější rány. Vzpomínala na nedůvěřivost pacientů, kteří jim nevěřili a báli se, co s nimi bude, co jim to dávají za injekce a jestli je tím nechtějí zabít. Sestry jim to nevyčítaly a chápaly, že po zážitcích, které prožili, jim ani věřit nemohou.²²²

Sestřičky, které působily v Sudetských kasárnách si všechny své věci odložily na slamníky, které si vězni vyhotovili z papírových provázků. Všude se podle jejich slov povalovaly zničené kartotéky a jiné listiny. Bylo evidentní, že nacisté se toho snažili zničit co nejvíce. Božena Pritzová vzpomínala, že se nacházely v prvním patře bezprostředně potom co obdržely slamníky. Příslušníci SS je nepříjemně upozornili na to, že pokud se budou bavit s vězni, všechny budou zastřeleny. Zbytek sestřiček se nacházel v Malé pevnosti

²²¹ ČT1. Jaro 45. *Mládí a válku si nevybereš*. [online]. 04. 07. 2015. [cit. 07--12--2017] Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11059888231-jaro-45/215411033110012>.

²²² Tamtéž.

a ty, které se netěšily dobrému fyzickému zdraví pomáhaly jinde. Přeci jen by se zbytečně vystavily nákaze skvrnitým tyfem, který snadněji napadá oslabený organismus. Většinou působily na Krétě. Jednalo se o nemocnici nacházející se mezi Terezínem a Litoměřicemi. Za války zde probíhala rekonvalescence německých pacientů a nyní sloužila nemocným vězňům.²²³

Dne 5. května začal ihned z rána zmatek a všude panoval strach. V celém prostoru kasáren se nesl zvláštní zvuk a sestrám nejdříve vůbec nedošlo, že se jedná o výstřely. Až později se dozvěděly, že v Praze propuklo povstání. Sestry vůbec netušily, co se děje, kdo po kom střílí a co s nimi bude. Najednou uviděly, jak kdosi zastřelil jednoho nacistu. Běžely pro něj, aby ho odklidily. Měly status zdravotnického personálu a musely pomáhat každému. Viděly rozstřílená okna a kulky létaly všude. Sestry se měly na pozoru, aby je některá nezasáhla. Celá hrůza skončila v momentě, kdy Němci začali z Terezína odcházet a na bohušovickém komíně zavlála československá vlajka.²²⁴ Ta se později vyvěsila i na budovu pošty, kde ji však na příkaz Paula Dunanta brzy sejmuli. Čeští Židé z toho neměli velkou radost. Dne 6. května vlála na radnici místo vlajky SS vlajka Červeného kříže.²²⁵

Celkové vzpomínky na situaci v Terezíně popsaly sestry i lékařky asi takto. Marta Mašková-Olexová uvedla, že nastoupila v Terezíně spolu s první skupinou, která sem byla vyslána. Představovala si mnoho, ale hrůza, která ji v Terezíně čekala, mnohonásobně předčila její očekávání. Vše umocňoval fakt, že se do Terezína dostaly náhle, bez jakékoli přípravy. Sestry musely oddělit nemocné lidi od zdravých, ale hlavně se staraly o důkladné odvěšivení.²²⁶

V celách ležely dle pamětnic mezi živými lidmi mrtvoly a nikdo s tím nic nedělal. V malých místnostech se tísnili stovky vězňů, živí stáli mezi mrtvými, kteří v celách zůstávali i několik dní. Lidé se váleli v exkrementech a některými celami protékaly splašky. Naštěstí se brzy zřídily autoklávy. Jednalo se o dezinfekční místa, kde se lidé shromažďovali a umývali. Mašková-Olexová si vybavila jednoho asi patnáctiletého chlapce. Jeho upřímné štěstí, že se může po tolika letech umýt, jako kdyby nevěřil, že voda ještě existuje, na ni silně zapůsobilo. Stejně jako ostatní vězni i on byl vyhublý až na kost. Celou noc potom zpíval

²²³ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 48–50.

²²⁴ Tamtéž, s. 51.

²²⁵ ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny, s. 278.

²²⁶ LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*, s. 53, 54.

radostí, že už je trápení konečně za ním. Ráno tohoto chlapce našla mrtvého.²²⁷

MUDr. Bohuslava Hanáková vzpomínala, že první den nikdo nevěděl, co má být jejich úkol. Někdo z personálu zůstal v Malé pevnosti a druhá část odjela do Sudetských kasáren v Terezíně. V Malé pevnosti ještě stále setrvali Němci, kteří se však během 5. května začali postupně vytrácet. Na prvním a druhém dvoře byl stav nemocných o něco lepší než na dvoře čtvrtém. Jako příklad uvedla, že na cele číslo 65 se mačkalo až 670 lidí. Když jim Raška oznámil, že je přijeli zachránit zdravotníci z Prahy, plakali štěstím. Ze začátku vše kontrolovali Němci a s pacienty se nemohlo mluvit česky. Proto někteří zdravotníkům plně nedůvěřovali. Mezi vězni se totiž začalo proslýchat o bakteriologické infekci, že Němci dělají na vězních pokusy. Proto, když Hanáková jednomu vězni píchla injekci, dostal záchvat. Myslel si, že se ho snaží nakazit. Složitě mu vše vysvětlovala, než pacient pochopil, že na něm žádné pokusy nezkouší a chce ho pouze zachránit. Obecně se zdravotnický personál snažil u vězňů zvýšit gramotnost, co se lékařských zákroků týče. Hanáková vzpomínala, jak jednu noc chodila po ubikacích s baterkou a třásla s vězni, kterým říkala, že musí jít na odvšivení. Když jí nikdo neodpovídal upozornila je, že Němci už v Terezíně nejsou, a proto se jim nic nestane. Až o chvíli později jí kvůli přetrvávajícímu mlčení došlo, že neodpovídají, protože jsou mrtví.²²⁸

Růžena Tafatová-Kusáková měla v prvních dnech pocit, že celou situaci nikdo nemůže ustát. Jak postupně zdravotnice poznávaly poměry v Malé pevnosti uvědomovaly si, jak je situace vážná. Cítily, že jejich povinnost bude mnohem větší, než očekávaly. Zpočátku pracovaly bez plánu a synchronizace. Běhaly od pacienta k pacientovi, aby mu podaly léky, či injekci. Pracovní doba neexistovala, člověk pracoval, dokud mohl, a to i několik dní v kuse. Když si chtěl někdo z personálu odpočinout, mohl na židli nebo na zemi. Postele plně poskytl pacientům. Sestry se často vyčerpaly natolik, že ani usnout nemohly. Tafatová-Kusáková popisovala, jak v jedné z těchto bezesných nocí zahlédla pobíhat po dvoře mladého Itala. Myslela si, že je náměsíčný. Ukázalo se, že jen děkoval Bohu za záchranu.²²⁹

²²⁷ Tamtéž, s. 54.

²²⁸ Tamtéž, s. 54, 55.

²²⁹ Tamtéž, s. 55.

Lékařka Jitka Bažantová-Ecksteinová byla hrdá na svou cynickou povahu, kvůli které se jen málo dojíkala. Když však viděla vyhladovělé vězně, kteří umírali v hrozných podmínkách, ani ona se neubránila slzám. Nikdy prý nezapomene na to, jak hledaly živé mezi mrtvými, protože i když pacient ještě žil, nemohl skoro vůbec reagovat a jen bezvládně ležel. Navždy bude mít před očima sklad mrtvol, které se vršily v jedné z místností.²³⁰

Další děsivý zážitek podle Bažantové-Ecksteinové způsobila odstávka vody kvůli rozbitému potrubí. Vězni se bouřili a řada z nich se nervově zhroutila. Lékařský personál nemohl nic dělat. Pacienti spali na slamnicích a k nim přibitých prostěradlech. To vadilo například při průjmech. V začátcích musely sestry podávat pacientům jídlo jen jedenkrát za den, neboť dříve jedli pouze dvakrát týdně. Nejhorší, co se sestrám mohlo stát, bylo vytvořit si pevnější pouto s pacientem. Sledovat jeho umírání mělo horší vliv na jejich psychiku.²³¹

Lékařka Jarmila Bělohrádková-Bachtíková si vybavila situaci, kdy vyhladovělí pacienti zaútočili na spíž s potravinami. Nevěděli, že musejí začít jíst vše pomalu a hlavně postupně. Když sestry zasáhly, začali prý po nich házet konzervy. Další si podle lékařky ze zabitých vši sestavovali na stěnách mapu, kam zakreslovali velká evropská města, do kterých by se rádi po válce podívali. Mnozí se toho nedočkali. I Bělohrádková-Bachtíková byla od vší první den pokousaná. Otekla a špatně se jí dýchalo. Lékařka se přiznala k tomu, že když se šla jednou sama projít po Terezíně, uviděla v příkopu zraněného člověka. Přiběhla k němu, ale on na ni začal mluvit německy. Chvíli ho ošetřovala, ale pak si to rozmyslela a utekla. Dnes se přiznává, že na to není pyšná, ale tenkrát nemohla jinak, měla na Němce obrovský vztek. Dobrovolník Jindřich Veselý vzpomínal, jak se na IV. dvoře nacházela cela číslo 38. V té zaživa zazdili 35 vězňů. Dva z nich se podařilo objevit živé, chvíli poté však zemřeli. Těla zbylých 33 vězňů se rozkládala.²³²

Vlasta Malečová popisovala, jak v noci ze 4. na 5. května ujela z Malé pevnosti do Prahy pro čistá prostěradla. Musela odjet kvůli příslušníkům SS v utajení. Zpátky už se nedostala, protože v Praze vypuklo povstání. Musela proto s veškerým získaným materiálem zůstat v hlavním městě, dokud se cesta do Terezína opět neuvolnila.²³³

²³⁰ Tamtéž, s. 56.

²³¹ Tamtéž, s. 57.

²³² Tamtéž, s. 58, 59.

²³³ Tamtéž, s. 58, 59.

Od 4. května se Malá pevnost ocitla bez přívodu elektřiny i vody. Tím se zkomplikovalo umývání i odvěšívání nemocných. Hasiči z ghetta pomohli alespoň dodávku vody obnovit. Vedoucí zásahu Leo Holzer vyprávěl tuto příhodu. V noci ze 3. na 4. května proletělo nad Terezínem letadlo. Nikdo nemohl rozpoznat komu patřilo, avšak chvíli potom propukl ve městě požár. Všichni hasiči vyrazili do akce a oheň se podařilo bezpečně uhasit. Jednotka se vrátila zpět do hasičské zbrojnice, ale přišel příkaz od doktora Dunanta, aby hasiči vzali jedno auto s naplněnými nádržemi a přijeli do Malé pevnosti. Holzer vybral devět dobrovolníků se kterými odjel. Když dorazil před brány, oznámil příslušníkům SS, aby ho odvedli na velitelem. Když ho předvedli před Jöckela, ihned na něj spustil, proč zrovna on, to „*židovské prase*“, musí stát u něj v kanceláři. Holzer se odvolával na Dunanta, který si ho speciálně vyžádal. To Jöckela nezajímalo a sahal po revolveru. Zastavil ho jeho náměstek Schmidt. Jöckel pak Holzera „pouze“ fyzicky napadl. Po incidentu mohl Holzer vyjít ven a zajet s autem přímo ke studni. Když otevřeli její víko uviděli, že voda ze studně se nedá použít a že oni jsou jediní, kteří můžou vězňům přivést kvalitní vodu.²³⁴

Hanáková dodává, jak moc se lišila strava vězňů a SS příslušníků. Vězni jedli potravu z dřevěných škopků. Většinou se jednalo o podivnou směs listů a mouky s vodou. Vězni si ji nabírali přímo do rukou a ti, co už neměli sílu, na kolenou dolovali zbytky ústy. Když pak navštívila jeden byt patřící příslušníkům SS, nestačila se divit. Našla zde knihy vázané v kůži, na podlaze ležely kožešiny, nacházely se tu elektrické varhany a spoustu luxusního jídla. Až takový rozdíl to byl.²³⁵

Bohužel stejně jako umírali vězni, umíral i zdravotnický personál. Na nákazu skvrnitým tyfem zemřela zdravotní sestra Božena Jandlová. Milada Maternová vzpomínala v dokumentu České televize, že celkově onemocnělo skvrnitým tyfem šest jejích spolužaček, jenže Jandlová se nakazila nejtěžší formou skvrnitého tyfu, která napadá i mozek. Dalších pět spolužaček se z nemoci vyléčilo.²³⁶

Mezi sestřičky, které se nakazily skvrnitým tyfem, patřila také Anita Kafková, která pomáhala v Terezíně, ale nepatřila k týmu ČPA. Popisovala situaci následovně: „*V nemocnici nade mnou stál doktor a já měla horečky, asi 42 stupňů a on se mě ptal, že co*

²³⁴ Tamtéž, s. 60, 61.

²³⁵ Tamtéž, s. 62, 63.

²³⁶ ČT1. Jaro 45. *Mládí a válku si nevybereš*. [online]. 04. 07. 2015. [cit. 07--12--2017] Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11059888231-jaro-45/215411033110012>.

se mnou má dělat. Sám byl asi úplně zoufalý. Vím, že jsem ze sebe vysoukala, že to já nevím, že jsem to nestudovala a v tu ránu jsem padla do bezvědomí. Nakazila jsem se asi někdy koncem dubna. Nevím, co jsem dostávala k jídlu, nic. Vím jen, že jsem ležela na holé posteli a nikdo ke mně nesměl, aby se nenakazil. Na osvobození si trochu pamatuju. Občas se k nám skrz sestřičky a doktory dostaly nějaké ty informace. Třeba si pamatuju, že jak se do Terezína dostávaly na konci války velké zásoby jídla, tak ti lidé ve velkém afektu a vyhladovění snědli na co přišli a pak z toho umřeli, protože nebyli zvyklí na tak velký přísun jídla.“²³⁷

Zdravotní sestra Edita Kosinová vzpomíná na tyfus následovně: „*Nemocných bylo hrozně moc. Nejdříve interně, poté další infekční nemoci a až poté přišel ten tyfus. Když Terezín obývalo 60 000 lidí tak začal ten tyfus. V Terezíně byla velká chirurgická nemocnice, zde se operovalo, byla zde gynekologie, chirurgie, oční oddělení, ušní oddělení. Vše vypadalo jako normální nemocnice. Operovalo se zde docela normálně. Mně samotné zde před epidemií brali mandle a vše proběhlo v naprostém pořádku, žádná infekce, nic. V průběhu epidemie skvrnitého tyfu a po ní už byla situace horší, ale to bylo logické.“²³⁸*

Další sestra Marie Zetková vzpomínala na květen 1945 v rozhovoru pro Český rozhlas. Popisovala, jak přetvářely bývalé koňské stáje na barák s pokoji pro vězně. V těchto bývalých stájích pobývali samí Židé. Výjimkou byl pouze jeden Čech a jeden občan Sovětského svazu. Jejich stav se hodně lišil, většina byla silně podvyživená. V Terezíně chybělo jídlo a lidé neměli co jíst. Navzdory tomu si vězni zachovali solidaritu a empatii. O jídlo, co dostávali, se dělili i s Němci, které sem posílali na úklid. Na stolech jim nechávali kousky chleba a jiných potravin, které jim zbyly. Když zbytky sestra Marie chtěla uklidit, řekli jí, ať je tam nechá, že přijdou Němci a jídlo sní. Musela se jich zeptat proč to nesní oni, proč jídlo nechávají Němcům. Prý se na ni jen upřeně zadívali a odvětili, že ten hlad zažili a vědí co je to hladovět a ten pocit by nikomu nepřáli, ani Němcům. Zdravotnice pracovaly opravdu od rána do večera, často nespaly více než pár hodin denně. Únava a vyčerpanost se projevila velice rychle.²³⁹

²³⁷ Kafková A.: ID číslo: 17411, Malach.

²³⁸ Kosinová E.: ID číslo: 9947, Malach.

²³⁹ Český rozhlas Sever. Informace ze severu Čech. *Čeští zdravotníci po válce bojovali v terezínském ghettu s epidemií skvrnitého tyfu*. [online]. 04. 05. 2015. [cit. 14--12--2017] Dostupné z: <http://prehovac.rozhlas.cz/audio/3376382>.

Již zmíněná Edita Kosinová vzpomínala na transporty na konci války: „Transporty na konci války, když se vrátily pochody smrti, bylo to nejhorší, co jsme v Terezíně zažily, když se vrátily ty živé mrtvoly. Tisíce zavšivených polomrtvých lidí. Tyto transporty pomalu začínaly okolo půlky března 1945. Pamatuju si jak ty osoby, které byly schopné chůze brali a odváděli je do ubikací. Nejprve ovšem do odvěšivovací stanice, ta byla jako první. Poté jsme je myly, převlékaly je do nějakých šatů, které se našly, moc jich teda nebylo. Že jsem onemocněla skvrnitým tyfem jsem zjistila 20. dubna 1945. Sestry se šly vždy po práci převléknout. Když jsem se převlékala, najednou jsem uviděla na svém těle veš, ta mě štípla a já se nakazila, věděla jsem to hned. Myslela jsem si, že je to konec, protože ten, kdo byl nakažen skvrnitým tyfem většinou umřel. Ti, co s nemocí do Terezína přišli i ti, co ji chytli až zde umírali, protože odvěšivovat se chodili pouze zdravotníci, ale původní obyvatelé ghetta v Terezíně jen pomáhali a odvěšivovat se nemohli. Samozřejmě se myli co nejdůkladněji mohli, ale většina jich bohužel na skvrnitý tyfus stejně umřela. Tehdy tomu nikdo ještě nerozuměl a nevěděli co si s tím mají počít. Všechny nemocné touto nemocí posílali do velkých dřevěných baráků. Já měla velké štěstí a přežila jsem. Hlavně díky tomu, že v jednom z transportů se vrátili dva lékaři. Doktor Dubský a doktor Orlík. Přijeli z Osvětimi odkud měli zkušenosti se skvrnitým tyfem a jedině oni věděli co to je a jak to eventuálně léčit. Vzpomínám, jak do mě neustále píchali kalcium a vitamín C. V blouznění jsem utíkala stále z postele a po chodbách, až mě nakonec museli na chvíli i přivázat. U mé postele jednou stál jakýsi lékař a říkal právě doktorům Dubskému a Orlíkovi, ať do mě nic nepíchají, že je to zbytečné, že se stejně rána nedožiju. A to bylo nejhorší, protože jsem to slyšela, ale nemohla jakkoli reagovat. Doktor Orlík řekl, že ne, že to ještě zkusí. Takže do mě neustále píchal další a další injekce, až ta krize čtrnáctidenní přešla, a tak jsem přežila. Nejhorší je doba prvních 14 dní, kdy člověk ztrácí všechny smysly, ale ví, co se děje kolem něj. Vnímala jsem, co kdo mluví, ale nemohla jsem na to reagovat. Co se týče fyzické stránky, tak člověk má průjem, zvrací, nemůže jíst a hubne. Já sama jsem na konci vážila pouhých 42 kilogramů, a to přitom předtím jsem byla holka krev a mlíko. Vypadaly mi všechny vlasy, špatně jsem slyšela i viděla.“²⁴⁰

Jak již víme, epidemii skvrnitého tyfu se podařilo eliminovat. Zasloužili se o to všechny zdravotní sestry, lékaři, zdravotnický personál i dobrovolníci, kteří se na akci podíleli. Zvláštní poděkování by však mělo patřit i ještě mladým a nedostudovaným sestřičkám, které i přes svou nezkušenost v sobě našly odvahu jet pomoc neznámým. Dne

²⁴⁰ Kosinová E.: ID číslo: 9947, Malach.

30. května skládaly sestry závěrečné diplomové zkoušky přímo v Terezíně. V posuzovací porotě tenkrát usedli i profesori Raška, Karpíšek a Patočka, již zmínění členové ČPA. Všechny sestry tuto zkoušku složily bez problémů. Po letech přiznaly, že strach ze zkoušek považovaly za větší než strach ze smrtícího skvrnitého tyfu. Tato skutečnost jen potvrzuje, že opravdu nevěděly, do čeho jdou a co je v tomto městě čeká. Nutno podotknout, že všechny sestry, které do Terezína odjely, zůstaly po celý život věrné zdravotnictví.²⁴¹

²⁴¹ ČT1. Jaro 45. *Mládí a válku si nevybereš*. [online]. 04. 07. 2015. [cit. 07--12--2017] Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11059888231-jaro-45/215411033110012>.

Závěr

Tato bakalářská práce se věnuje městu Terezín, jeho historii od založení císařem Josefem II. až po pravděpodobně nejtemnější, ale zároveň nejznámější etapu dějin tohoto severočeského města, které se za druhé světové války proměnilo v nacistické shromaždiště obyvatelstva židovského původu. Hlavní částí mé bakalářské práce bylo především přiblížit období konce války v Terezíně a první týdny po osvobození, kdy během dubna, května a června 1945 čelil Terezín hrozbě epidemie skvrnitého tyfu. Pro lepší pochopení, o jak nebezpečnou chorobu se jedná, se v práci věnuji i jejímu popisu a líčím, jak dokázala ovlivnit historii v dalších zemích.

Pevnostní město Terezín bylo založeno roku 1780, po 108 letech ale statut pevnostního města ztratilo. Část terezínské pevnosti – Malá pevnost, už od počátku sloužila jako vojenská trestnice. Mezi její nejznámější vězně patřil Gavril Princip, vrah následníka rakousko-uherského trůnu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželky. Charakter věznice získala i Hlavní pevnost, a to v roce 1941, kdy se z ní stalo ghetto, ve kterém měli být shromážděni všichni Židé z Protektorátu Čechy a Morava před deportací na Východ. V Malé pevnosti nacisté věznili své názorové odpůrce a členy odboje. Terezínské ghetto zároveň sloužilo jako ukázkové místo pro případné mezinárodní kontroly, především z řad Mezinárodního červeného kříže.

Skvrnitý tyfus je akutní infekční smrtelné onemocnění. Přenáší ho veš šatní pomocí trusu, který se může dostávat do ranek či škrábanců člověka nebo se vdechnutím přeneseme přes nosní sliznici. Sama nemoc je vyvolána bakterií *Rickettsia prowazekii*, kterou trus obsahuje. Infikovaní začnou mít po 12. – 16. dnu vysoké horečky a poté se jim v oblasti trupu a podpaží začnou tvořit růžovo – fialové skvrny. V minulosti skvrnivka nedecimovala jen obyvatele Terezína na konci druhé světové války. Nemoc postihla i 17 000 španělských vojáků při dobývání Granady nebo zasáhla do bojů a římskou korunu mezi Karlem V. a Františkem I.

Hlavní podíl na rozšíření této choroby v Terezíně měla podle mého názoru nedostatečná hygiena a také to, že nacisté sem poslali na přelomu dubna a května zavšivené a zbídačené vězně z koncentračních a vyhlazovacích táborů, které osvobozovala spojenecká vojska. Počet obyvatel Terezína se v podstatě zdvojnásobil a prostory pro nově příchozí se uvolňovaly jen velmi pomalu, protože velitel věznice v Malé pevnosti Heinrich Jöckel vyhrazení nových prostor přísně zakázal. Na celách pro jednoho člověka se nacházelo lidí

třeba šest, podobně to vypadalo v celém Terezíně. V těchto podmínkách se vši šatní, která skvrnitý tyfus přenáší, dařilo nejlépe. Proto zde brzy vypukla epidemie skvrnitého tyfu. Oficiálně byl výskyt skvrnitého tyfu, který odstartoval celou epidemii v Terezíně, potvrzen 24. dubna 1945.

Za zajímavé považuji, že první ojedinělý případ skvrnitého tyfu zavlekl do Terezína v zimě 1944 jeden vězeň z Berlína, tedy z hlavního města tehdejší „Třetí říše“. Zde se na hygienu dbalo více než kde jinde, aby nacisté a jejich přívrženci nebyli ohroženi. Na tomto ojedinělém případě lze pozorovat, že nemoci si během války nevybírají a ani důkladná prevence neznamená, že onemocnění dotyčného nepostihne.

Dne 2. května předali nacisté veškeré pravomoci představiteli MČK Paulu Dunantovi. Dne 6. května, den po odchodu nacistů z města, převzal správu nad Terezínem oficiálně. Na něj se obrátil MUDr. Karel Raška, kterého propuštění vězni vyhledali a požádali, aby situaci okolo skvrnitého tyfu pomohl vyřešit. Jelikož zde až do 5. května působili nacisté, nešlo vše tak lehce. Z počátku sem nechtěli Karla Rašku a jeho zdravotnický personál vůbec vpustit. Ovšem už 4. května povolení dostal a mohl i s personálem České pomocné akce vstoupit za hradby Terezína. Jednalo se o skupinu lékařů, zdravotních sester a dalších zdravotníků, kteří přijeli s tyfovou epidemií bojovat. Prakticky ihned se začalo s vyklízením Malé pevnosti, kde byla situace nejkritičtější. Každý musel být povinně odvěšiven. Dne 11. května přijeli Terezínu na pomoc i sovětsí zdravotníci. O dva dny dříve vstoupili do pevnosti i vojáci Rudé armády a 10. května převzal major Kuzmin velení nad pevností. Dne 14. května začala na jejich popud platit přísný karanténa, která měla zabránit šíření nemoci do okolí. Ta mohla být ukončena již 28. května, kdy byla epidemie díky maximálnímu nasazení většiny zdravotníků úspěšně překonána. Dále se objevovaly jen ojedinělé případy skvrnitého tyfu. Mohlo se začít s repatriací, která oficiálně skončila 21. srpna 1945.

Při svém studiu jsem došla k závěru, že většina zdravotníků brala svou úlohu velmi vážně a pracovali i nad hranice svých možností, aby skvrnivku co nejrychleji porazili. Velkou zásluhu na tomto boji měli zdravotníci České pomocné akce a od 11. května i sovětský zdravotnický personál. Nejvíce vyzdvihovaná Česká pomocná akce dala celému léčení řád. Neprofesionální se mi však jeví skutečnost, že původním zdravotníkům Terezína ukládala povinnosti, které sama plnit nechtěla. Vymohla si prvotní postavení v boji se skvrnivkou v Malé pevnosti, a navíc pro tyto účely zabrala většinu dostupných léků, potravin a ostatního materiálu. Pravdou je, že situace v Malé pevnosti byla především v začátcích

nejkritičtější, proto zde potřebovali více materiálu a dalších pomůcek, ovšem zbytek Terezína (bývalé ghetto) na tuto skutečnost doplácel.

Velmi efektivní se mi zdála stavba improvizovaných terezínských nemocnic a uvolňování nových prostor pro nemocné. Jak víme, Terezín byl přeplněný a zdraví lidé často pobývali na pokojích s těmi nemocnými. To se nemohlo dít, protože postižení lidé pak přenášeli nemoc na ty zdravé. Proto, ihned jak to bylo možné, se uvolňovaly nové prostory, kde lékaři a sestřičky o pacienty pečovali. Díky tomu izolovali nemocné pacienty od zdravých a nemohlo dojít k nakažení. Pomáhali všichni, kdo toho byli schopni – bývalí vězňové, zdravotníci, ale i noví lidé, kteří přišli s epidemií pomoci. Tento úkol zejména v začátcích nebyl jednoduchý, protože v Malé pevnosti bylo uvolňování nových prostor zakázáno. Po odchodu nacistů se zase nové prostory vyklízely ve velmi vypjatých podmínkách, protože nemocných přibývalo a prostorů ubývalo. Tyto momenty se mi zdají stěžejní v boji se skvrnitým tyfem, protože kdyby nedošlo k oddělení nemocných a zdravých osob, epidemie by si nejspíše odnesla daleko více obětí.

Projevila se i lidskost občanů, kteří i přes útrapy skončené války odjeli do Terezína, kde pomohli v boji proti skvrnitému tyfu. Většina se o této možnosti dozvěděla z výzvy, kterou odvyšlal Československý rozhlas. Zde oslovovali všechny způsobilé zdravotníky, kteří mohou, aby neprodleně odjeli do Terezína a pomohli zastavit epidemii skvrnitého tyfu. Ostatní, kteří nebyli kvalifikováni k odjezdu do Terezína, začali nosit dary všeho druhu do Lékařského domu v Praze. Brzy se sem všechen materiál nevešel, a proto jedna z dobrovolnic – Božena Hrubešová, uvolnila svůj vinohradský byt, kde začala nová vlna sbírek. Díky velkému zájmu jezdila od 10. května s dary do Terezína každý den.

Lékaři k vyléčení skvrnitého tyfu používali dva prostředky – Lobelin a Sympatol. Lobelin podporoval dýchání, Sympatol zase srdeční činnost. K hubení vší se využívala rtuťová mast, přípravky Kuprex a Delitex nebo petrolej, ocet a sabatilový ocet. Těch však bylo pomálu nebo jejich efektivnost neodpovídala potřebám. Za stěžejní považuji fakt, že právě díky nedostatku, či neefektivnosti zmíněných produktů spatřily světlo světa, přímo pro potřeby Terezína, tři nové přípravky k boji proti vším nazvané Wo. 10, Wo. 11 a Mast proti vším 3. Ty pomohly k rychlejšímu a účinnějšímu hubení vší a zastavení jejich rozšiřování.

Za nejzajímavější považuji vzpomínky zdravotních sester, které v Terezíně v době tyfové epidemie působily. Jejich vzpomínky, které zde promítám, reálně ukazují průběh celé epidemie jinými očima. Očima těch, které ji opravdu zažily. Zdravotní sestry a pár lékařek

popisují, jak o nemocné pečovaly, jak je odvíšivovaly, myly, převlékaly a snažily se u nich navodit pocit důvěry. To kvůli jejich předchozím zkušenostem nebylo vůbec lehké. Vzpomínají zde i na celkovou atmosféru tehdejšího Terezína.

Do práce se promítají i osudy Mezinárodního červeného kříže, jehož zástupci Terezín navštívili i během války. Hlavní slovo zde měly až od 2. do 8. května 1945, kdy velení nad Terezínem přebíral jeden z jeho zástupců Paul Dunant. Ten Terezín navštívil i dříve, ovšem on a předtím ani jeho kolegové neodhalili hrůzy, které se v tomto severočeském městě během války děly. Zmiňují i Židovský světový kongres, který byl s Mezinárodním červeným křížem v kontaktu a snažil se během války zlepšit vězněným podmínky v Terezíně.

Seznam zkratek

MČK – Mezinárodní červený kříž

SD – Sicherheitsdienst

SiPo – Sicherheitspolizei

SS – Schutzstaffel

ŽSK – Židovský světový kongres

Seznam pramenů a literatury

Prameny:

Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Terezín, inv. č. 330 b, 1945.

Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 3560, 1945.

Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10968, 1945.

Sbírka Památníku Terezín, inv. č. A 10974, 1945.

Periodika:

1, BLODIG, V.: *Město poznamenané tragédií, Poválečný Terezín 1945–1946*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1996. ISSN 0232-0452.

2, BLODIG, V.: *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1995. ISSN 0232-0452.

3, BLODIG, V.: *Vznik terezínského ghetta*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1997. ISSN 0232-0452.

4, CHLÁDKOVÁ L., JAROŠOVÁ J., KRYL M.: *Literární tvorba vězňů v Malé pevnosti Terezín*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1978. ISSN 0232-0452.

5, JAROŠOVÁ, J.: *Terezín v roce 1945*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín, Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1974. ISSN 0232-0452.

6, KRYL, M.: *Příspěvek k starším dějinám Terezína. Terezín v době buržoazní ČSR, po mnichovské zradě a v době nacistické okupace*. Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1980. ISSN 0232-0452.

Vzpomínky pamětníků:

Blasková H.: ID číslo: 16208, Malach. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarin.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

Fuchsová B. E.: ID: 8636, Malach. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarin.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

Gardová M.: ID číslo: 14452. Malach. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarin.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

Horáková M.: ID: 21379, Malach. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarin.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

Kafková A.: ID číslo: 17411, Malach. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarin.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

Kmínková E.: ID: 9767, Malach. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarin.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

Kosinová E.: ID číslo: 9947, Malach. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarin.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

Krulichová V.: ID číslo: 22928. Malach. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarin.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

Rozehnalová N.: ID číslo: 17244. Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2015071 LINDAT/Clarin.“ Archiv Židovští přeživší/ Jewish Survivor.

Literatura:

- 1, ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Dějiny. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 80-7364-024-4.
- 2, ADLER, G. H.: *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Sociologie. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 80-7364-024-4.
- 3, BAUMSLAG, N.: *Vražedná medicína: nacističtí lékaři, pokusy na lidech a tyfus*. Praha: Naše vojsko, 2013. ISBN 978-80-206-1379-0.
- 4, DOBSON, J. M.: *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*. V Praze: Slovart, 2009. ISBN 9788073912925.
- 5, GILBERT, M.: *The Day the war ended: May 8, 1945 – Victory in Europe*. H. Holt, 1995. ISBN 978-08-050-4735-6.
- 6, HES, M.: *A brány se otevřely.: osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*. Praha: EPOCH, 2015. Magnetka (Pražská vydavatelská společnost: EPOCH). ISBN 978-80-7425-257-0.
- 7, CHLÁDKOVÁ, L.: *Terezínské ghetto*. Praha: V ráji, 2005. ISBN 80-86758-18-4.
- 8, KESSLER, E.: *20. duben 1945 v Terezíně a dny následující*. Terezínské studie a dokumenty, Institut Terezínských studií. 1996. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X.
- 9, KUNA, M.: *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945: o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7.
- 10, LAGUS, K., POLÁK J.: *Město za mřížemi*. Praha: Baset, 2006. ISBN 80-7340-088-X.
- 11, LUKEŠ, A.: *Svatý týden v Terezíně*. Praha: Naše vojsko, 2008. ISBN 978-80-206-0916-8.
- 12, PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R.: *Terezín očima hygienika: zpráva z terezínského koncentračního tábora o boji proti hmyzu a skvrnitému tyfu*. Praha: Lékařské knihkupectví a nakladatelství, 1948.

13, RIEGER, M. G.: *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války*. Tereziánské studie a dokumenty, Institut Tereziánských studií. 1996. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X.

14, VOTOČEK, O.: *Tereziá*n. Praha: Odeon, 1980. ISBN 01-517-80.

15, VOTÝPKA, J., KOLÁŘOVÁ I., HORÁK P.: *O parazitech a lidech*. V Praze: Stanislav Juhaňák – Triton, 2018. ISBN 978-80-7553-350-0.

Internetové zdroje:

1, ČT1. Jaro 45. *Mládí a válku si nevybereš*. [online]. 04. 07. 2015. [cit. 07--12--2017]
Dostupné z:

<https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11059888231-jaro-45/215411033110012>.

2, Český rozhlas Sever. Informace ze severu Čech. *Čeští zdravotníci po válce bojovali v tereziánském ghettu s epidemií skvrnitého tyfu*. [online]. 04. 05. 2015. [cit. 14--12--2017]
Dostupné z: <http://prehravac.rozhlas.cz/audio/3376382>

3, Osvobození – Památník Terezián. In: Památník Terezián [online] [cit. 16--12--2017].
Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/osvobozeni>.

4, Ošetřování nemocných v Malé pevnost. In: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezián [online]. 18. 09. 2009. [cit. 07--03--2018]. Dostupné z: <http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/osetrovani-nemocnych-v-male-pevnosti/>.

5, Malá pevnost v době první světové války. In: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezián [online]. 20. 02. 2015. [cit. 17--03--2018]. Dostupné z <http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/mala-pevnost-v-dobe-prvni-svetove-valky/>.

6, Theresienstadt: Red Cross Visit. In: United States Holocaust Memorial Museum [online]. [cit. 25--03--2018]. Dostupné z:
<https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007463>.

- 7, Změny postavení Židů v 18. století. In: Dějiny a fakta z historie. [online]. 01. 12. 2008. [cit. 17--09--2018]. Dostupné z: <http://www.edejiny.cz/zmeny-postaveni-zidu-v-18stol/>.
- 8, Policejní věznice v Malé pevnosti. In: Památník Terezín [online] [cit. 22--09--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/policejni-veznice-v-male-pevnosti>.
- 9, Koncentrační tábor pro Židy, tzv. ghetto Terezín. In: Památník Terezín [online] [cit. 22--09--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/koncentracni-tabor-pro-zidy-tzv-ghetto-terezin>.
- 10, Československý červený kříž za okupace republiky. In: Český červený kříž [online] [cit. 22--10--2018]. Dostupné z: <https://www.cervenykriz.eu/cz/historievalka.aspx>.
- 11, Poslední poprava v Terezíně. In: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezín [online]. 09. 08. 2010. [cit. 23--10--2018]. Dostupné z: <http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/posledni-poprava-v-terezine/>.
- 12, Vznik Památníku Terezín. In: Památník Terezín [online] [cit. 30--10--2018]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vznik-pamatniku-terezin>.

Seznam příloh

Příloha č. 1: PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R., *Terezín očima hygienika: zpráva z terezínského koncentračního tábora o boji proti hmyzu a skvrnitému tyfu*. Praha: Lékařské nakladatelství a nakladatelství, 1948, *Křivka průběhu skvrnité epidemie*, s. 11.

Příloha č. 2: PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R., *Terezín očima hygienika: zpráva z terezínského koncentračního tábora o boji proti hmyzu a skvrnitému tyfu*. Praha: Lékařské nakladatelství a nakladatelství, 1948, *Terezín a jeho přilehlé okolí*. s. 149.

Příloha č. 3: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 385. *Fotografie výstražné tabule*, 14.05.1945 – 28.05.1945.

Příloha č. 4: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 386. *Vlajka s červeným křížem při vstupu do města*, 14.05.1945 – 28.05.1945.

Příloha č. 5: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 754. *Tři zdravotníci ČPA, červen 1945*.

Příloha č. 6: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 812. *Skupina českých a sovětských zdravotníků v Terezíně, červen 1945*.

Příloha č. 7: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 386. *Absolventky České ošetrovatelské školy v Praze na Bulovce*, 1945.

Příloha č. 8: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 1095. *Sovětská pomocná akce*, 1945.

Příloha č. 9: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 1082. *Pomocná akce v Malé pevnosti*, červen 1945.

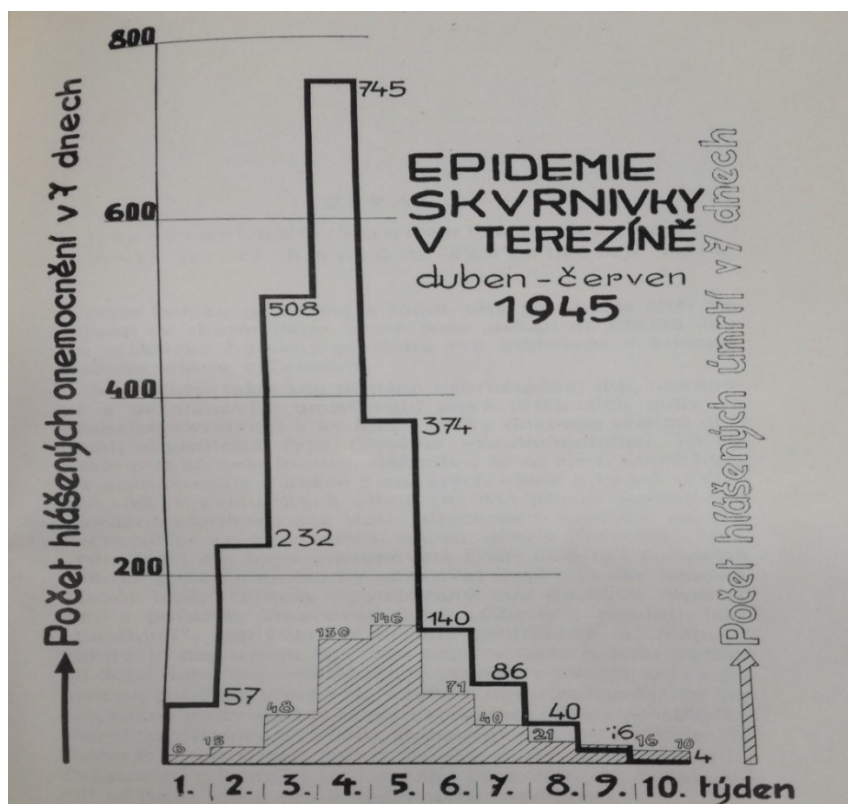
Příloha č. 10: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 4756. *Dva nemocní v Terezíně*, červen 1945.

Příloha č. 11: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 7060. *Repatriace*, květen 1945.

Příloha č. 12: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 913. *Heinrich Jöckel s manželkou a s dcerou*.

Příloha č. 13: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 755. *Major Kuzmin s Boženou Hruběšovou*, květen 1945.

Přílohy

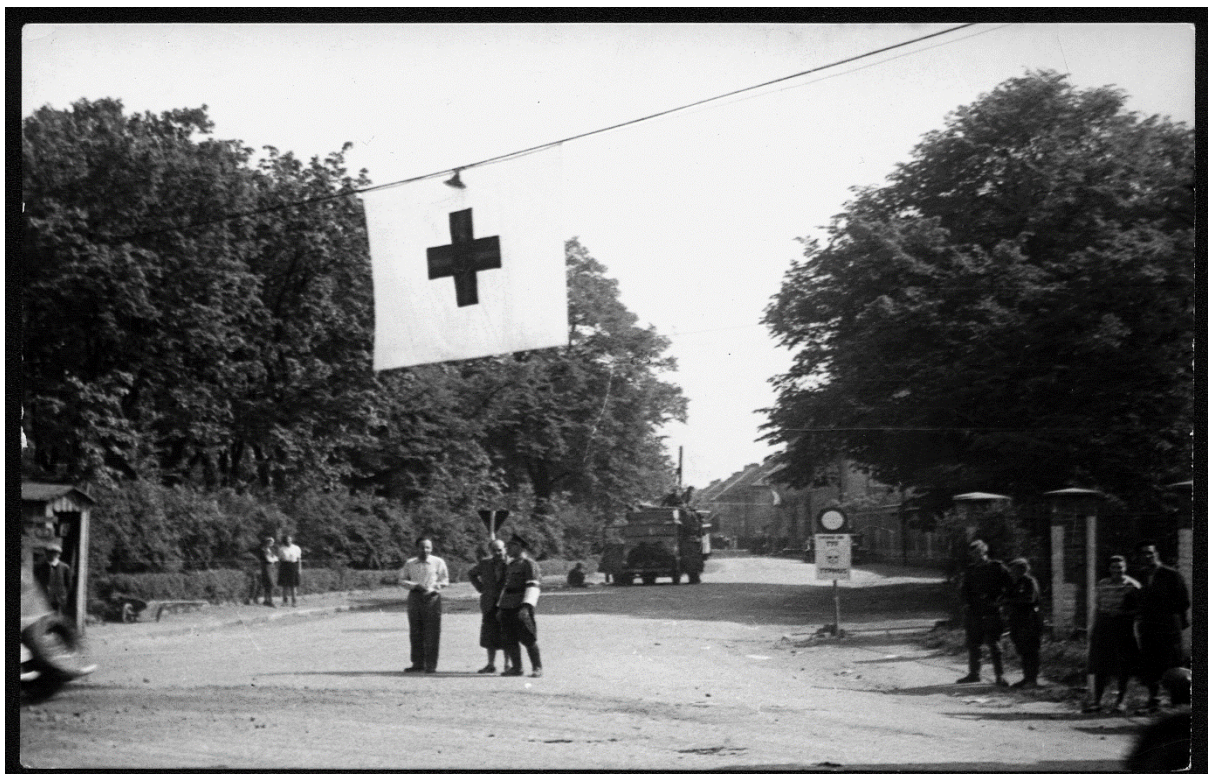
(Příloha č. 1: PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R., *Terezín očima hygienika: zpráva z terezínského koncentračního tábora o boji proti hmyzu a skvrnitému tyfu*. Praha: Lékařské knihkupectví a nakladatelství, 1948, *Křivka průběhu skvrnité epidemie*, s. 11.)

(Příloha č. 2: PICK, J., PACOVSKÝ J., POLLÁK R., *Terezín očima hygienika: zpráva z terezínského koncentračního tábora o boji proti hmyzu a skvrnitému tyfu*. Praha: Lékařské knihkupectví a nakladatelství, 1948, *Terezín a jeho přilehlé okolí*, s. 149.)

(Příloha č. 3: Sbirka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 385. *Fotografie výstražné tabule*, 14. 05. 1945–28. 05. 1945.)

(Příloha č. 4: Sbirka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 386. *Vlajka s červeným křížem při vstupu do města, 14. 05. 1945–28. 05. 1945.*)

(Příloha č. 5: Sbirka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 754. *Tři zdravotníci ČPA, červen 1945.*)

(Příloha č. 6: Sbirka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 812. *Skupina českých a sovětských zdravotníků v Terezíně, červen 1945.*)

(Příloha č. 7: Sbirka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 386. *Absolventky České ošetrovateľské školy v Praze na Bulovce, 1945.*)

(Příloha č. 8: Sbíрка Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 1095. *Sovětská pomocná akce*, 1945.)

(Příloha č. 9: Sbíрка Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 1082. *Pomocná akce v Malé pevnosti*, červen 1945.)

(Příloha č. 10: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 4756. *Dva nemocní v Terezíně*, červen 1945.)

(Příloha č. 11: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 7060. *Repatriace*, květen 1945.)

(Příloha č. 12: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 913. *Heinrich Jöckel s manželskou a s dcerou.*)

(Příloha č. 13: Sbírka Památníku Terezín, Databáze fotografického a filmového materiálu Památníku Terezín, inv. č. 755. *Major Kuzmin s Boženou Hruběšovou, květen 1945.*)